

M a r e k J á n o s

A SZEGÉNYPARASZTSÁG SZOCIÁLIS PROBLÉMÁI A SZÁZAD ELEJÉN
SOMOGYBAN 1900 - 1930

1925 hárm. írták

1925 s. évi szociális probléma
megold

E L Ő S Z Ó

Somogy agrár-megye ma is, de még inkább az volt az első világháború előtt és azt követően. Ennek a megyének a múltjából az a különösen szembeszökő, hogy Fejér megye után az országban a művelt területből Somogy megyében volt a földbirtokosok kezén a legnagyobb földdarab. Éppen ezért igen érdekes feladatnak látszott annak a vizsgálata, hogy Somogyban a tárgyalt időszakban hogyan alakult a falusi napszámosok, félproletárok és az urodalmi cselédek sorsa.

Ezt a kérdést az uralkodó osztály tollforgatói közül, - érthető okokból - senkisémm vizsgálta meg. De az elnyomottak írástudói közül sem akadt egyetlenegy sem, aki ezt a témát tűzte volna ki mondanivalónak. A nyomtatott írásokban vagy ujságokban lehet elszórtan találni utalásokat e kérdésre vonatkozóan. A felhasználható források azonban döntő többségükben levéltári vagy statisztikai természetű anyagok. Ezért munkánk szükségszerűen ezeken a nyomvonalakon haladt. 1

A nagybirtok felszámolása óta sem tett senki sem kísérletet arra, hogy visszaidézzé azt a nehéz sorsot, amely a szegényparasztok gyermekeit a bölcsőtől a koporsóig elkísérte. Ezzel a tanulmánnyal annak a mai nemzedékre háruló feladatnak akarunk eleget tenni, hogy az uralkodó osztály-ok igényeinek megfelelő történetírás helyett az egykori szegényparasztok igaz történetét adjuk az utódok kezébe. Hiába irták, hogy a parasztok ebben a megyében elégedettek, sorsukba beletnyugvók voltak; a leggondosabb történethamisítás ellenére is, elegendő bizonyíték maradt arra vonatkozóan, hogy a nagybirtok-rendszer kegyetlenné tette a szegényparaszság életét. Anyaggyűjtő és feldolgozó munkánk elsősorban arra irányult, hogy a Somogy megyei szegényparaszság egykori életére vonatkozó minden még fellelhető anyagot mondanivalónk szolgálatába állítsunk. Sokszor a helyszíntre kellett menni és az omladozó egykori cselédházakat még sikerült, - szinte az utolsó pillanatban - fényképeken rögzíteni. Ujra látni akartuk a ma is még álló egykori cselédszobákat, ahol néha több család is meghúzódott. A cselédkonyhák sem kerültek el figyelmünket. Az a nyomoruságos étel, /ezekben/ amivel a somogyi szegényparaszság táplálkozott, ezekben a visszataszítóan piszkos és egészségtelen helységekből készült. 2

De nemcsak tárgyi emlékeiben nem tűnt el a múlt, hanem megmaradt a legidősebb nemzedék emlékezetében is. Ezeket a visszaemlékezéseket szintén felhasználtuk, annál is inkább, mert ez az anyag az élet közvetlen élményét adja. Igaz, hogy ezek szubjektív benyomások, de sze- 3

rencsésen egészíthetik ki a tényeket és a számokat.

Somogy megyében a szegényparasztság gazdasági, szociális és kulturális elnyomorodásának a fő oka a nagybirtok tultengése volt. Ezért sok esetben kénytelenek vagyunk a birtokviszonyok elemzésével foglalkozni. A birtokviszonyok nyomán előálló kiáltó ellentétek annak az osztályellentétnek a talaján keletkeztek, amely sommázottan az egész parasztságnak a nagybirtokos osztály ellentétében fejezhető ki. Egyik oldalon a kastélyok csillogása, pompája, a másik oldalon a nyomor sokszor állati színvonalra lealjasított ember, ruhátlan gyerekek, a sovány asszonyok és lányok. A puszták, légköre, amely a régi Somogyhoz annyira hozzátartozott, fülledt volt, az ott élő emberek szinte egy külön világot képviseltek. Reménytelenség és elfojtott harag dult a lelkekben. Csak akkor tárult ki ez a maga idejében is elkülönült világ, ha sorsuk már tovább nem volt tűrhető. Ilyenkor a pusztákról elindult parasztmozgalom ámulatba ejtette a közvéleményt. A polgári újságok nem győzték magyarázni az eseményeket, de az okok feltárásával minden esetben adósak maradtak. Legfeljebb csak részokokra tudnak rámutatni, a mozgalom gyökeréig nem tudnak hatolni.

Ez a különös, a mai fiatal nemzedéknek már teljesen ismeretlen világ, 1945 óta nem létezik. Az azóta eltelt közel két évtized bebizonyította, hogy a puszták népe jobb sorsra érdemes nép. Lekötött energiája nemcsak arra volt jó, hogy a nagybirtok-rendszer felszámolása után a saját sorsát jobbra fordítsa, hanem arra is, hogy a demokratikus rend kialakításában a munkásosztály mellett az egyik legnagyobb és leghatékonyabb erő legyen. A szegényparasztság napjainkig nagyon nagy utat tett meg. Tanulmányunk ebből a nagy utból csak egy rövidebb szakasszal foglalkozik, de ezt a történeti időszakot is alkalmasnak tartjuk arra, hogy megmutassuk a mai nemzedéknek, milyen örökség áll mögötte.

K a p o s v á r 1964. márc. 10

Marek János

B e v e z e t é s

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás szinte beláthatatlan fejlődési lehetőséget nyitott a gazdasági és a társadalmi élet minden területén. Bár 1848-cal a porosz utas fejlődés következtében nem járt együtt a föld felosztása, s ennek következtében a földműves nép jelentős részének életkörülményei csak kis mértékben javultak, mégis a munkaerő szabaddá válása elősegítette a kapitalista viszonyok rohamosabb kibontakozását mind mezőgazdaság, mind az ipar területén. A mezőgazdaságban a tőkés termelési viszonyok megyénkben is csak az önkényuralom évei után váltak uralkodóvá. A gazdasági átalakulás Somogy sajátos helyzeténél fogva, valamint a mezőgazdasági termelés és technika elmaradott volta miatt, csak a század vége felé gyorsult meg.

Az 1848. november 20-i összeírások alapján 309.095 kh. jobbágytelek szabadult fel a megyében, és csak 667.224 kh. maradt az uradalmak tulajdonában./1/

Már a jobbágyfelszabadítás pillanatában is nagyon kevés egész telek volt a megyében. A telkek zömét a fél és negyed telkek^{ek} alkották, akik mellett igen nagy számú zsellér élt. Adattal bizonyítani nem tudjuk, de valószínű, hogy jelentős volt a szabad parasztság száma is.

Az ugynevezett urbéresek birtoka összterületének alakulását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy 1848-tól 1861-ig növekedőben van. A volt jobbágybirtokok növekedésének egyik feltételezhető oka talán abban van, hogy az 1848-ig robotmunkára berendezkedett nagybirtokosok a jobbágyfelszabadítás után munkaerő hiánnyal küzdöttek. A munkaerőhiány oka a tőkeszegénység volt, mivel az önkényuralom időszakában csak nehezen juthattak hitelhez. Ezt, a nagybirtokra súlyos, válságos időszakot gyakran a ledolgozási rendszer segítségével lábolták át. Mivel a jobbágyfelszabadítás idejében is már nagyszámú földnélküli paraszt volt a megyében, az uradalmak földjeit első sorban ezek művelték meg. Pénztőke hiányában bérüket természetben kapták, de lehetséges, hogy a bér fejében a részművelésre kapott föld is tulajdonukba ment át. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a ledolgozási rendszer hazánkban és így Somogyban is közel sem volt olyan általános, mint Európa keleti felében, Oroszországban. Ez a kérdés még egyébként sincs eléggé tisztázva történetírásunkban.

Véleményünk pont ezért inkább a feltételezés talaján áll.

A paraszti birtok 1848 utáni növekedésének valódi okát másban találjuk meg.

Az 1853-ban meginduló krími háboru, majd az olasz egységért folyó háboru jó konjunkturát jelentett a gabona számára egész Európában. Nemcsak a nagybirtok, hanem a kisparaszti gazdaságok fejlődésére is kedvezően hatott. Mind a két üzemágban kiterjedtek a termőterületek. A termőterületek kiterjesztésének módja a közlegelők elkülönítése majd feltörése volt. Az 1850-es években elszaporodott elkülönítési és birtokperesek többségének ez volt az oka. Tehát a feltört közlegelők is szaporították a parasztság földjét.

A paraszti birtok szaporodásának, növekedésének legvalószínűbb magyarázatát az ugynevezett remanens^{maradvány} vagy maradványföldek problémája adja. A jobbágytelkek ugyanis különösen olyan községeknél, ahol nagyobb területű erdő vagy legelő is volt a község határában, gyakorlatilag sohasem jelentettek csak 24 vagy 26 magyar holdat, hanem ^{amennyi} ettől jóval többet. Egy-egy felmérés közben növekedést mutatnak a jobbágytelkek. Ugyanis a jobbágyság igyekezett telkét növelni, olyan földekkel szaporítani, amelyekről nem tudott az uraság. Somogy falvaiban pedig, mivel bőven volt erdő és legelő erre mindenkor nyílt lehetőség. Így derült ki például az 1859-es felmérés révén, amelyet hg. Eszetrházy Pál és Kaposgyarmat volt jobbágyságai között felmerült peres ügy miatt fogantatosítottak, hogy a község határában hatvan hold felesleges föld van, amelyről urbéri szolgáltatást soha nem fizettek a volt jobbágyok. Ha ez így volt Kaposgyarmaton, ahol 23 jobbágytelek mellett 60 hold visszamaradt földet találtak, akkor méginkább valószínű volt ez a nagyobb községeknél. A megye 312 községe esetében pedig több tízezer holdat jelentett. A paraszti birtok viszonylagos növekedése tehát ezen az úton is bekövetkezhetett.

A kiegyezéstől Ausztria és Hazánk között egyre jobban stabilizálódott a politikai helyzet. Ez kedvező hatással volt a gazdasági viszonyokra is. Egyre több és olcsóbb hitelhez jutottak a földbirtokosok. A jobbágyfelszabadítást követő szorult gazdasági helyzet alól szabaduló birtokosok és volt jobbágyságok között mindinkább elmérgesedett a helyzet. A földesuri szegényparaszti függési viszony a parasztságra nézve súlyosabbá vált. Mihelyt a földesur pénzzel tudott fizetni, maga szabta meg a bérmunka minden feltételét.

Szabadon válogathat az egyre növekvő munkaerőkinálat révén. Ezt a folyamatot figyelhetjük meg Somogyban is..

A kiegyezés utáni kedvező gabonakonjunktura kedvezően befolyásolta, elősegítette a paraszti gazdaságok fejlődését. Ugyanakkor elszaporodtak a tőkés nagybérletek. A hetvenes években bekövetkezett agrárválság súlyos megrázkódtatást jelentett a parasztság számára is. A kisgazdaságok többsége ugyanis gazdasági felszrelés, munkamódszer, stabilitás és egyéb körülmények folytán nem lehetett olyan szilárd, hogy egy-egy nagyobb gazdasági megrázkódtatást a tönkremenés veszélye nélkül kibírt volna.

Az agrárválság hatására fokozódott a paraszti birtokok elapozódása, a parasztság tönkremenetele. A nagyszámu urodalmi cselédség és a földnélküli zsellérek mellett már 1861-ben 5939 negyedtelkes és negyedtelken aluli zsellér volt a megyében. 1881-ben számuk eléri már a 11777-et. /2/ Ez a tönkremenési folyamat a gazdasági válság után állandósult. A nadrágszijparcellán gazdálkodó kisparaszt nem vehette fel a versenyt a tőkés nagyüzemi gazdálkodás nyújtotta előnyökkel.

Felvetődik az az izgalmas kérdés, hogy a szegényparasztság egyre duzzadó tömegei vajon elsősorban a természetes szaporodásból vagy a parasztság felbomlásából származnak-e? Vagy mind a kettőből? Kétséggkívül ez utóbbi feltételezés a helyesebb. Azonban e kérdés vizsgálatánál vissza kell nyulnunk a korábbi adatokhoz. Az 1844-48-as adóösszeírások szerint volt a megyében 11916 telkes jobbágy, 2792 házas zsellér és 826 házatlan zsellér. /3/ Az összeírások azonban csak a kereső családtagot, a családfőt tüntetik fel, és azt is bizonytalanul! Minket viszont főleg az érdekelne, hogy milyen tömegű parasztság lépett ki a feudalizmusból 1848-ban? Ezért egy kis számítást kellett tennünk. Családonként átlagban öt szorzószámmal számolva az adóösszeírások alapján kb. 77.670 nek kellett volna lennie a somogyi birtokos és földnélküli parasztság létszámának. Ha ehhez a szabad parasztság létszámát is hozzáadjuk számuk akkor sem haladhatta meg a kilencvenezret. Ez a létszám első hallásra is kevésnek tűnik annak, aki egy kicsit is ismeri Somogy népesedési viszonyait. Valószínű, hogy 1848-cal szabaddá vált földnélküli zsellérek száma a fenti adatoknál jóval többet tett ki. Létszámuk elérhette a 70-80 ezret. Sőt a birtokos volt urbéres parasztság létszáma is több kellett, hogy legyen. Fejtege-

tésünk helyességét Csorba József is igazolja, aki a Somogy vármegye ismertetése című 1852-ben kiadott munkájában a megye lakosságát 226.950 főben állapítja meg. Nyilvánvaló, hogy a fentebbi adóösszeírások adatainak hitelességéhez kétség fér, mert nem a valóságot tükrözik. Feltételezésünket igazolják az 1861-es összeírások is, melyek szerint 24.733 egész, háromnegyed, kétnegyed, negyed és negyed telken aluli volt urbérest mutatnak ki, akik családtagsaikkal együtt kb. 120.000 lelket számláltak a zsellérek és az uradalmi cselédekén kívül./4/

Ha az 1861-es adatokból a tizenhárom éves időtartamnak megfelelő természetes szaporulatot leszámítjuk a birtokos parasztság létszámából akkor kapjuk meg kb. a felszabadított telkes jobbágyok számát. Ez pedig nem lehetett több kilencven-százezernél.

Joggal állíthatjuk, hogy a jobbágyfelszabadításkor már a somogyi parasztságnak legalább 40 %-a földnélküli zsellér volt. Erre lehet következtetni az 1900-as népszámlálás adataiból is. 1900-ban Somogy 345.586 lakosa közül 113.741 a cseléd és a mezőgazdasági munkás. A száz kat. holdon aluli birtokos parasztság száma 32.075 /családfő/; öttel beszorozva 160.375 fő. Együttesen tehát 273.846 volt a földműves lakosság száma, melynek 42 %-a volt földnélküli./ A nagybirtokosokat nem is számítottuk ide./ Ugyanezt az állapotot tükrözik az 1881-es/állapotok is/ összeírások is.

Annak pedig, hogy a birtokos és a földnélküli parasztság aránya nem emelkedik lényegesen egészen a század végéig - az az oka, hogy az 1870-es évektől a századfordulóig kb. husz-huszonötezer szegényparaszt vándorolt ki Somogyból Szlavóniába. Másrészt pedig az épülő vasutak s az iparosodó városok, bányavidékek is jelentős számú agrárproletárt szippantottak fel a megyéből.

A mezőgazdaság átalakulása kettős folyamatot indított meg. Az átalakulás hatása nemcsak abban nyilvánult meg, hogy nagyobb arányokat öltött a parasztság felbomlása, hanem abban is, hogy a nagybirtok is válságba került. A különbség csak annyi volt, hogy míg az átalakulási folyamat a paraszttársadalom körében gyorsabban hatott, a nagybirtokos osztálynál lassabban, majd nem észrevétlenül ment végbe. A kisgazdaságok tönkremenése a gazdagparaszti rétegnek kedvezett, hiszen falun elsősorban ez a réteg vásárolta meg az elárverezett földeket. A tönkrement közép vagy nagybirtokosok földjeik viszont vagy az életerősebb nagybirtokos gazdaságok vagy a tőkés bérlő kezére kerültek. Csak akkor parcellázták

fel, ha vásárló nem akadt. A felparcellázott földek többnyire a módosabb parasztgazdák kezébe kerültek. Olyan esettel is találkoztunk, - bár ez ritkább volt - amikor a tönkrement paraszti birtokot az uradalom vásárolta meg. Igaz, hogy az istállózó állattenyésztésre való áttérés elősegítette a kisbirtokosok gazdaságának megerősödését, de a bomlási folyamatot nem gátolhatta meg, mert megfelelő állattenyésztésre csak az üzemképesebb közép és gazdagparaszti gazdaságok rendezkedhettek be. A kisbirtokosok jelentős részét alkotó ugynevezett kisparaszság erre képtelen volt.

Az új gazdálkodási viszonyok és a válság hatására Somogyban 1880 és 1889 között, tehát mindössze tíz év alatt 3069 szegény és közép-paraszti gazdaság fölött huzták meg a vészharangot./5/ A végrehajtások száma évről évre szaporodott. 1880-ban még csak 136 parasztgazdaság bomlott fel. 1889-ben már 915. Az előző száznyolcvanezer forint értékben, az utóbbi viszont 148 ezer forint értékben, ami azt is mutatja, hogy a kapitalista gazdálkodásból fakadó verseny főleg a kisparaszti parcellák közül szedte áldozatait.

Az 1895-ös összeírások alapján a megye kataszteri területe 1.159.246 hold. Az 1-100 kat. holdig terjedő paraszti parcellák területe 368.638 kat. holdat tesz ki. A száz kat. holdon felüli birtokok területe pedig 790.608 kat.hold. /A statisztika a közös legelők és erdők területét is ide számította./ A közös legelő és erdő területével együtt a hozzávetőleges számítás alapján 1848-ban kb. négyszázharmincezer hold lehetett a parasztság birtokában.

A parasztság tönkremenetele, elszegényedése folyamatának vizsgálatánál rá kell mutatnunk arra is, hogy a fentebb említett okok mellett a paraszti birtok élettartamát az elmaradott gazdálkodási módszerek is megrövidítették. Gr. Széchenyi Imre, aki több munkájában elemezte a századvégi Somogy mezőgazdaságának helyzetét, a következőket írta a háromnyomású gazdálkodásról: " A gazdálkodás módja még a hatvanas, sőt a hetvenes évek első éveiben is a legtöbb községben igen gyérszámu birtokos kivételével a legkezdetlegesebb eszközökkel, mint faeke, faborona - és sokszor minden trágyázás nélkül betartatott." /6/ A gazdálkodás ilyen módszere mellett szó sem lehetett arról, hogy egy-két uradalom példájára más egyébbel is foglalkozzon a parasztság mint szemesgabona és kapásnövény termelésével.

A kiegyezés után fellendülés mutatkozik a paraszti gazdálkodás módjában is, de az új módszerek /pl. füves vetésforgó/ nehezen ho-

nosodtak meg. Több lett a vaseke, a trágyázott föld, terjedt az istállózó állattenyésztés, növekedett a takarmánnyal bevetett terület, de még mindig sok volt a kezdetleges földművelő eszköz. Ezért a gabona és más egyéb termés önköltsége sokkal nagyobb volt, mint az uradalmakban.

1885-ben a paraszti gazdaságokban 19.608 vaseke mellett 1.349 faekét, 7.328 vasborona mellett 8.823 faboronát használtak. Tizenkét vetőgép, 27 cséplőgép, 75 kukoricamorzsoló, 3 kaszálógép volt a paraszti gazdaságok birtokában. A nagybirtok - érthetően - már sokkal jobban felszerelt. 8889 vaseke mellett csak 3 faeke, 5.951 vasborona mellett csak 1053 faborona volt az uradalmak használatában. Gépi felszerelésük viszont már azt mutatja, hogy egyre nagyobb tért hódított a kapitalista gazdálkodási forma, a tőkés nagybérlet. Százhuszonhat cséplőgép, 505 vetőgép, 229 kukoricamorzsoló és 506 kaszálógép volt a nagybirtokosok kezén. Azonban ez sem mondható kielégítőnek, sőt egyenesen kevés ahhoz, hogy intenzív gazdálkodást lehessen folytatni. A helyzet ugyanis az volt, ~~hogy~~ hogy a napszám és aratóbérek olyan alacsonyok voltak, hogy a nagybirtokosok sem igen vásároltak gépeket. "Nem annyira a használat, hanem inkább a kipróbálás céljából vannak elterjedve" - írja Széchenyi Imre idézett munkájában.

Különösen falun volt nehéz áttörni a hagyományos háromnyomásos gazdálkodási módszert. A parasztság szívesen ragaszkodott hozzá, mert takarmánya nem lévén állatait az évi nagy részében a legelőn tartotta. Néha a faluközösségek szinte egyöntetűen foglaltak állást amellett, hogy aki eltér a régi gazdálkodási formától "meg kell a közösség nevében bírságotlani." /7/ A gazdák többsége ugyanis az ugar nélkülizésre elég trágyát nem volt képes készíteni. Így a többség akarata visszahúzta az előre lépni akaró gazdákat is. Ezt az elmaradott talajművelési formát a gazdálkodás másik jelentős ága, az állattenyésztés, méghozzá az istállózó állattenyésztés fellendülése sorvasztotta el.

A mezőgazdasági üzem e fontos ága mind a nagybirtokon mind a paraszti birtokon egyaránt elterjedt. Szólnunk kell róla, mert igen nagy befolyást gyakorolt a paraszti gazdálkodás fejlődésének további menetére. Az állattenyésztésnek már kezdetben is jelentős szerepe volt, mivel a paraszti jövedelem nagyobb része belőle származott, és rossz termés idején egyenesen áldásos volt. Biztosabb jövedelmet jelentett mindenkor, mint a szemtermelés.

Somogy állattenyésztése igen jelentős volt, sőt országos jelentőségű. Az állattartásnak az alábbi négy ága: a juh, a sertés, a szarvasmarha és a lótenyésztés különösen fontos szerepet játszott a megye gazdasági életében. Ezért mi is csak ezeket emeljük ki.

A juhtenyésztés igen jövedelmező foglalkozást jelentett a nagybirtokosok részére is. Az állattenyésztés ezen ága inkább a nagybirtokon terjedt el. 1892-ben a juhállomány 98 %-a a nagybirtok kezén volt. Nem egy somogyi nagybirtokos olyan jóminőségű gyapjút állított elő, amely külföldön is keresett árucikk volt. Csorba József írta a múlt század közepén megjelent munkájában, hogy a "büssüi Gaálok a gyapját a francia Moreau gyáros drágán fizette." A juhtenyésztés egyes nagybirtokosaink állattartásában fontosabb szerepet töltött be, mint a szarvasmarha-tenyésztés. Csak akkora kezdett hanyatlani, amikor a nemzetközi piacon esett a gyapju ára, s nem volt kifizető a juhállomány további szaporítása. Jelentőségét azonban megyei viszonylatban továbbra is megtartotta.

A juhállomány alakulása 1852 - 1911 között:

1852	1855	1870	1880	1884	1895	1911
262189	265189	558017	449707	517187	355571	245282

A gyapjukonjunktúra hanyatlásával szinte egyidőben fellendült a sertés-tenyésztés. A sertéshus nemcsak a jelenben, de a múltban is mind a belföldi mind a külföldi piacon keresett árucikk volt. Somogy rengeteg erdeje kitűnő lehetőségeket biztosított a sertéshizlalásra specializálódott nagybirtokosok számára. Míg a hó le nem esett a hatalmas sertéskondákról nem is kellett gondoskodni. Télen aztán felhizlalták őket, s tavasszal jó áron elkeltek a hazai vagy a nyugat-európai piacokon. Sertéstartásra a paraszti gazdaság és a nagybirtok egyaránt berendezkedett. A kisparaszti sertésállomány azonban mind fajta, mind pedig zsir és husértékét tekintve jóval a nagybirtok sertésállomány-értéke alatt állt. A kisbirtokon tenyésztett sertés darab értéke átlagban 31,43 korona, a középbirtokon 38,90 korona, a nagybirtokon 51,46 korona volt. /8/

A sertésállomány alakulása 1884 - 1911 között:

1884	1895	1911
170370	254677	332228

A juh és a sertés-tenyésztés mellett az állattartás egyik legfontosabb ága a szarvasmarha-tenyésztés volt. Az istállózó szarvasmarha-tenyész-

tés volt. Az istállózó szarvasmarha-tenyésztés elterjedésével változás állt be a gazdálkodási formában is..A háromnyomásos gazdálkodási formát felváltja a vetésforgós és szabadgazdálkodásos rendszer. Tért hódít a takarmánytermelés, növekszik a trágyázott földterület, és emelkedik a terméseredmény. /9/ Eltűnik a község határából az ugar. 1876-ban még csak 3396 kat. hold takarmányrépát, 7115 kat. hold baltacimt, lucernát, lóherét, valamint 8216 kat. hold bükkönyt vetettek. /10/ De ez a terület évről évre rohamosan emelkedett.

A szarvasmarha-tenyésztés területén az igavonásra alkalmas, ún. hazai magyar fajta volt elterjedve. Az 1884-es összeírás szerint 110.107 magyar fajta és 4616 biva^vj mellett csak 7873 a tarka fajta szarvasmarha száma. Mivel a tarka marhák alkalmasabbak voltak a tenyésztésre, csakhamar kiszorították a magyar fajtát. Az új marhafajták elterjedésével fejlődésnek indult a fejgazdálkodás is.

A szarvasmarha-állomány alakulása 1852 - 1911 között:

1852	1870	1880	1884	1895	1911
87497	127870	127130	122595	158592	188813 /11/

Az 1884-es összeírások alapján az összállomány 66 %-át a kiskgazdaságok adták. A kiskgazdaságok marhaállományának összértéke ekkor 9.292.106 korona volt. Ezzel szemben az összállomány 34 %-át alkotó nagybirtokosok marhaállományának értéke 8.358.968 koronát tett ki. Az értékkülönbség világosan megmutatja, hogy a kiskgazdaságok marhaállománya számszerint csaknem duplája a nagygazdaságokénak, értékét tekintve mégis majdnem egyenértékű. A szarvasmarha-állomány értékesebb része tehát a nagygazdaságok tulajdonában volt. Az értékkülönbség azt is megmutatja, hogy a tarka marhafajta a nagybirtokon terjedt el először.

Ahogy a tenyésztésben háttérbe szorult a magyar szarvasmarha fajta a nyugati tarka fajtával szemben, úgy szorult lassan háttérbe igavonás tekintetében a hidegvérű lóval szemben.

Az 1884-es összeírások szerint a kiskgazdaságok tulajdonában 43661 ló volt. A nagybirtokon, amely igavonásra inkább a magyarfajta szarvasmarhát használta, mindössze 7152 lovat tartott. ~~12/~~ A nagybirtokosok a lovat inkább reprezentatív célra használták. Ennek következtében lóállományuk értékét tekintve jóval felette állt a kiskbirtokosokénak..A kiskgazdák lovainak értéke átlagban 293 korona, a nagybirtokosoké pedig 368 korona értékű volt.

A lótenyésztés fellendítése érdekében már a múlt században komoly

agrárproletárt megyénkben, akiknek létszáma a háborús veszteségek és a kivándorlás ellenére sem csökkent,

1900-ban 113.741 földnélküli volt a megyében, akik közül 48.763 mezőgazdasági munkás, 64.978 pedig gazdasági cseléd./15/

Az agrárproletáriárus hatalmas tömege állandó és olcsó munkaerőt jelentett a nagybirtoknak. A századforduló táján indult meg a kivándorlás is, amely pár év alatt ijesztő méreteket öltött. Az eladósodást, fizetéseképtelenséget a végrehajtás követte. 1880 és 1890 között a birtokvégrehajtások pénzértéke majdnem másfélmillió korona /1.496.000/. /16/

A megye gazdasági életének fellendülését elősegítették az egyre javuló hitelviszonyok is. A pénzüintézetek száma 1909-ben 114. A Magyar Osztrák Bank kaposvári fiókindezetén kívül 17 takarékpénztár, 19 segélyszövetkezet és 77 községi hitelszövetkezet működött a megyében. A takarékpénztárak összesen 2.017.000 korona alaptőkével rendelkeztek, a betétek összege pedig meghaladta a 18.050.990 koronát.

xxx

Megállapíthatjuk, hogy az 1848 utáni Somogy gazdasági és társadalmi téren egyaránt rohamos fejlődésnek indult. Gazdasági életének profilja azonban továbbra is egyoldalú, agrárjellegű maradt. A földművelés technikájában, módjában beállt változás, a kapitalista termelési mód térhódítása súlyosan érintette a kisbirtokot és a nagybirtokot egyaránt. A megváltozott gazdasági körülmények hatása elsősorban a parasztság felbomlásának meggyorsulásában jutott kifejezésre. A nagybirtok felaprozódása ugylátzik, mintha egy időre elmaradt volna, mintha a hitbizományi rendszerrel meg lehetett volna állítani bomlását. De tudjuk azt, hogy ha a nagybirtok esetében lassabban is ment végbe ez a bomlási folyamat, azért állandó volt.

A megye századeleji gazdasági és társadalmi helyzetét, valamint ezek fejlődésének kimutatható eredményeit és problémáit ebben a kis tanulmányban próbáljuk körvonalazni.

Somogyország - így mondjuk ma is, nagyságát, sokrétű gazdaságát csodálva ennek a különleges tájnak. A Balatontól a Drávaig nyulnak határai. Valahogy mindig külön világnak tekintették. A megye területe tulnyomórészt a Somogyi dombsághoz tartozik. A Kapos vonalától északra Külső-Somogy, délre Belső-Somogy lankái terülnek el. E két hatalmas tájegység mellett önmagában is zárt egységet jelent a Kapostól délre elterülő Zselic, a Balaton-part, a Nagyberekkel, valamint a Dráva völgye.

Alig van nyájásabb vidéke a Dunántulnak, mint ez. Ligetes erdeivel, változatos felszínével, amelyen síkság halomhoz, erdő mezőhöz simul, csillogó halastavaival, sebes folyású patakocskáival valóban gyönyörködtető látványt nyújt a szemlélődőnek. Hosszu völgyei és dombhátaai észak-dél irányban futnak. Vizeit a Kapos, a Koppány, a Rinya, a Dráva és a Balaton gyűjti össze.

Talajai kevés kivétellel az erdőtalajok típusába tartoznak. Ezeken a talajokon a szántóföldi növények igen nagy választéka termesztethető kiváló eredménnyel. Az 1920-as statisztikák alapján a megye területének 53 %-át szántó, 17 %-át erdő, 8 %-át legelő és 22 %-át szőlő, rét, nádas és terméketlen terület alkotta.

"Somogyban nagyon sok és nagy terjedelmű erdőség volt - írja Gönczi Ferenc a Somogyi betyárvilág című munkájában. Azért válhatott közmondássá, hogy nem az erdők vannak Somogyban, hanem Somogy van az erdőkben. Zákánytól Szigetvárig, Szigetvártól Kaposvárig s dél felé a Drávaig, Berzencstől Nagyatádig, Kadarkuttól Lábodig, Iharosberény környéke; Nemesdédától a Drávaig, itt ott 35-40 km. hosszúságban 10-15 km szélességben húzódtak ezek a rengetegek."

Az itt élő nép igen változatos történelmi eseményeket élt át.

/Legsúlyosabb a török hódoltság volt./

Szigetvár és a Balaton déli partján álló mocsárvarak csak rövid ideig tudták feltartani a török áradatot és Somogy hamarosan hódoltsági területté vált.

A lakosságában igen megritkult Somogyban a "felszabadító" harcok után hatalmas urodalmak alakultak, ahová munkaerőhiány miatt sok idegent telepítettek. Az eredetére nézve amugy is tarka lakosság a török kiűzése után méginkább összekeveredett a betelepült tótokkal, horvátokkal, szlavónokkal és németekkel. A hatalmas urodalmak árnyékában meghúzódó jobbágyfalvak népe szegényes körülmények között élt.-

A tölgyfatalelőre épített, sövényfalú zsúpfedeles, füstös házakban meghúzódó jobbágy és zsellérnép nyomoruságosan tengette életét. E gazdag föld népének tömegében legnagyobb és életmódjában legalacsonyabb szinten álló osztályának szociális és társadalmi körülményeit, ha nem is a teljességre való törekvés reményében igyekszünk feltárni.-

XXX

B I R T O K V I S Z O N Y O K

A megye területe 6700 km². Lakossága az 1910-es népszámlálás alapján 365.961 fő. 1 négyzetkilométerre 55 lélek esik. Ez a népsűrűség nem éri el a szomszédos megyék népsűrűségét, mert Baranyában 68 Fejér-megyében 60, Tolnában 73, Vas megyében 86, Zalában 91 fő esik egy négyzetkilométerre. /:17:/ Az 1920-as statisztikai adatok alapján mindössze 3202 fő a szaporulat, s ez meglepő. Ha azonban figyelembe vesszük az 1910-14-es évek kivándorlási statisztikáit, a lakosság háborús veszteségeit, a megye országos átlag feletti elhalálozását és az esetleges elköltözéseket, akkor reálisnak mondható.

A megye területe 1.163.469 kat.hold, amelyből 622.695 kat.hold 53.5 % a 100 kat.holdon felüli birtok kategóriájába tartozott. A paraszti birtok összterülete 540.774 kat.hold, ami a megye területének 46.5 %-át alkotta.

Ha az egy tagban lévő és együtt 100 kat. holdat kitevő, de község közös tulajdonát lakotó közös erdő és legelő területét is a 100 kat.holdon felüli, ugynevezett nagybirtok közé sorolom, akkor Somogyban a nagybirtok összterülete 704.815 kat.hold, amely az összterületnek 60.5 %-át tette ki. Akkor a parasztparcellák összterülete mindössze 458.654 kat.hold, ami a megye területének csak 39,5 %-a.

Az egy tagban lévő, de a községek által közösen használt erdő és legelő területe 82.120 kat. hold. Felhasználását tekintve ez a 82.120 kat.hold nem sorolható a nagybirtokhoz, mert mint termelőeszköz nem szolgált a kizsákmányolást, sőt a község lakosságának szociális körülményeit javította.

A továbbiak folyamán tehát csak a magánkézen lévő 100 kat.holdon felüli birtokot tekintem a nagybirtokhoz tartozónak. Így a most

már kettéosztott birtokfajtákon, a nagybirtokon és a kisbirtokon belül az egy főre jutó kat.holdak száma a következő. A száz kat. holdon felüli birtokosok és családtagjaik száma szerint egy főre 250 kat. hold esik, a parasztlakoságnál pedig minden főre 1,6 kat. hold. Fejér megyében ez az arány 1.6 kat.holdat, Baranyában 2 holdat és Tolnában szintén 2 holdat jelent.

A nagybirtok igazi hazája valóban Somogy volt. A megyét tulontul is megterhelte, amint azt az alábbi táblázat is mutatja.

A nagybirtok megoszlása a járásonként 1920-ban.

Sor - Járás sz.	A járás ter.	A nagybirt. területe	Községek száma	A nagybirtok %-a	ahol nincs	ahol van.
1. Barcsi j.	106328	55397	27	52.1	5	22
2. Csurgói j.	123567	63795	29	50.8	5	24
3. Igali j.	91964	38814	31	42.2	3	28
4. Kaposvári j.	179573	90561	54	50.4	5	49
5. Lőtóti j.	121321	78293	26	64,5	-	26
6. Marcali j.	158758	98774	41	62.2	3	38
7. Nagyatádi j.	136562	77898	30	57,-	1	29
8. Szigetvári j.	103635	48584	44	46.8	8	36
9. Tabi j.	134424	68297	30	50.8	2	28
10. Kaposvár v.	7337	2282	-	31.1	-	-
összesen:	1163469	622695	312	53.5	32	280

/:18,

Somogy 312 községe közül 280-ban volt nagybirtok, s csak 32 azon községek száma, amelyek mentesek voltak ettől a gazdasági "áldástól". Az előbbieket 89.7 %-át, az utóbbiak pedig 10.3 %-át alkották a megye községeinek.-

Vegyük sorra a járásokat. Közülük is kiemelkedik a lengyeltóti járás, ahol a legtöbb az uradalom. A járás 64.5 %-át alkotta nagybirtok, és nem akadott a járás 26 községe közül egyésem ahol a földművelő nép életét nem keserítette volna az uradalmak fojtogató jelenléte. Nem hiába volt ebben a járásban a legtöbb arató - és bérmozgalom, s a parasztság szociális körülményei is itt voltak a legnyomasztóbbak.

Majdnem ugyanaz a helyzet a szomszédos marcali járásban is. Itt a nagybirtok 62 %-át tette ki a járás területének. A járás 41 községe közül csak 3 községben nem volt 100 kat. holdon felüli birtok. De

ezekben is csak azért nem /Horvátkut, Nemeskiesfalud, Nemesvid/, mert nemes községek voltak, s különben is olyan kicsi a falvak határa, mint Mórának telke, hogy a harmadik bukfencsel már a szomszédos határba huppant volna a játszadozó parasztgyerek. A statisztikai adatok viszont könyörtelenül bizonyítják ezeket az áldatlan állapotokat.

A fenti három községben ugyanis olyan kevés a föld, hogy lakosaiknak mindegyikére általában 1,2 kat. hold esett, ami pedig alatta volt az elég alacsony megyei átlagnak is.

Hasonlóak voltak birtokviszonyai a nagyatádi járásnak is. Ez a járás a megye közepétől a Dráváig húzódik. Talaja homokos vályog, felül barna erdőtalajjal, a Dráva mentén néhol nyers öntés. Szemesgabona és kapásnövények termelésére kiválóan alkalmas, akár mint a Marcali járás talaja.

A szemesgabona mellett a talajban kiválóan megterem a burgonya és a dohány is. E két növényfajta terméseredményei ebben a járásban voltak a legmagasabbak. Az évi csapadék megoszlása szintén ebben a járásban a legszerencsésebb. A kedvező éghajtali és talajviszonyok, valamint a korabeli gazdálkodási körülmények folytán itt alakultak ki az első tőkés bérletek.

A járás területének 57 %-a volt nagybirtok. 30 községe közül csak egy volt, ahol nem volt nagybirtok /Kisbajom/. Annak ellenére, hogy a nagybirtok százaléka alacsonyabb, mint a marcali járásban, az agrárproletáriátus és a lakosság százalékos aránya mégis nagyobb. A lakosság 37.5 %-a földnélküli mezőgazdasági munkás vagy uradalmi cseléd. A marcali járásban ez az arány kisebb. Itt viszonylag az uradalmak száma kevesebb ugyan - ez adódik abból, hogy kisebb a járás és kevesebb községe is van - de jóval nagyobb gazdasági egységet fognak össze ezek az uradalmak, amelyek közül nem egynek területe több ezer holdra rug. Ennélfogva több munkáskezet is foglalkoztatott. Igaz az is, hogy többet is tudtak foglalkoztatni, mert a gazdálkodási technika s a föld megművelésének módszere ebben a járásban fejlődött legjobban.

A marcali járás sajátosságai közé tartozik, ami az egész megyére vonatkoztatva is igaz; az, hogy a megye a Balaton felé sűrűsödő népesedést mutat. A népsűrűség ebben az irányban történt növekedésének feltétlen az az oka, hogy a Balaton különösen fürdőidényben kitűnő felvevőpiacául szolgált a somogyi mezőgazdaság termékeinek. Ez a körülmény a kis és nagybirtokra egyaránt kedvező hatást gyakorolt.

A többi járásoknál a nagybirtok és a parasztbirtok százalékos aránya a megyei átlag alatt volt. Legalacsonyabb az igali járásban, ahol a terület 42.2 %-a tartozott a nagybirtokhoz. Azonban ismerve a helyi viszonyokat, a legkevésbé sem lehet meglepő, ha azt állítom, hogy az alacsonyabb százalék ellenére is a birtokos vagy birtok nélküli parasztság mégis itt juthatott a földhöz legkevésbé. Ugyanis a nagybirtoknak ebben a járásban 54.9 %-át az ugynevezett kötött birtok alkotta. Vagyis a nagybirtok túlnyomó részét az egyházi és a hitbizományi birtokfajta uralta, amelyhez semmilyen módon sem lehetett hozzányulni. A földnélküliek nem is remélhették, hogy akár parcellázás útján is valaha is földhöz jussanak. Jövőjüket a teljes kilátástalanság és bizonytalanság jellemezte. Nem hiába vándoroltak ki az első világháború előtt ebből a járásból a legtöbben. Olyannyira, hogy némely jegyző már a község elnéptelenedésétől tartott. Somogyzilból például 1907-ben 64-en vándoroltak ki.

A barcsi, csurgói, kaposvári, szigetvári és a tabi járásokban a kis és nagybirtokok aránya a megyei átlag körül mozog, /lásd a 122. oldalon lévő táblázatot/. Részletesebb elemzésüket elhagyjuk, mert hasonló birtokviszonyokat tükröznek, mint az előbbi járások.

Mivel a tanulmány célja az is többek között, hogy a somogyi uradalmi cselédség, mezőgazdasági munkásság századeleji helyzetét részletesen feltárja, szükséges, hogy a birtokviszonyokat is behatóbb elemzés alá vegyük. /Meggjegyzem, hogy ilyen célkitűzés mellett is lehetetlen az, hogy a birtokos parasztság felvetődő problémáira némileg rá ne világítsak./

A részletesebb elemzés feltétlenül megkívánja, hogy a megye járásain belül alaposabb vizsgálat tárgyát képezzék egyes községek birtokviszonyai.

Hogyan oszlott meg tehát a földbirtok egyes járások községein belül?

Az alábbi táblázat azt mutatja, meg, hogy hány olyan község volt Somogyban, ahol a nagybirtok a község határának 60-70-80-100 %-át alkotta:

Sor- szám.	Járás.	60-70 %	70-80 %	80-90 %	90-100 %	54-60 %	Összesen:
1.	Barcsi j.	6	2	-	1	3	12
2.	Csurgói j.	2	4	1	1	3	11
3.	Igali j.	3	3	1	-	1	8
4.	Kaposvári j.	13	2	1	-	6	22
5.	Létóti j.	4	7	1	2	6	20
6.	Marcali j.	9	8	2	2	1	22
7.	Nagyatádi j.	6	7	-	1	1	15
8.	Szigetvári j.	6	7	1	1	2	17
9.	Tabi j.	5	1	2	-	1	9
Összesen:		54	41	9	8	24	136 /:19:/

A táblázatban azokat a községeket emeltem ki, amelyeknél a nagybirtok és a paraszti birtok aránya a megyei átlagot, 54 %-ot meghaladta. Ezek szerint volt a megyében 24 olyan község, amely területének 54-60 %-át, 54 olyan, amelynek 70-70 %-át, 41 olyan, amelynek 70-80 %-át, 9 olyan, amelynek 80-90 %-át és 8 olyan, amelynek 90-100 %-án nagybirtok terpeszkedett. Összesen 136 azon községek száma, amelyekben a megyei átlagnál nagyobb a nagybirtok részesedése. Ezek a megye községeinek 43.5 %-át, az ugynevezett nagybirtokos községeknek pedig 48.5 %-át, majdnem felét alkotják. Ha azt vizsgáljuk, hogy járásonként a községek hány %-ában volt a nagybirtok felette a megyei átlagnak, akkor a járások között a következő sorrendet állíthatjuk fel.

1. Lengyeltóti járásban	77 %-ában
2. Marcali	" 53 %- "
3. Nagyatádi	" 50 % "
4. Barcsi	" 44 % "
5. Kaposvári	" 40.7 "
6. Szigetvári	" 38,6 "
7. Csurgói	" 38,- "
8. Tabi	" 30,- "
9. Igali	" 26,- "

Ha a fenti 136 község összlakosságának számát elosztjuk az általuk birtokolt föld kateszteri holdjainak számával, eredményül olyan hányadosot kapunk, amely világosan megmutatja, hogy hogyan éltek és hogyan élhettek egyáltalán a somogyi agrárproletárok, ugyanis hányadosul, még egy egészet sem kapunk.

A 136 község lakosaira tehát átlagban 1 hold föld sem jutott. A megye 9 járása közül 4 járásra; a kaposvári, a lengyeltóti, a marcali, és a nagyatádi járásra esik a nagybirtokkal legjobban megterhelt községek 58 %-a /79 község./

A somogyi agrárproletáriátus és a parasztság helyzetét súlyosbította az a körülmény is, hogy a legjobb minőségű földek általában az uradalmak birtokában voltak. Köztudomásul történelmi tény az, hogy a majorsági gazdálkodás kialakulásával a földesurak igyekeztek maguknak a legjobb minőségű földet kiszakítani. Ez a gazdasági folyamat a jobbágyrendszer alatt állandó volt. A jobbágyfelszabadítás után, amellett, hogy a parasztság igen jelentős része semmi földdel sem rendelkezett, az is súlyosbította megélhetési körülményeit, hogy még a földtulajdonnal bírók is igen silány minőségű földön gazdálkodtak, amely csak nagyritkán termelte meg azt a gabonamennyiséget, amelyre a családnak szüksége volt.

Ha a nagy és kisbirtok megoszlását művelési ágak szerint nézzük, szintén szomorú képet kapunk. A megye erdőterületének 80.8 %-a, a legelőnek 56.8 %-a, a szántóföldnek pedig csaknem 50 %-a a nagybirtok kezén volt. A földből élő népet főleg a szántóföld ilyen megoszlása érintette súlyosan. A földnélküliség alatt paraszti értelmességben elsősorban azt értjük, hogy valakinek nincs szántóföldje. A szántóföld az, amely alapját adja a parasztgazdaságnak. Azért török fel a legelőket, azért irtják évezredek óta az erdőket, hogy szántóföldet nyerjenek, ahova elhinthetik a mindennapi kenyeret hozó magot. A parasztember szemében hihetetlen értéke van a szántóföldnek, kivált a jóminőségűnek. Nemcsoda tehát, ha Somogy agrármozgalmainak is azok a járások és azok a községek a gyújtópontjai, ahol a legkevesebb föld van a nép tulajdonában. E tekintetben a lengyeltóti járás messze megelőzi a többi járásokat. Szántóföldjének 85.4 %-át, legelőjének 72 %-át, erdejének 91.4 %-át a nagybirtok birtokolja. A járásban Hács község telepesei voltak a legreménytelenebb helyzetben. A községnek, amelyet az Inkey család telepített 1828-ban, és amely önálló községgé csak 1907-ben alakult, az 1920-as statisztikai adatok alapján 863 holdjából 862 hold gr. Zichy Béla birtoka volt. Ővé volt a község területéhez tartozó legelő és erdő teljesen, a szántóból pedig csak egy hold volt a hácsiaké. A telepesek előtt két lehetőség állt: vagy kivándorolnak, vagy állandóan küzdenek létükért, a községet a szó legszorosabb értelmében harapófogóként körülfogó urodalom ellen.

A földnélküliség több mint száz esztendőse időszakok alatt lezajló arató és bérsztrájkok egész sora mutatja, hogy a község agrárproletárjai sohasem nyugodtak bele sorsukba. Külső-Somogy agrárszocialista mozgalmának Hács volt a középpontja.

Hasonló volt a helyzet az ugyanezen járás-beli Ede községben is, ahol a község lakóainak 54.5 %-a volt agrárproletár, és a község határának 78.2 %-át Inkey László birtokolta. Gyugy község határának 71.9 %-a volt nagybirtok, s a község lakósságának fele volt agrárproletár. Gamásban a földterület 63.7 %-a volt nagybirtok, s a lakósság 54.8 %-a volt agrárproletár. Buzsákon a földterület 68.9 %-a tartozott a nagybirtokhoz, s a lakósság 48.9 %-a volt földnélküli. A járás székhelyén, Lengyeltótiiban a határ 78.4 %-a, 7.140 kat.hold volt Zichy Béla tulajdonában, a lakósság 44.6 %-a volt úrodalmi cseléd, vagy mezőgazdasági munkás. stb. stb.

A szomszédos marcali járásban ugyanez a helyzet. Itt is találhatunk számos olyan községet, amelyben a nagybirtok túlsúlyban van. Böhönye, Csákány, Pusztakovácsi, Somogyfajsz, Somogysimonyi községek területének átlagban 70-80 %-án úrodalmak terpeszkedtek. Somogyfajszon a lakósság 58.5 %-a volt földnélküli.

A nagyatádi járásban Bálvány, Beleg, Holhás, Henész, Lábod, Ötvös és Rinyabesenyő községek érdemesek említésre, mint olyanok, amelyek területének túlnyomórészt a földbirtokosok az urai. Lakósságuknak 54 %-a földnélküli.

S így sorolhatnánk a nagybirtokos Somogy járásainak községeit, tucatsszám, mert még a nagybirtokkal legkevésbé megterhelt igali járásban is számos olyan községet találunk, ahol 70-80 % fölötti a nagybirtok részesedése. Ilyen községek: Somodor, Pataalom, Gölle, Zimány, stb. Volt Somognak néhány olyan községe is, ahol a földnélküliek száma a lakósság több mint 60 %-át alkotta. Ezek a modern huszadik század "jobbágyközségei." Nem mások ezek, mint községet alkotó hatalmas úrodalmak, melyekben ugynevezett "szabad parasztot" alig találni.

Ilyének: Szöllőskislak /60.7 %/, Kereki /61.2 %/, Inkeyantalfa /63.3%/, Markóc /64 %/, Csurgónagymarton /69.7 %/, Magyarujfalu /73.6 %/, Felsőszentmárton /76.1 %/, Kivédár /76.7 %, Somogytárnóca /76.8 %/, Endrőcz /82 %/ stb.

Amint az előbbi statisztika is mutatja, a kapitalista gazdálkodás következtében nemcsak a paraszti birtok adósodott el, hanem a nagybirtok is. A kétféle birtok elaprózódása között csak az a különbség, hogy időben máskor ment végbe, illetve a nagybirtok elaprózódása lassabban zajlott le. A parasztgazdaságok elaprózódása rövidebb idő alatt ment végbe, s a századfordulóra már csaknem teljessé vált.

A válságból való kilábolásnak az az ösztönző módja, hogy a parasztság áttért az istállózó állattartásra sok parasztgazdaságot megmentett a tönkremenéstől. Bár a nagybirtokon korábban jelent meg a tarka marha, mint a parasztgazdaságban, a tejgazdálkodás kialakítására a parasztbirtokok nagy tömege mégis előbb tért át, mint a nagybirtok. A nagybirtok nehezen lábalt ki a válságból és nála az elaprózódási folyamat elhúzódott, és csak az első világháború után gyorsult meg. Lezajlásában ciklusokat lehet megfigyelni. Ezeket a ciklusokat jelzi az 1870-1890 közötti időszak, amikor a mezőgazdaság tőkés átalakulásának folyamata a legerősebb. Ebben az időben alapítanak legtöbb hitbizományt. A második periódus az 1905-1906-os nagy arató és bérmozgalmak idejére esik. Az egymást követő parcellázások azt jelzik, hogy a versenyben lemaradt nagybirtok felett meghúzták a vész zharangot. Az első világháború után sok nagybirtok cserélt gazdát. A háborús gazdálkodás terhét megérezte jónéhány nagybirtokos is - munkaerőhiány, magasabb bérek, hadirekvirálások, szállítási nehézségek, a pénz értékének csökkenése miatt - eladósodott. Az eladósodás következtében parcellázásra került sor. Az 1929-33-as gazdasági válság hatására egy új elaprózódási folyamat kezdődik, amelyet egyszer s mindenkorra lezár az 1945-ös földosztás.

A nagybirtok elaprózódásának nem éppen somogyi speciális jelensége az, hogy a századforduló táján mindenütt szaporodnak az idegenajku nagybirtokos családok. Ilyen például Hohenlohe Kraft Keresztély Herceg, aki a Somogy-szob melletti Szentán községben vásárolt több ezer holdas birtokot.

Számos nagybirtokos súlyos külföldi hitelt vesz fel a háború után. A külföldi tőkével megterhelt nagybirtokok száma a háború után tehát emelkedik, az eladósodás párhuzamosan halad a korona elértéktelenedésével.

Levéltári adatok alapján a következő nagybirtokok külföldi adósságait sikerült kideríteni.

Örgróf Pallavicini mosdósi birtokát 150.000 dollár, Vasdényei Imre kadarkuti birtokát 5.000 dollár gr. Széchenyi Viktor köröshegyi és pusztaszemesi birtokát 41.000 dollár, gr. Hunyadi József kéthelyi birtokát 19.000 font, gr. Széchenyi Bertalan felsősegesdi birtokát 120.000 dollár, gr. Széchenyi Frigyes somogytárnócai birtokát 40.000 dollár, gr. Festetich Vilmos toponári birtokát 38.000 dollár, gr. Széchenyi Géza erdőcsokonyai birtokát 14.000 font és 21.000 dollár, valamint Somssich Miklós somogyvárdi birtokát 35.000 dollár külföldi kölcsön terhelte. /:20:/

Mivel az adatok bizalmasak voltak és bevallásuk kizárólag csak a birtok tulajdonosától függött, feltehető, hogy a fentiekén kívül jóval több birtokos volt hasonló helyzetben. Erre különben a főispáni irat is céloz, amikor azt mondja, hogy a külföldi kölcsönnel megterhelt birtokok számáról nincsenek pontos adataink.

A tények azt mutatják, hogy az elaprózódási folyamat a nagybirtok esetében nem járt olyan súlyos következménnyel, mint a kisbirtokosoknál, nem vonta minden esetben maga után az elszegényedést és a tönkremenést. Az elaprózódás csak annyit jelentett, hogy kevesebb lett az ezerholdas birtoktestek száma. Más esetben viszont az elaprózódás már súlyosabb, mert a birtok felszámolását jelenti. Erre a sorsra a legkevésbé életképes és a gazdálkodáshoz alig értő tulajdonosok birtoktestei jutottak.

A parcellázás két okból következhetett be. Vagy azért, hogy a birtokos adósságait törlessze, vagy nyereszkekészítés céljából. Az utóbbi általában házhelyparkellák eladását jelentette és kitűnő hasznót hajtott a birtokosnak. A balatonparti járások birtokosai közül különösen azok tettek nagy haszonra szert, akiknek birtokai a vízpartra estek, mert a balatoni üdülés fellendülésével drágán adhatták a villatelkeket.

Pld: gr. Hunyadi Józsefnek Balatonszárszón levő 4.160 kat.hold területű birtokának jelentős részét a Balaton vize és partja alkotta. A községet teljes egészében elzárta a víztől, és a vízpart beépítése következtében a gróf ur jelentős jövedelemhez jutott.

A nagybirtok válságának jelei az egyre fokozódó parcellázások, amelyeket azért voltak kénytelenek fogadtatni a birtokosok, mert el voltak adósodva. Még az 1929-33-as gazdasági világválság kirobbanása előtt eladósodás miatt a következő nagybirtokok kerültek parcellázásra:

Gr. Hunyadi Ferenc somogyzili birtokát 2.721 kat. hold, Ögróf Pallavicini György mosdósi birtokát 1.335 kat. hold, Özv. Kund Béláné kaposkereszturi birtokát - 1.406 kat. hold, Lőrinc József és Windich Gyula vásárosbéci birtokát - 958 kat. hold, Spitzer Sövény Vilmos vásárosbéci birtokát - 700 kat. hold és Széchenyi Viktor kőröshegyi birtokát - 600 kat. hold - parcellázták 1927-ben. /:21:/

Kik jutottak földhöz a parcellázások során? Az agrárproletáriátus semmi esetre sem. A parasztság alsóbb rétege szintén nem, mert tökéletes szegénységben szenvedett. Általában a tíz kat. holdon felüli középparasztok vagy gazdagparasztok közül kerültek ki a parcellázott földek felvásárlói. Az előbb felsorolt nagybirtokokra túlnyomórészt németajku telepesek költöztek. 220 német család telepedett le a parcellázások során Somogyzilban, Kőröshegyen, Kaposkereszturon és Mosdóson.

Az a tény, hogy a felparcellázott uródalmaik javarészt német telepesek vették meg mindenesetre azt bizonyítja, hogy még a középparasztság jelentős része is tökéletes szegény, a szegényparasztság meg egyenesen nyomorog. "Mentsük meg a kisbirtokot" - jelszó alatt már az 1906-os években hangzottak el szép szavak a Somogyvármegye című helyi lap hasábjain. Ki is bocsájtották az asszignátákat, hogy a pusztuló kisbirtokos osztályt regenerálják, de mélyreható társadalmi reformok nélkül, a nagybirtok felosztása nélkül lehetett-e komolyan gondolni, hogy az előbbi módon akár ideig-óráig is meg lehet állítani a paraszti osztály fokozatos elnyomódását.

A parasztság tökéletes szegénységét elsősorban a körabeli birtokviszonyokban kell keresni. A pénztelenségnek azonban nemcsak ez az egyedüli oka. Amint arra már a bevezetésben is rámutattam, a kérdésben fontos szerepet játszott még az elmaradott termelési mód, a piachiány, valamint az igen költséges vasuti fuvar és a megye elmaradt közúti közlekedési viszonyai.

A tárgyalt időszakban Somogynek egyetlen városa volt, Kaposvár. Olyan városként, amely a megye felesleges terményei egy részének felvevő piacául szolgálna, számításban sem jöhetett. Kaposvár is inkább kispolgári és agrárjellegű lakosságát illetően, bár gyarapodóban volt munkásosztálya is. De ez a munkásosztály a piac szempontjából nem lehetett jelentős. Kaposvár az árufelhozatal szempontjából fontos, mivel a közelebb fekvő községek lakossága által befuvarozott gabonát a kereskedők itt vásárolták fel és innen szállították távolabbi vidékekre.

A piachiányból következett az is, hogy Somogy gabonatermése általában nem a "hazai" hanem inkább a távolabbi vidékek vagy a külföldi piacokon került felvásárlásra.

A kisparaszti gazdaság, mivel nem rendelkezett annyi tőkével, hogy terményét költséges úton jó piacra szállítsa, a helyben lévő gabonakereskedőnek adta el. A körülményes és drága fuvar miatt még gyenge terméseredmény esetén sem fizették meg a gabona árát a kereskedők.

A nagybirtok és a nagybérlők lehetőségei arra nézve sokkal kedvezőbbek voltak, hogy terményeiket nagyobb haszonnal adják el, mint a kisbirtokos. A nagybirtok kisebb önköltséggel dolgozott. Szállításnál gazdasági vasutak és megfelelő igaerő állt rendelkezésére, a vasúton is szállítási kedvezményt kapott. Így terményeit távolabbi, nagyforgalmu piacokon vagy akár külföldön is értékesíteni tudta. Nagy fellendülés mutatkozik mezőgazdasági termelés és értékesítés területén különösen azután, hogy megépítik megyénkben a vicinális vasutakat. A már 1885-ben megépült Zákány.-Dombovár közti vasút a megye keleti és nyugati részét kötötte össze. A századforduló táján elkészülő Somogyszob-Barcs /1890/, Somogyszob-B. szentgyörgy /1893/ Kaposvár-Barcs /1905/, Kaposvár-Szigetvár /1900/, Kaposvár-Fonyód /1896/, Kaposvár-Siófok /1894/, Gyékényes-Barcs-Szigetvár /1886-90/ közti vasutak olyan vidékeket is bekapcsoltak a megye vérkeringésébe, amelyek eddig terményeiket csak nehezen és körülményesen juttathatták megfelelő piacra. A nagy vasutépítésekkel szinte egyidőben terjednek el a mezőgazdaság kapitalista átalakulásának legjellegzetesebb birtokformái, a tőkés nagybérletek.

A tőkés nagybérletek elterjedése velejárója mezőgazdaságunk porosztas fejlődésének. Mivel pont a porosztas fejlődés rendellenességeiből fakadóan számos szociális baj és más egyéb súlyos Somogyban is jelentkező agrárprobléma vizsgálatának kérdése is felvetődött, amelyet sajnos ebben a tanulmányban csak érinteni tudunk, szentelnünk kell pár gondolatot a porosztas fejlődés somogyi sajátosságainak taglalására.

Az agrárkapitalizmus porosz útja következtében bomlik fel a parasztság. A parasztság felbomlása és ebből fakadó számos gazdasági és társadalmi probléma csak az első világháború után ragadja meg az egész országot érdeklődését. A falukutató írók népszerű szociográfiai írásaikon keresztül sok esetben helyesen foglaltak állást véleményükkel a porosztas fejlődés rendellenességeiből fakadó társadalmi bajok okait kutatva:

egyke, tulzott kivándorlás, vándormozgalmak, stb. Meg kell jegyeznünk, hogy a falukutató mozgalom kibontakozása, előtti évtizedekben is éltek és hatottak ezek a súlyos parasztproblémák. Erre utal Révai József is, amikor azt mondja, hogy "A magyar agrárkapitalizmus porosz útja a háború előtti keserves, nyomoruságos, kinos és lassu fejlődés volt, de mégis fejlődés volt. A parasztság felbomlása a háború előtt is tele volt elfajulásokkal, beteges tünetekkel, de ezeket úgy-ahogy paralizálta részben az, hogy a nagybirtok végeredményben mégis csak növelte a mezőgazdaság termelőerőit, részben az, hogy a magyar ipar viszonylag eléggé gyorsan fejlődött. A milliós paraszti kivándorlást, a menekülést a faluból, stb. az egész magyar gazdasági és társadalmi élet általános fejlődése közepette alig vették észre." /:22:/ Az idézet gondolatai az országos állapotokat tekintve kétségtelenül helytállóak. Azok a parasztproblémák, amelyekre Révai József is rámutatott, Somogyban pont az egyoldalu gazdasági fejlődés következtében már korábban jelentkeztek. Amit a népies írók alföldi vonatkozásban tártak fel, az meg volt Somogyban is, héha talán még aggasztóbb jelenségek képében. Az egyke, a kivándorlás, a proletarizálódás, a kiszolgáltatottság már a századfordulón megrögződött, állandó halálos nyavalyájává vált a somogyi parasztságnak. A jelenségek okai a porosztas fejlődés somogyi sajátosságaiban voltak.

A parasztlakosság legnagyobb szaporodásának idején /1880-1900-as évek/ váltak ki hatalmas birtoktestek a szabad forgalomból a hitbizományi rendszer és a hosszú bérleti időszak miatt.

A századfordulón a somogyi nagybirtoknak több mint 50 %-a kötött volt. Ennek következtében az egyre szaporodó parasztság kétfeltételei állandóan rosszabbodtak. Az 1900-as évek Somogyja már az olyan megye képét mutatta, mint amely lakosságát illetően tulterhelt agrárproletariátussal, volt feltörekvő jelentősszámu középparasztsága, amely a kisebb létszámu gazdag-parasztság befolyása alatt állt. Az egész parasztságra jellemző, hogy egyöntetűen szembenállt, a nagybirtokkal, de a birtokos parasztság jobbmódu rétege lefelé elhatárolta magát a falu nincstelenjeitől. A megye felett a nagybirtok uralkodott, amely megmerevedésénél fogva, különösen a kötött birtoktestek miatt, mint állandóan ható méreg az erős zakos születéskorlátozásokon, a proletarizálódáson és a túlzott méretű kivándorláson keresztül ölte és pusztította a neki egyaránt kiszolgáltatott birtokos és földnélküli parasztságot, és ez a nagybirtok annak ellenére, hogy fejlesztette a mezőgazdasági termelést, már az 1900-as években is fekély volt a megye testén.

A fenti gondolatok jegyében vizsgáljuk tovább az egyes birtokfajtákat.-

N a g y b é r l e t e k :

Megyénkben a száz kat. holdon felüli nagybérletek összterülete 187.474 kat. holdat tett ki az 1925-ös statisztikák alapján. Ez a terület 139 község határában, a községek mintegy 44 %-ában oszlott meg. A tőkés bérlők száma 123 volt. A részletesebb elemzés kimutatja, hogy a nagybérletek zömét, 89 %-át az 500 kat. holdon felüli bérletek alkották. Számuk 75 volt. Az általuk bérelt terület pedig 167.742 kat. hold. A 100-500 kat. holdig terjedő bérletek száma 48, - a bérelt terület pedig 19.732 kat. hold volt.- Ha összevetjük a tőkés bérletek és a nagybirtok területét akkor azt látjuk, hogy a tőkés bérletek 30.1 %-át alkották a nagybirtoknak. Ebből a valóságnak megfelelően azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nagybirtokosok tetemes része nem folytatott, vagy nem az egész birtokán folytatott önálló gazdálkodást.- Hogy miért? - annak többféle oka volt. Az alapvető ok minden esetben az évszázadok óta meggyökeresedett arisztokratikus életmódban volt.- A bérlő készpénzben fizetett, a birtokos pedig megszabadult a gazdaság irányításának minden gondjától, bajától.

A megyei mágnások azon része, akiknek birtoka teljesen vagy részben bérbe volt adva, legtöbbszörre hitbizomány örökösei voltak. Ilyenek: hg. Eszterházy Pál, hg. Festetics Tasziló, gr. Zichy Ödön, Somssich Miklós stb.

A földbirtokosok egy része nem tudott alkalmazkodni a modern gazdaság követelményeihez. Ezzel a megállapítással azonban nem akarjuk kisebbíteni azt a tényt, hogy volt a megyében több olyan grófi birtok, amelyik valósággal mintagazdaság volt. Ilyenek: Hoyos Miksa gr. németladi birtoka vagy Széchenyi Antal és Frigyes grófok somogytárnócai birtoka.

A hozzáértő kéz irányítása mellett a tőkés bérletek igen jó jövedelmet biztosítottak a bérlőnek, aki a bérlet időtartama alatt igyekezett mindent lefölözni, s a bérlet díjánál sokkal több haszonra szert tenni. A bérlők többsége valóságos rablógazdálkodást folytatott, földet és embert egyaránt kiszorolt. A cselédek és gazdasági munkások helyzete a tőkés bérleteken volt a legmostohább. Évről évre megismétlődő jelenség, hogy az alsónyiresi MIR-bérgazdaság vagy a toponári MIR-bérgazdaság munkásai sztrájkba léptek, az intéző embertelen bánásmódja, az elviselhetetlen és egészségtelen szállásviszonyok vagy bérlevonások miatt. /:23:/

Személyes tapasztalatom és több volt jószágigazgatóval, intézővel és cselédemberrel való beszélgetésem és nem utolsósorban a levéltári adatok arról győztek meg, hogy a tőkés bérletek a legkisebb törődést sem mutatták a cselédség szociális körülményeinek megjavítása iránt. Az ilyen bérleteken legrosszabbak a cselédlakások, legelhanyagoltabbak és legelmaradottabbak az egészségügyi és kulturális viszonyok, amint azt a megyei 1907-es alispáni jelentésekben is olvasni lehet.

A bérlet időtartamára a bérlő nemcsak a földet, hanem a gazdaság minden ingó és ingatlan felszerelését is bérbe vette. Számára a bérlet úgy vált kifizetővé, ha a gazdaság ingatlan felszerelésének fejlesztésére egy fillért sem fordított. Nem törődött a gazdasági épületekkel, s így a bérlet időtartama alatt az uradalom olyan képet mutatott, mint amelynek földjeit a jó terméseredmény érdekében primán megművelik, de épületei a pusztulás képét mutatják.-

A hosszabb időre, 40-60 évre bérbevett urodalmakban jobb körülmények voltak, mivel ezekben az eszközölt befektetések a bérlet hosszúsága miatt megtérültek a bérlőnek. De még így is - a bérletidő lejárta után -, ha a birtokos nem akarta újból bérbeadni birtokát, legtöbbször eladta vagy felparcelláztatta. Ugyanis a tönkrement gazdaság annyi pénzt emésztett volna fel, hogy újjászervezése nem vált a tulajdonos hasznára. Márpedig egy olyan birtokot, amelyet valamely bérlő 50-60 évig használt, a másik bérbe nem vette. Így ment tönkre a híres fertői Eszterházy-kastély és környéke, s a lengyeltóti Zichy-család csaknem 3000 kat.holdat kitevő urodalma is, amelyet 1927-ben részben eladtak és részben felparcelláztak.

Egyes járásokban különösen nagy volt a tőkés bérletek száma. A kaposvári Járásban 33 tőkés bérlő volt. Egyedül a Mezőgazdasági Ipari Részvénytársaság /MIR/ 38.273 kat. holdat bérelt; Eszterházy herceg minden urodalmát és erdejét. A járás nagybérleteinek területe 44.738 kat.holdat tett ki. Ez a járás kateszteri területének 25 %-át, a járásban lévő nagybirtoknak pedig 50 %-át alkotta.

A nagyatádi járásban 22 községben volt nagybérlet, melynek összterülete 32.973 kat.hold. A járásnak 24 %-át, a nagybirtoknak pedig 44 %-át tette ki. A járás legnagyobb bérlője a Magyar Német-mezőgazdasági Rt. amely 10.106 kat.holdat bérelt.

Jelentős még a nagybérletek területe a marcali járásban /29.161 kat.hold./, a csurgói járásban /19.645 kat. hold/, A többi járásban jóval kevesebb a tőkés bérletek száma. A kiemelt négy járásban azért olyan magas a bérbeadott birtokok száma, mert ezekben a járásokban legnagyobb a hitbizományi birtokok száma is, és tudott dolog, hogy ezen birtokfajtákon a legritkább esetben folyt magángazdálkodás.-

Ha nem külön-külön a járásokat, hanem az egész megyét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a bérletek döntő többsége a délsomogyi homokon helyezkedett el. Ez azért volt így, mert a bérleti díj a homokon volt a legkisebb. Itt voltak a megye legnagyobb gazdaságai: Politzer Géza nagykorpádi és mezőcsokonyai bérlete, Kremzír Belcsa-pusztai bérlete és gazdasága, stb. Ezek a gazdaságok már nemcsak egyszerűen mezőgazdasági üzemek voltak, hanem kereteik között már elkezdődött a mezőgazdasági termények bizonyos ipari feldolgozása.

Ez általában a burgonyatermelésen alapuló szeszgyártást jelentette. A bérletek területi koncentrációja részint rámutat a kivándorlás okaira is.

A nagybérlet igen jövedelmező pénzforrásnak bizonyult mind a földbirtokos, mind pedig a bérlő részére. A földbirtokos megszabadult a birtok kezelésének gondjától, egy összegben vagy megállapodás szerint kapta a bérlet díját, s nem kellett vesződni a sok száz kisbérlővel. A nagybirtokosok a legritkább esetben, de akkor is csak kevés földet adtak bérbe a parasztságnak. A kevés földdel bíró kisbirtokos vagy nincstelen nemhogy földhöz, de bérlethez is csak igen szerencsés körülmények között juthatott.

Megyénkben elenyészően csekély a kisbérletek száma és földterülete a nagybérlethez viszonyítva. Egyes járásokban alig volt kisbérlet.

P1: a lengyeltóti járásban csak 64, a marcali járásban pedig csak 97 kat. hold kisbérlet volt.

Az 1925-ös statisztikai adatok alapján megyénkben 16.276 kat. holdat tett ki a kisbérletek száma, és 57 községben oszlott meg. A kisbérlet a nagybirtoknak csak 2,6 %-át alkotta. A megyének hét járásában volt a kisbérletek zöme. A marcali és lengyeltóti járásban összesen 159 kat. holdat béreltek a kisgazdák. No persze nem azért, mintha nem szerettek volna többet bérelni, hanem egyszerűen azért, mert semmi módon nem jutottak hozzá.

A földbérletért folyó harc már elég korán, a század elején megkezdődött, mintegy jelezve azt, hogy a paraszti tönkremenési folyamat akkor vált legerőteljesebbé. A földnélküliség egyforma súllyal nehezedett a megye minden részére, amint ezt a bérletek iránt benyújtott kérvények is bizonyítják.

1906 őszén Sztára és Révfalu községek előljárósága az alábbi kérvényt írta a földművelésügyi minisztériumnak, drámai szavakkal ecsetelve a két község lakosságának nyomorát.

".....ma midőn lakosságunk elszaporodott, nagy a drágaság, kérésünk nincs, megélni képtelenek vagyunk. A sanyaru és elviselhetetlen helyzet folytán községünkben a tömeges kivándorlás megkezdődött, s attól lehet tartani, hogy alig marad pár ember itthon.

Ha a kivándorlás így tart, rövid időn belül csak a keresetképtelenek maradnak itthon, akiknek sorsa koldusbot.

Nem azért folyamodunk, hogy Draskovich Iván gróf ur hivatalból kényszerítettessék birtoka eladására . . . alázatos kérésünk célja az, hogy kegyelmes urunk támogatásába bennünket részesíteni kegyes lenne, akkor tervünket siker koronázná." /:24:/

A továbbiakban leírják, hogy a pécsi káptalan birtoka eladó, de tőlük távol esik. Ellenben arra kéri Draskovich gróf urat, hogy községeik mellett lévő birtokából adjon el nekik egy akkora területet, s akkor ő megvehetné az eladó káptalan birtokot.

Azonban hiába volt minden kérés és könyörgés. Sem a gróf, sem a miniszter a füle botját sem mozdította a két község érdekébe. S valóban, ahogy az előljáróság írta - a munkabíró férfiak és nők javarésze kivándorolt Amerikába.

1907 novemberében Puska Ferenc és társai, göllei lakosok azzal a kéréssel fordultak a főispánhoz, hogy a Kegyes Tanítórend birtokából 700 kat.hold bérletbevételeit segítse elő. Magyar Gábor rendfőnök - akinek továbbították a kérvényt, - az alábbi levélben utasította azt el.

"Van szerencsém Méltóságodat /főispánt/ mély tisztelettel értesíteni, hogy mivel birtokainkat, melyeknek egy közel 400 tagból álló, s a hazai nevelésügy közcélját szolgáló szerzetescsaládot kell a mai nehéz megélhetési viszonyok között fenntartani, a magunk kezelésében műveljük. Ennélfogva nem vagyunk, nem lehetünk abban a helyzetben, hogy azokból a nevezett kérelmezőknek 700 holdat, vagy bármennyit is bérbe adjunk. /:25:/

Megjegyzendő, hogy a Kegyes Tanítórend birtokában csak Somogyban 17.217 kat. hold volt, amelyből egy holdat sem adtak bérbe. A rend legnagyobb birtokteste, 5.270 kat. hold pont Gölle határában feküdt. Ha csak a somogyi birtokokat számoljuk, akkor is a rend egy tagjára 43.1 kat. hold jutott. Az igen tisztelt rendfőnök szerint ugy látszik még ez is kevés volt ahhoz, hogy a "hiveknek" is jusson belőle.

Használó kéréssel fordultak a főispánhoz Tótujfalu és Szentborbás községek bírái is. A Zselicszentjakabi apátság lakócsai urodalmából és Tótujfalu határában lévő birtokából akartak vásárolni. Kérésüket az alábbi súlyos állapotokra való indokkal támasztották alá.

"Tótujfaluban jelenleg /1908-ban/ 650 lélek él. Szentborbáson 307, amely szám évről évre szaporodik. Ezen népesség Tótujfaluban 66 egész telken, Szentborbáson 24 egész telken él, megfelelő jószágállománnyal. Terjeszkedni a két község nem bír, mivel nyugatról a Dráva folyó zárja el, a többi három oldalról pedig a fentemlitett urodalmi birtok veszi körül. Ha a lakosság egy része nem kap megfelelő mennyiségű földet, sorsa kétségbeejtő lesz."

/:26:/

Valóban szomorú volt a helyzetük, mert ha a fenti egész telkekből leszámítjuk a legelőt és az erdőt, akkor egy magyar hold sem jut egy főre. A közalapokra felügyelő bizottság a kérvényt elutasította.

Csak hármát emeltem ki a sok-sok beadvány közül, de ezek is eléggé rávilágítanak a nagybirtokos Somogy századeleji gazdasági és szociális problémáira. A szegény ember somogyban valóban szegény volt, olyannyira szegény, hogy még könyörgését sem hallgatták meg. Valamennyi kérvény sorsa a zord elutasítás lett.

H i t b i z o m á n y i b i r t o k :

A megye amugy is eléggé kuszált birtokviszonyait még bonyolultabbá tette az ugynevezett kötött birtokfajták sokfélesége, s főleg az, hogy ezek a kötött, korlátolt forgalmu birtokok a megye területének 28.3 %-át foglalták el, s belátástalan időkig kiszakadtak a szabad forgalomból.

A korlátoltforgalmu birtokok területe 1903-ban:

A birtok neve: kat.területe:

1. Községi, városi és törvényhatósági	19.067
2. Vallási és tanulmányi alap	10.669
3. Róm.kat. pópöki	20.037
4. Káptalanok és papnöveldek	28.590
5. Apátságok és szerzetesrendek	42.371
6. Lelkeszi és templomi birtokok	4.541
7. Hitbizományi birtok	205.022

összesen:

330.297 kat.hold /:27:/

A korlátozottforgalmu birtokok két jelentősebb kategóriáját; a hitbizományi és az egyházi birtokok alkották.

A hitbizományi birtokok zömmel a XIX. század végén alakulnak ki megyénkben. Létrejöttük oka a mezőgazdaság kapitalista átalakulásának mikéntjében és hogyanjában keresendő. A gazdálkodás ilyenformájú átalakulása nemcsak a kisbirtokot, de a nagybirtokot is elég mélyen érintette. A felaprózódás és tönkremenés veszélye Demokles kardjaként több nagybirtokos családot fenyegetett. A hitbizomány felélesztése tehát azt a célt szolgálta, hogy az ősi birtokot, az ősi földet megóvja a felaprózódástól, s ezáltal egyes nagybirtokos családokat is konzerváljon az utókor számára.

A hitbizomány intézménye történetét illetően nem újkeletű fogalom. Törvénybeiktatása I. Lipót császár korában is történt.

Az 1687-es IX. t.c. kimondja, hogy a mágnások /főnemesek/ szerzeményi javaikból királyi jóváhagyással hitbizományt alapíthatnak, amelynek az a célja, hogy meggátolja a nagybirtok felaprózódását és tönkremenetelét azáltal, hogy több nemzedéken át kizárólag a család tagjaira előre megállapított sorrendben legyen örökölhető, s ilyen formán a családtól azt ne lehessen elidegeníteni. A hitbizományi birtok örököse nem adhatta el a birtokot; annak csak jóvedelme felett rendelkezhetett, csak azt terhelhette meg adóssággal.

1723-ban a hitbizomány alapításának jogát a közép és kismemesekre is kiterjesztették, bár ezek a legritkább esetben éltek ezzel a joggal. Az 1862-i királyi rendelet megengedte ugyan a hitbizomány feloldását, de ennek ellenére kevés bomlott fel.

A feloldás igen körülményes volta mellett akkor még tulajdonképpen kötötte a családokat a "nemes" illúziója.

A hitbizományi birtok feloldása csak a XX. században vett nagyobb lendületet.

A somogyi hitbizományi birtokok története nem mentes ugyan a helyi jellegtől, de azért szolgáltat pár érdekes adatot, melyeket érdemes megjegyezni.

A századforduló táján összesen 16 hitbizományi alapítvány volt a megyében. Az első hitbizomány 1695. március 22.-én hg. Eszterházy Pál alapította. A második és harmadikat Festetich Kristóf 1765 szeptember 20.-án.

A XVII-XVIII. században több hitbizomány nem is volt a megyében. A jobbágyszabadítás előtt gr.Széchenyi Ferenc alapított hitbizományt 1814 november 1.-én. A többi hitbizományi birtok a jobbágyszabadítás után alakult. Az 1848-1900-as évek között 12 birtokos tett hasonló alapítványt. Mégpedig 1869-ben egy, s a többi 11 1870 után jött létre.

Me gyénk hitbizományi birtokai alapításuk sorrendjében 1920-ban.

1. Hg. Eszterházy Pál	1695 március 22.
2. Tolnai Festetich Kristóf	1765 szeptember 20.
4. gr.Széchenyi Ferenc	1814 november 1.
5. Somsich Miklós	1869.december 23.
6. Kund Vince	1871 január 4.
7. gr.Zichy Nepomuk János	1874 október 16.
8. gr.Somsich József	1876 október 9.
9. Jankovich József	1877 február 24.
10. gr.Festetich Dénes	1877 november 20.
11. " "	1879 július 5.
12. Véssey Sándor	1885 augusztus 13.
13. Véssey Mihály	1885 szeptember 20.
14. gr.Draskovich Károlyné	1886 január 22.
15. gr.Zichy Domokos	1886 július 18.
16. gr.Andrássy Aladár	1892 március 28. /:28:/

Amint az alapítások sorrendje mutatja, a múlt század vége felé a hitbizományi birtokok száma szaporodott, s ez a szaporodás a gazdálkodásban beállt változás eredménye.

A hitbizományi birtok területe 1920-ban 179.848 kat.hold. Ebből 85.294 kat. hold volt saját kezelésben, 94.554 kat. hold pedig bérben. A bérbeadott hitbizományi birtok 52.5 %-a az összterületnek.-

A gazdasági gyakorlat azt mutatja, hogy a hitbizományi örökös csaknem minden esetben nagybérletként adta bérbe a birtokot. A hitbizományi birtokból a kisbirtokosoknak juttatott bérlet elenyésző - mindössze 9.463 kat. hold volt. Ez a bérlet a hitbizományi birtok 5,2 %-a. Csak akkor és ott jutottak kisbérlethez a parasztok, ha nem akadt nagybérelő, aki bérbe vette volna a birtokot. De ilyenkor is csak kevés és magas áru bérlethez jutott, mert a tulajdo-

nos, illetve a hitbizományi urodelom intézője nem szívesen foglalkozott a kisbérlők sokaságával. A kérelmezőket a legtöbb esetben elutasították.

1909-ben Marics János és társai, csurgói lakosok azzal a kéréssel fordultak a földművelésügyi miniszterhez, hogy eszközölje ki hg. Festetics Tasziló nagybirtokosnál, hogy a csurgói urodelmat parcelláztassa ki a kiskgazdák között a megfelelő holdenkénti becsár mellett.

"Ha pedig nem volna lehetséges - írják - azt kérik, hogy az urodalmi földeket ők vegyék haszonbérbe, nem pedig a nagybérlők, mert az a kiskgazdáknak nem juttat, és akivel szemben sanyargatásnak vannak kitéve." /:29:/

Kérésüket sem a megye sem pedig a miniszter nem hallgatta meg. Marosics Anna és társai révfalusi lakosok viszont azt panaszolták a megye főispánjához írott levelükben, hogy gr.Draskovich Iván nagyon drágán adta a bérletet. Napszámuk nincs, nyomorognak s így, hogy még éljenek, kénytelenek elfogadni a szinte zsarolóan magas bérletet /:30:/

A hitbizományi birtok a nagybirtoknak 28.8 %-át alkotta. Növekszik ez az arány, ha a kötött birtokok másik jelentős fajtáját, az egyházi és a papi birtokot is ide sorolom. Tény, hogy a parasztság a szabad birtokból is nehezen jutott bérlethez, a kötött birtokokból még körülményesebb volt a bérletszerzés. A kötött birtok közül is a legmirevebbnek az egyházi birtok bizonyult, mert belőle nemhogy a kisbérelő, de a nagybérelő sem tudott bérlethez jutni. Az egyházi és a hitbizományi birtok együttes területe 1920-ban 257.160 kat. hold, a nagybirtok 41.2 %-a. A nagybirtok ilyen arányu kötöttsége teljesen kilátástalan jövőt nyújtott a parasztságnak.

Járások szerint még szomorubb képet mutatott a kötött és a szabadforgalmu birtokok aránya.

Az alábbi táblázat az egyházi és a hitbizományi birtok kataszteri területét és a nagybirtokból való százalékos részesedését mutatja 1920-ban.

1. Barcsi járás	8.879	17.8 %
2. Csurgói járás	26.538	41.6 %
3. Igali járás	21.358	55.- %
4. Kaposvári járás	46.296	51.1 %
5. Lengyeltóti járás	20.415	26.- %
6. Marcali járás	48.460	49.- %
7. Nagyatádi járás	31.592	40.5 %
8. Szigetvári járás	20.111	45.1 %
9. Tabi járás	32.774	47.9 % /:31:/

A hitbizományi birtokok közül hg. Eszterházy Pál, hg. Festetich Tasziló, gr. Jankovich Béán-Endre és gr. Széchenyi Bertalan birtokai emelkedtek ki. A fent nevezettek birtokai hatalmas, néha a megye egy-egy részén áthuzódó összefüggő birtoktesteket alkottak, s amelyik falut körbefogták, annak fejlődését hosszú időre meggátolták. Még ma is jól lemérhető, hogy azokban a belső-somogyi községekben, ahol ezek a hatalmas birtoktestek húzódtak a lakosság kulturális, szociális és egyéb körülményei a megye többi községeihez viszonyítva elmaradottabbak. Ez érthető is hiszen rendszerünknek ezekben a községekben sokkal többet kellett pótolni, mint mássutt. Herceg Eszterházy hitbizományi birtokai 27 községben, hg. Festetiché 19-ben, és gr. Jankovich Béán Endréé 5 község határában terpeszkedtek.

A XX. század nagy gazdasági átalakulásai következtében megfogynak között a hitbizományi birtokok száma is. A kapitalizmus gazdasági törvényeinek hatása alól ezt a birtokfajtát sem lehetett kivonni. Az 1900-as évek elejétől kezdve álassu, de állandó folyamatként megfigyelhetjük, hogy mindinkább több hitbizományi birtokot oldanak fel, tesznek szabaddá vagy önszántukból vagy gazdasági kényszerből tulajdonosaik.

A hitbizományi birtokok alakulása 1903-tól 1935-ig.

1903-ban	203.575 kat. hold
1920-ban	179.848 kat. hold
1935-ben	141.000 kat. hold /:32:/

E g y h á z i b i r t o k :

Amint arról márszó is volt a kötött nagybirtok jelentős részét az egyházi nagybirtok alkotta.

Az egyházi nagybirtoknak két fajtáját különböztetjük meg: a papi birtokot, amelynek terjedelme ritkán haladta meg a 100 kat.holdat, és az ugynevezett adománybirtokot, amelynek történelmi kialakulása bizonyíthatóan Somogyban is egészen az Árpád-házi királyokig, pontosabban I. István királyig nyúlt vissza.

A papi birtok bérlet tekintetében jóval megközelíthetőbb a parasztság számára, mint az adománybirtok. Sőt a papi birtokot csaknem minden községben kisbérleti kezelésben művelték. Az adománybirtok, amely lehetett püspöki, káptalani, apátsági vagy valamilyen szerzetesrendi, minden esetben saját kezelésben művelték, abból kisbérletet a legritkább esetben kapott a falu lakossága. Ezt az előbbieken idézett kérvények is bizonyítják.

Somogyban az egyházi birtok /100 holdon felüli/ kateszteri területe az 1920-as adatok alapján 77.312 kat. hold. A 100 kat.holdon aluli papi birtokok területe is jelentős kb. 5000 hold lehet, de ezt adatok híján nem tudjuk kimutatni.

Legnagyobb egyházi birtokok voltak: Kegyes Tanítórend- 17.217 kat. hold, Veszprémi Püspökség- 17.036 kat. hold, Veszprémi káptalan 12.796 kat. hold, Tihanyi Apátság 12.643 kat. hold.

Az egyházi birtokok bérbeadása sokkal ritkább mint a világi birtoké. A nagybérlők mindössze 9.897 kat. holdat, az összirtok 12.8 %-át a kisbérlők pedig csak 2.552 kat. holdat az összirtok 3.3 %-át bérelték az egyházi nagybirtoknak.

"Adjatok a szükölködőknek" - magasztos szavak úgy látszik csak szavak maradtak az egyház gyakorlatában. Szép szavakkal azonban nem lehetett meggyőzni a parasztságot, és még kevésbé megállítani azt a nagy emberáradatot, amely az új hazába indult szerencsét próbálni.- Brenner Lajos és társai zselickisfaludi lakosok hiába fordultak a Szentbenedeki prépostsághoz, hogy adjon nekik birtokából haszonbérletet, mert nagy nyomorban vannak, - kérésüket meg sem hallgatták. /:33:/

Ha az 133. oldalon lévő egyházi nagybirtokokat kimutató táblázatot nézzük, mindjárt szembetűnik, hogy azok igen aránytalanul oszlottak meg a megye területén. Az egyházi nagybirtok kb. 60 %-a az igali és a tabi járás területén volt. Hogy miért pont a két járás területén, annak történelmi oka van. Ez a történelmi ok pedig nem más, mint István-király és Koppány pogány vezér közti összeütközés, mely-

ből István került ki győztesen. Ugyanis István király úgy próbálta egyszer s mindenkorra elválni a pogányság gyökereit, hogy Koppány székhelye környéki birtokait, azok kisajátítása után java- részt a Veszprémi püspökségnek adományozta. Ezekben a járásokban helyezkedtek a a Veszprémi Káptalan birtokai is, amelyek a püspök- ségivel együtt közel 30.000 kat. holdat alkottak. A legnagyobb egy- házi jellegű uradalom a Kegyes Tanítórend tulajdonában voltak. A piarista rend, melyet 1006 táján alapított István király Székes- fehérvárott, sokáig vagyontalan volt. Somogyi birtokait 1807-ben kapta. A birtokok előző tulajdonosa a székesfehérvári kuztodiátus volt. A veszprémi püspökség, a veszprémi róm.kat. káptalan és a tihanyi apátság birtokai nyilvánvalóan Árpádkori eredetűek.

1945. tehát nemcsak abból a szempontból jelentős dátum, hogy meg- hozta az ország felszabadulását, hanem abból a szempontból is, hogy ezer éves megmerevedett feudális állapotokat szüntetett meg,. Csaknem ezer évig kellett a föld népének arra várni, hogy azt a földet amelyet ezer év fáradságos veritékével művelt, végre magáénak vall- haíta.

A birtokviszonyok taglalásának utolsó részeként hadd álljon itt még egy statisztika, amely összegezi az 1920-as állapotokat. Nézzük a földbirtok három fajtajának művelési ágak szerinti százalékos megoszlását. Fontossági sorrendben a szántó, a legelő, és az erdő- birtokot emeljük ki. Egyéb művelt területek mint a szőlő és rét a lakosság megélhetése szempontjából jelentéktelenebbek mint az előb- bi három, ezért ezeknek adatait, nem is mutatjuk ki. Az alábbi táb- lázat megmutatja, hogy a megyei szántó, legelő és erdőterületn-ek hány százaléka volt a nagybirtokosok kezében.

járás	100 k a t. h o l d o n					
	felül szántó	alul	felül legelő	alul	felül erdő	alul
1. Barcsi járás	49.4	50.6	44.3	55.7	75.-	25.-
2. Csurgói "	45.-	55.-	65.8	34.2	76.3	23.7
3. Igali "	38,7	61.3	61.7	38.3	70.7	29.3
4. Kaposvári "	43.1	56.9	40.1	59.9	87.8	12.2
5. Létóti "	54.-	46.-	72.-	28.-	91.4	8.6
6. Marcali "	50.-	50.-	63.-	37.-	85.4	14.6
7. Nagyatádi "	49.4	50.6	62.5	37.5	78.6	21.4
8. Szigetvári "	48.8	51.2	46.7	53.3	78.6	21.4
9. Tatabánya	40.9	59.1	50.-	50.-	78.8	21.2
összesen:	45.8	54.2	56.8	43.2	80.8	19.2 /34,

Ha ezt a megoszlást a lakosság százalékos arányában nézzük, akkor még szembetűnőbb az aránytalanság. Ugyanis a száz kat. holdon felüli birtokosok kereső és eltartott létszáma együttvéve a megye összlakosságának csak 0.67 %-át alkotja.

Ha kiszámítjuk, hogy birtokkategóriák szerint /földnélküli, szegényparaszt, kisbirtokos, nagybirtokos/ milyen a lakosság százalékos megoszlása, és azt, hogy az összterületnek hány százalékát birtokolták - elrettentő eredményre jutunk.

Somogy lakossága 33,2 százalékanak nem volt földje, 49.9 %-a 0-10 kat. holdig terjedő birtokkal rendelkezett. Életmódját tekintve a javarésze ezeknek is agrárproletár. A lakosság 16.3 %-ának volt 10-100 kat. holdig terjedő birtoka, és a lakosság 0,6 %-át alkották a nagybirtokosok. Az adatok alapján az 1920-as évekre a kisbirtok hihetetlen mértékben elaprózódott. A megye lakosságának 83,1 %-a kezén alig volt föld. Ez a hatalmas tömeg a megye összterületének csak 16,7 %-át birtokolta. A kisbirtokosság felsőbb rétege, a jómódu középparaszt és a gazdagparaszság kezén volt a földbirtok 25,6 %-a. A lakosság egy százalékát sem alkotó nagybirtokosok viszont az összterület 57,7 %-át birtokolták.

B é r é s a r a t ó m o z g a l m a k :

Az adatok leplezetlenül feltárják a multat és a valóságot. A tények tükrében akaratlanul is feltesszük a kérdést, vajon hogyan élhettek a somogyi agrárproletárok, vajon belenyugodtak-e abba a sorsba, amely csak nyomort és éhséget tudott nekik nyújtani. Az esetek tömegét tudjuk felsorakoztatni annak bizonyítására, hogy a paraszttársadalom első rétegeinek a fennálló társadalmi renddel szembeni elégedetlensége nyíltan is kifejezésre jutott. Egy alulról jövő demokratikus forradalom előjelei voltak kibontakozóban a század eleji agrármozgalmakban országszerte. A Tanácsköztársaság alatt a somogyi parasztság tesz e téren leghatározottabb lépéseket. Az őszirózsás forradalom Somogyban mozgatótt meg legnagyobb paraszttömegeket. Sajnos a történetírásban sem s ezáltal a köztudatban sem vált még elég közismertté Somogy agrárnépének antifeudális harca. Kevés történész vállalkozott arra, hogy összegyűjtse az adatokat.

Másrészt azért nem válhatott közismertté, mert méreteiben nem volt olyan nagy jelentőségű, hogy a közfigyelmet már a múltban is magára vonta volna.

Harmadrészt pedig azért, mert a mozgalmak számukat és erejüket illetően akkor érik el csúcspontjukat, mikor a közvélemény és a kormány figyelmét egyaránt leköti a koalíció és a Fehérvári-kormány harca, valamint az 1905-ös oroszországi forradalom hatására fellendülő hazai munkásmozgalom.

Mindezen tények mellett meg kell jegyeznünk, hogy a század elején számukban mégis hatalmas arányokat öltöttek Somogy agrármozgalmai. Lefolyásukban viszont általában rövid ideig tartottak, és nem voltak olyan intenzívek, mint például a Viharsarokban. Miben kell keresnünk, és miben találjuk ennek okát?

A kérdés megoldása vitathatatlanul a megye gazdasági és társadalmi viszonyaiban rejtőzik. A gazdasági viszonyok némely vonását az előzőkben már taglaltuk, s azokból az következne, hogy Somogyban az agrárproletariátus jogos elégedetlensége gyakori és erőteljes nagybirtokellenes mozgalmakban robbant ki. Legalább olyanokban, mint a Viharsarokban. Azonban mégsem így történt. Mi ennek az oka? A kérdésre a parasztság társadalmi viszonyainak elemzése adja meg a választ.

A földnélküliek száma 1900-ban a következő: 65.000 cseléd és 49.000 mezőgazdasági munkás . kereső, eltartott. Ez a szám 1920-ra, ha hozzászámítjuk az egy-két holdat birtokoló napszámos mezőgazdasági munkást is kb. 120.000-et is meghaladja. A családság kereső és eltartott létszáma 500 uradalom között oszlott meg, melyekre átlagban 130 ember jutott. A mezőgazdasági munkások hatalmas tömegei az uradalom közelében lévő községekben éltek. Egy-egy községre általában 170-200 mezőgazdasági munkás esett. Ha ennek okát vizsgáljuk, hogy Somogyban az agrármozgalmak miért nem olyan intenzívek, mint az Alföldön, a következő megállapítást kell tennünk.

Somogyban az agrárproletariátus egyenletesen oszlott meg. Nincsen rá példa, hogy két háromezer agrárproletár vagy ^{annyi} ettől több egy helyben lakott volna, mint az Alföld nagy parasztvárosai. Ná-
lunk községenként átlagban alig haladja meg a 300-at a földnélküli mezőgazdasági munkások és cselédek száma.

A somogyi agrárproletárok szervezetlenek; nincs is olyan múltjuk, mint a Viharsarokban élőknek.

Ott az agrármozgalmak zöme inkább a XIX. század utolsó évtizedeiben zajlik le.

Somogyban csak a század első évtizedében rázkódtatják meg ezek a mozgalmak a fennálló rendszert. Ekkor üti fel fejét legjobban a kivándorlási láz. Figyelembe kell venni azt a körülményt is a somogyi agrármozgalmak vizsgálatánál, hogy az Alföldön a kapitalista gazdálkodási forma kialakulásakor, új jelenségeknek számítottak ezek a mozgalmak. Az uralkodó osztályt felkészületlenül érte és pont ezért meglepte. Jól lehet a parasztság általános helyzetének és elégedetlenségének körülményeit és okát ismerték. Mire azonban az alföldi agrármozgalmak szele megyénkbe ért, a megyei urak és a közigazgatási apparátus már megtette a kellő intézkedéseket a mozgalmak megelőzésére. Más szóval számítottak rá és felkészülve várták. Nem egy miniszteri leirat figyelmeztet erre az "előrelátásra."

A nagyobb mérvű aratómozgalom kibontakozását akadályozta az is, hogy a kapálási és aratási munkák időszakára az uradalmak nagy számú idegen munkást szerződtettek. /Idegenség alatt főleg más megyebeli munkás értendő./ Az idegen munkások csak hogy keresethez jussanak, alacsonyabb bérért is elvállalták a munkát. Főleg a szomszédos Vas és Zala megyéből és a Dráván túlról szerződtettek nagy számú munkást az uradalmak, mert a közelség miatt kevesebbe került a munkások szállítási költsége.

Voltak Borsod és Nyitra megyébe való munkások is elég szép számmal.

Hogy a nagybirtok idejében biztosítani tudja a megfelelő munkaerőt, az aratási szerződések az új év elején - legtöbb esetben - már februárban megkötötték. A szerződések értelmében az aratásra elszegődött munkás köteles volt kapálást és szénagyűjtést is vállalni. Ez

az oka annak, hogy minden esztendőben egyre több uradalom jelentéséből olvashatjuk, hogy a határidőre sem tudott megfelelő számú munkást szerezni. A leggondosabb előkészületek mellett is rettegve várták a megye urai az aratás beköszöntését.

Az aratási munkálatok megkezdése előtt a járási székhelyekre katonaságot, a veszélyeztetettebb helyekre lovaskatonaságot vezényeltek, s megerősítették a csendőrsőrsöket is.

Állandó telefonösszeköttetést tartottak a községi jegyzőségek, a járási főszolgabírói hivatal és az alispáni hivatal között. A főispánnak pedig naponta kellett helyzetjelentést küldenie a földművelésügyi miniszternek az aratási munkálatok menetéről. Ilyen előkészületek és körülmények folytán természetes, hogy megyénkben nem alakulhatott ki az alföldi agrármozgalmakhoz hasonló mozgalom. Szám szerint viszont annál többről van tudomásunk. Közülük nem egyet csak a katonaság közbelépésével tudtak elfojtani.

Az agrármozgalmakat lefolyásuk ideje szerint három csoportba soroljuk: május végi - június eleji /kapálás, szénagyűjtés időszaka/, júliusi /aratás időszaka/, és az augusztusban lefolyó ugyanevezett cséplősztrájkokra.

A mezőgazdasági munkákra vonatkozó megyei szabályrendelet kimondja, hogy az a mezőgazdasági munkás, aki aratásra szerződik, köteles a megállapodás szerint bizonyos hold kapálást vagy szénagyűjtést is elvégezni. Mivel a megélhetési körülmények elég súlyosak voltak, a mezőgazdasági munkások többsége vállalta ezeket a kikötéseket is, csak hogy keresethez jusson. Legtöbbje már február és március folyamán leszerződött. A tavaszi munkák idején aztán azok a munkások, akiknek több kitartásuk volt, s akik lényegében csak aratásra szerződtek volna, a kapálást, szénagyűjtést csak kényszerből vállalták: gyakran megtagadták munkát.

A május végi június eleji mozgalmak ritkábbak, s lefolyásuk csendesebb is, általában az uradalom határain túlra nem hatnak. A főszolgabíró megjelenésével csaknem mindig lecsillapodnak és a munka újrafelvételével befejeződnek. Érthető, hiszen mind a munkások, mind a munkaadó érdeke megkívánja, hogy a munka dandárjának idejére, aratásra a vitás ügyek lezáródjanak. Ezek a-z ugynevezett előcsatározások, amikor a szemben álló felek egymás erejét próbálgatják. Félelmetesebbek az arató és cséplősztrájkok. Ugyanis az a munkás, aki februárban vagy márciusban lo-ll részért leszerződik, a szerződéssel lényegében zsákbamacskát vásárolt. Nem tudhatta, hogy hogyan fog fizetni a gabona. Ez csak az aratás pillanatában, még inkább a cséplésnél derült ki. Ha jól fizet szerencséje van. Ha az időjárás következtében gyenge a szemtermés, keveset keres, ráfizet.

Ilyen esetekben szokták kérni a munkások az uradalmaiktól, hogy a kialkudott 11-ik rész helyett tizedik vagy kilencedik részt kapjanak. Kérésüket az intézők hivatkozva a szerződésre, legtöbbször megtagadták. A munkások részéről a válasz nem lehetett más, mint az, hogy az aratás kellős közepén letették a kszát. Megkezdődött az alkudozás, melynek gyakran a csendőrség, vagy ha komolyabbra fordult a dolog, a katonaság megjelenése vetett véget.

Az aratás ideje alatt kirobbanó bérmozgalmak láncreakciót váltottak ki, mert a szerződések nagyjából egyforma feltételek mellett kötöttek az egész megyében. Ugyszintén az esetleges rossz termés sem korlátozódott egy-két uradalomra.

"Az 1905-évi közigazgatási bizottsági ülésen beszédet mondó Hoyos Miksa szerint Somogy megyében 24 helyen volt cseléd és 90 helyen volt aratósztrájk. /:35:/

A Somogy megyei Agrármozgalmak zömmel az 1904-08-as években zajlottak le. A mozgalmak kirobbanásának gazdasági okai mellett jelentősek politikai okai is. Az 1905-ös oroszországi polgári demokratikus forradalom hazánkban is éreztette hatását. Fellendültek a munkásmozgalmak. A sorozatos kormányválságok megingatták az uralkodó osztály hatalmát. A Szociáldemokrata Párt agitációs tevékenysége ezekben az években már Somogyban is termékeny talajba hullott. Egyre szaporodott azoknak a munkásoknak a száma, akik távolabbi városokban vagy éppen a Fővárosban találtak munkát, s ott szervezett munkásokká váltak.

A városból néha-néha hazajáró munkások terjesztették a szocialista eszméket. Hács község földmunkásainak példáját idézzük, akikről Kenyár József a következőket írta: "A Szociáldemokrata Párt kezdeményezésére már jó korán, 1904-ben megalakították a községben a Földmunkások Szakszervezetét. A helyi szakszervezet megalakulása után a megyei központból, Kaposvárról majd Nagykanizsáról, sőt a Fővárosból is szónokok, agitátorok keresték fel a kis falu lakóit." /:36:/

Az általános elégedetlenség és a földbirtokellenes hangulat következtében gyorsan terjedtek az agrárszocialista eszmék, mivel az agitátorok az egész megyét bejárták. Az agitációs és felvilágosító munka eredményeképpen a bér és aratómozgalmak szenvedélyesebbé váltak.

A csurgói főszolgabíró jelentette, hogy 1902 július 7.-én a jégkár miatt Somogyzentmiklóson 21, Pogányszentpéteren pedig 96 aratómunkás tagadta meg a munkát. A karhatalom /csendőrség/ kivénnyelése után sem álltak munkába. A kialkudott 11-ik rész helyett 9 és 7-ik részért sem voltak hajlandók dolgozni. /:37:/

A kaposvári járás főszolgabírája jelentette az alispánnak, hogy a nyár folyamán 11 helyen tört ki cseléd és béresztrájk. A gazdasági cselédek és aratómunkások sztrájkmozgalmai a hó /június/ 19.-én kezdődtek meg. Nagyberkiben és Ujfalu pusztán mind az aratómunkások, mind a cselédek megtagadták a munkát. Hencsén és Felső-Tapaszdon, Visnyén és Jután a cselédek sztrájkolnak. Kaposujlak, Taszár, Toponár, Gálosfa, és Kaposfő pusztán az aratómunkások szüntették be a munkát. Július 27.-én Nagyberki kivételével sikerült felvételni a munkát a legtöbb helyen. Itt a szolgabíró személyes jelenléte miatt csak a cselédek álltak munkába, az aratómunkások továbbra is megtagadták. A munkások vezetőit a csendőrség segítségével elzáratta, és sztrájktörő kisegítő munkásokat hozatott, nehogy a két munkáscsapat között véres verekezésre kerüljön sor, a sztrájktörők védelmére egy század idegenajku katonaságot vezényeltek ki. A katonaság megjelenésére a sztrájkoló munkások újból felvették a munkát. /:38:/

Az igali járásban 1905 június 9.-én Lapa pusztán tagadták meg a munkát, s csak a hatóság közbelépésére sikerült az elégedetlenkedő munkásokat lecsillapítani. /:39:/

Nem különb a helyzet az 1905 nyarán a lengyeltóti járásban sem, ahonnan a főszolgabírói jelentések szerint a "már tavasz elején megkötött aratási szerződések betartása tekintetében igen rosszak a kilátások." A lengyeltóti urodalom hácsi aratói, a tótgyugyi gazdaság tótgyugyi és pettendi aratói, valamint a tardi gazdaság látványi és somogyturi aratói a szerződés szerint vállalt harmados és negyedes kapásnövényeket nem művelik, el sem fogadják, sőt a takarmánykaszálást is megtagadták.

Az urodalom csendőrokkal toloncoltatta vissza a huszonnyolc hácsi munkást, akik ennek ellenére sem vették fel a munkát. A tardi munkások munkábaállítását már meg sem kísérelte a főszolgabíró, mert ugymond "ugy is sikertelen lenne."

Az elégedetlenség egyre nagyobb méreteket öltött. A sztrájkoló munkások magasabb béreket követeltek, s június 4-re népgyűlést akartak összehívni, amelyet Nagy Sándor vándorszocialista szervezett. A gyűlés megtartását a főszolgabíró nem engedélyezte. Erre június 8.-án az aratómunkások körében nagyszabású sztrájk tört ki, amely a járás 12 nagy urodalmára terjedt ki. Az urodalmak intézői idegen munkások felfogadásával próbálták a sztrájkot le-
törni. A sztrájk törők megjelenése olajként hatott a tüzre. Június 7.-én mintegy 20 tagból álló kaszával, vasvillával felfegyver-
zett munkás Szöllőskislak községből Balatonboglárra ment, ahol a már munkába állt sztrájk törőket a munka abbahagyására kényszeri-
tették. A sztrájk miatt 43 munkást 3-tól 15 napig terjedő időre elzártak. Az alispán Hács és Somogytúr községekben, a mozgalom kö-
zéppontjába két század gyalogságot vezényeltetett. Szőlősgyőrön
szintén egy század gyalogságot helyeztek el. A járás székhelyén,
Lengyeltótiiban pedig egy század lovasság volt. A járás területén
lévő csendőrsők létszámát pedig kétszeresére emelték. Csak i-
lyen körülmények között kényszeríthették a kisemmizett agrárpro-
letariátust, hogy újra felvegye a munkát. Még így is attól retteg-
nek a megye urai, hogy "a jelenlegi karhatalom nem lesz elegendő
a mozgalom elnyomására, amely napról napra nagyobb méreteket ölt,"
írta az alispán. /:40:/

Az arató és bérmozgalmakhoz gyakran csatlakoztak az urodalmi cse-
lédek is, akiknek semmivel sem volt jobb sorsuk, mint a munkások-
nak. - 1905. június 20.-án a nagyatádi járásban tört ki nagyobb-mé-
retű cselédsztrájk, mely három községre: Mike, Hencse és Kadarkut
urodalmaira terjedt ki. Megtagadták a munkát, nagyobb bért köve-
teltek a cselédek. /:41:/

A bér és aratómozgalmak, cselédsztrájkok a századfordulótól, min-
den esztendőben megismétlődő jelenségek. Egyre erősebben dőnget-
ték a feudális nagybirtokot, egyre figyelmeztetőbbek és egyre na-
gyobb félelemmel és rettegéssel töltötték el a megyei nagybirtó-
kosokat. Mutatja ezt az is, hogy az uralkodó osztály már kora ta-
vasszal hozzákezdett a csendőrsők létszámának felemeléséhez, a
járási székhelyeket megrakta katonasággal, és az egész közigazga-
tási apparátus éber szemmel figyelte azt, hogy mikor és hol kezdődik
a mozgalom, hogy azonnal lecsapjon rá. Azonban az agrárproletari-
átus egyre növekvő elégedetlenségét a fegyverek ereje sem volt ké-
pes elfojtani. Elemi erővel tört ez ki 1906-ban is.

A közigazgatási apparátus a sztrájkok elleni leghatásosabb eszköznek a karhatalom és a katonaság bevetését tekintette. "A múlt évben a leghatározottabbnak bizonyult - írja a nagyatádi főszolgabíró 1906 február 14-i jelentésében - a kellő csendőrlétszám és katonai karhatalom bevetése. Enélkül a hatóság teljesen tehetetlenül áll az esetleges mozgalmakkal szemben." Csendőrszuronyok és katonaság felügyelete mellett folyt tehát az aratás.

Ugyanezen szellemben nyilatkozott a kaposvári járás főszolgabírája is, aki szerint "ha a politikai viszonyok a legrövidebb időn belül meg nem változnak /a koalíció és a Fehérvári-kormány harca/, úgyhogy aratás előtt a sorozás, hátralékos adók szedése, a törvények uralmába vetett hitet és jóformán kivészett törvénytisztelet vissza nem állítják - nem ugyan az általános választójog érdekében - hanem esetleg sztrájk esetén, olyan visszaélésektől lehet tartani, amelyek megelőzésére a hatóságok alig lesznek képesek." /:42:/

1906 nyarán a következő jelentősebb helyeken törtek ki sztrájkok: Julius 16.-án a segesdi urodalom munkásai léptek sztrájkba. Julius 19.-én a zákányi bérgazdaságban a cselédek sztrájkoltak, július 20.-án a gulyástanyái bérgazdaságban sztrájkoltak az aratók. /Barcsi járás./

Ugyanezen a napon a sánczi bérgazdaságban is sztrájkoltak a cselédek.

Szeptember 6.-án Lajosháza pusztán cséplőmunkások tagadták meg a munkát. /:43:/

Az 1905-6-os bér és aratómozgalmak középpontja a lengyeltóti járásban volt. Az általános elégedetlenség lángjai itt csaptak a legmagasabbra. A járás tulon túl meg volt terhelve nagybirtokkal. Óriási urodalmak terpeszkedtek, meggátolva a falvak népét abban, hogy terjeszkedni tudjon. A járásnak 64 %-át alkotta a nagybirtok.

Az 1907-es esztendőben még inkább fokozódott a szegénység forradalmi hangulata szerte az egész megyében. Már az év elején a megyei közigazgatási apparátusnak az a legfőbb gondja, hogy kikutasssa a földmunkás nép hangulatát. Az 1907-es főszolgabírói jelentések egyöntetűen arról számoltak be, hogy a megyében fokozódott a szociális izgatás, hogy a mezőgazdasági munkások tartózkodnak az aratási szerződések megkötésétől, hogy az idegen munkások egyes

járásokban 3-4 szerte többen szerződtek, mint az előző években. Különösen ott, azokban a járásokban nem szerződtek még el, ahol már megalakultak a Mezei Munkások Országos Szövetsége helyi csoportjai. A hatóságok ugyan mindent megtesznek, hogy a munkás-védő szövetség helyi csoportjainak megalakulását megakadályozzák: azokat törvénytelennek mondják, mégis, amint azt a keposvári járás rendőrkapitányának jelentéséből olvashatjuk: "a helyi csoporthoz tartozók magánházaiknál összejöveleteket tartanak, s nagybajomban például kétségtelenül visszatartják azokat is, akik különben hajlandók volnának arra, hogy aláírják az aratási szerződéseket." /:44:/

Vajon mi az oka annak a nagy izgalomnak? Az, hogy 1907 tavaszán az agrárproletariátus forradalmi hangulatát egy bizonyos nyomtatvány terjesztése is fokozta. A nyomtatvány a cselédek és az aratómunkások érdekeit egyaránt védi.

A Földmunkások Országos Szövetsége egy aratási szerződéstervezetet terjesztett el, amely hangsúlyozta, hogy 674 község 1490 küldötte véleménye szerint a földmunkásoknak a kötendő aratási szerződésben a következőkhöz kell ragaszkodniuk.

A 18 pontból álló szerződéstervezet a földmunkások szervezkedését igazolja. Fontosabb pontjai a következők:

3. A munkások semmi néven nevezendő ingyenmunkát teljesíteni nem tartoznak. Bérért is a szerződésben nem foglalt munkát csak akkor végzik el, ha erre a birtokossal esetről esetre meg tudnak egyezni. - Kimondja a tervezet, hogy ősziből tizedik, tavasziból kilencedik részért - szalmával és polyvával együtt - vállaljamak munkát. Ha az aratásra felvállalt gabonát olyan csapás érné, hogy a megállapodott részért learatható nem volna, akkor minden learatott kateszteri hold után legalább 12 forint munkadíj jár. Hogy az aratók naponta hány órát dolgoznak, azt maguk a munkások állapítják meg. A birtokos részét a munkások arra az időre megállapított bérért csépelik. Elelmezésre az aratók a birtokostól páronként és hetenként 3 liter búzát, 3 kilógramm szalonnát, egy liter kását, egy liter babot, fél kilógramm sót és naponként fél kilógramm friss húst kapnak. stb.

A küldöttek megállapítják, hogy a mai bérekkel a cselédeket óriási mértékben megkárosítják, ugyanarra, hogy a cselédek helyzete még az egyéb mezőgazdasági munkásokénál is türhetetlenebb.

Ezért az értekezlet kimondja, hogy szükségesnek tart egy mozgalom megindítását a cselédmunkások érdekében.

A cselédség részére javasolt szerződésminta pontjai szerint a cseléd ünnep és vasránaponként csak jószágkörüli munkát tartozik végezni, de azt is úgy, hogy mindenmásodik vasárnapja szabad. Künn a mezőn dolgozni, vagy is befogni reggel 6 órakor kezd és este 6 órakor kifog. Ha a cseléd megbetegszik vagy gyakorlatra hívják be, helyettesét a birtokos fizeti.

Ha a cseléd gabonáját a birtokos el nem csépeletti, akkor a cselédnek 30 koronát fizet.

A nő cseléd bére 360 korona készpénz, 4 q buza, 5 q árpa, 1600 négyszögöl föld, családjának lakás, amely legalább egy szoba, konyha, kamrából áll, szabad tüzelő, egy fiasdisznó és egy tehéntartás. stb.

A cseléd a majorban és a tanyán akkor köteles tartózkodni, ha munkaideje van, különben eltávozhat, s ehhez a gazda engedélye nem szükséges.

Ha a gazda cselédjét más tanyára, illetőleg a pusztából kiküldi munkára, egy korona napi pótdíjat tartozik fizetni stb.

Hasonló javaslatokat tesznek közzé a napszámbérekkel kapcsolatban is, megállapítva bizonyos évszakok legkisebb napibéreit.

A hatóság minden erőfeszítése ellenére is ezek a szerződéstervezetek eljutottak az érdekeltekhez, s kiváltották a kellő hatást az agrárproletariátus körében. Az elégedetlenség ugyan növekszik, de valahogy annak nyílt formájában, a mozgalmakban ez nem jut kifejezésre.

Törték ki ugyan a megye különböző pontjain bér és aratómozgalmak, de ezeket a helyi hatóságok könnyen leszerelték. Az elmúlt évi mozgalmakhoz viszonyítva ezek sokkal gyengébbek voltak. Oka ennek az, hogy az uralkodó osztály felkészülten várta ezeket a mozgalmakat, sikerült neki egymástól elszigetelni őket. Jelentős szerepe volt ezenkívül a mozgalmak számának és erejének csökkenésében a kivándorlásnak is.

Az 1907-es esztendőben vándoroltak ki legtöbben Somogyból. Az utlevéllel vagy az utlevél nélküli ^{kivándorlók} száma elérte a kétezret. A megye

közigazgatása, bár elvben mindent megpróbált, hogy csökkentse a kivándorlást, de gyakorlatban annál kevesebbet tett ennek érdekében. Fő feladata az volt, hogy a nagybirtokosok érdekeit védje. Ezt pedig azzal szolgálta, ha a legelégedetlenebb elemeket, akiknek többsége természetesen az agrárproletariátus soraiból került ki, a megyéből futni hagyta.

Azokból a járásokból vándoroltak ki legtöbben, ahol az elmúlt 1906-os esztendőben a legtöbb arató és bérsztrájk volt. /Lengyel-tóti, Ssurgó-i, tabi járás./

Az 1905-6-7-es hatalmas sztrájkhullám cselekvésre, szigorú intézkedésekre késztette a megye urait, de ugyanakkor el is gondolkoztatta őket. A hurt nem lehetett a végsőkéig feszíteni, mert a drákói szigorúságu rendelkezések mindig kétélű fegyverek. Fordítani kellett hát a munkás néppel szembeni politikán. Ezt tükrözi az 1907 június 27-i alispáni jelentés is, amelyet a földművelésügyi minisztériumnak küldtek, és amely látszólag az erőviszonyok reális elemzését tükrözi. "A munkálkodó nép széles rétegei manapság már az utolsó faluban is fertőzve vannak szocialista eszmékkel irta az alispán -, és ha az egyszerű munkás, aki még a nevét sem tudja leírni, nem is érti a végcél, s a vezérek taktikáját, azt mindenestre megérti, hogy a mozgalom révén jobb keresetet vivhat ki magának. Ami szigorúságra a törvény jogot ad, a hatóság azt mind igénybe veszi és való, hogy ezzel a szigorúsággal sikerült a múltban a gazdák /földbirtokosok/ érdekeit megvédelemezni, kérdés azonban, hogy sikerülni fog-e ez a jövőben is. A hatóság beavatkozása csak úgy járhat eredménnyel ilyen esetben, ha a sztrájkmozgalom nem általános. A kiméletlen törvényeknél mindig többet változtat a helyzeten egy kevés szeretet és figyelem." /:45:/

Az 1907-8-as évek után nagy méreteket öltő kivándorlás és a lassan feléledő háborús hangulat tompította a bér és aratómozgalmak életét és csökkentette számát. Az első világháborút közvetlen megelőző években fellemdülés mutatkozott, ismét a mozgalmak területén.

A tabi főszolgabírótól vett jelentés szerint Tolna vármegyében a tamási járásban /Somoggyal szomszédos járás/ nagyobb méretű aratósztrájk kitörésére lehet következtetni. Nehogy az esetleges kitörő

sztrájkokat a megyébe átjövő izgatók itt is felélesszék a tabi és igali járások Tolna megyével szomszédos községeinek csendőr-őrseit meg kell erősíteni." /:46:/

Ring Samu sörnyepusztai bérgazdaságában az aratók részcséplésre is szerződtek. Minthogy a gabona számítás on alul fizetett kérték, hogy a megállapodott résznél többet kapjanak. Az uradalom a kérést nem teljesítette, mire sztrájkba léptek. A főszolgabíró és a csendőrség megjelenésére és fenyegetéseire álltak csak újból munkába. /:47:/

A rácegresi bérgazdaságban dolgozó Tolna megyei /Szakcs, Kocsola/ mezőgazdasági munkások közül 42 fő, akik még leszerződve nem voltak, beszüntették a munkát, sztrájkba léptek. Hiába jelent meg a csendőrség a helyszínen, a munkások nem voltak hajlandók munkába állni, mert Negró Hugó intéző olyan munkát is el akart velük végeztetni, amelyik a szóbeli megállapodáson kívül esett. A csendőrség a sztrájkoló munkásokat eltávolította. /:48:/

1912 május 30-án a földművelésügyi miniszter rejtjeles táviratban kért tájékoztatást a megye alispánjától, hogy vannak-e a megye területén olyan mezőgazdasági munkások, akik aratósztrájkok esetén június végén, július elején munkába tudnának állni más vidékeken. Makkfalvi főispán kedvező válasza azt bizonyítja, hogy a birtokos osztály érdekében sztráktörő munkásokat tartottak készenlétben. /:49:/

A budapesti munkástüntetések vidéki visszhangjától féltek Somogyban is. Erről tanuskodik a barcsi járás főszolgabírájának a jelentése.

"Járásom területén - írja - a politikai helyzet következtében ezideig még minden csendes, de éppen ez a nagy csend gyanús nekem." /:50:/

A Mezőgazdasági Ipari Részvénytársaság toponári bérgazdaságában 97 mezőgazdasági munkás szüntette be a munkát. A béruradalom intézője ugyanis a május hó 21-én esedékes egyhavi bérüket nem fizette ki. Az elmaradt bér kifizetése után a rend helyreállt. /:51:/

A Toponár községhez tartozó Fészerlakpuszta intézője, Gyalog György jelentette a kaposvári járás főszolgabírájának, hogy a bérur-

rodalomban dolgozók 45 mezőgazdasági munkás a munkát beszüntetni szándékozik. A munkások közül Veinhoffer György 23 éves, Veinhoffer József 19 éves, Kéri Károly 20 éves, Sánta József 23 éves, Jakupánecz András 21 éves murakereszturi lakos az intéző lakásán megjelenve bérük kifizetését követelték. A pusztán megjelent csendőrszolgálat a fentnevezetteket és a hozzájuk csatlakozó három társukat hazatoloncolta. /:52:/

A sztrájkból bírósági tárgyalás lett, ahol a fenti vádlottak vallomása szerint a munkát azért hagyták abba, mert a szerződésben vállalt munkaidejük lejárt, és a további munkáért az intéző kevesebb bért akart fizetni.

1913. május 24.-én a nyíresi bérmezőgazdaságba elszegődött munkások közül 17 megszökött. A vizsgálat szerint a munkaadó csak részben fizette ki járandóságukat. /:53:/

A göllei urodalomban 100 magyar és 80 horvát munkás tagadta meg a munkát, mert az urodalom megszegte a szerződést. A csendőrség közbelépésére sikerült a sztrájkolókat lecsendesíteni. A mozgalom állítólagos okozóját, egy Seskovec nevű horvát munkást hazatoloncoltattak. /:54:/

Ugyanazon év nyarán a göllei urodalomban ismételten bérmozgalom robbant ki. Huszonkét horvát munkás hagyta abba a munkát. Nehogy társaikat is a munka beszüntetésére bírják a csendőrség az uralom kérésére a csomai állomásra kísérte őket, és vonatra rakta. /:55:/

A háboru alatt munkaadó és munkás között jobban elmélyült az ellentét. Sok munkáskéz hiányzott, s így kereslet mutatkozott munkaerőben. A munkában levő gazdasági munkások helyzetét is a háborus körülmény tűrhetőbbé, elviselhetőbbé tette. Az 1915 évi harmadik negyedévi közgyűlés elispáni jelentésében olvashatjuk, hogy "A megye területéről a háboru miatt 11460 gazdasági munkás és 4228 gazdasági cseléd hiányzott, akiket pótolni nem lehet. A népfelkelők és a hadiszolgálatra behívottak hazabocsátását kérik a minisztériumtól. A munkaerő pótlására ugyan érkezett 8.000 hadifogoly, de ezeket állandóan őrizni kellett, mert szöktek. Késleltették az aratási munkálatokat az újraéledő bérmozgalmak is."

Toponáron a közérőként kirendelt munkások tagadták meg az engedelmességet, de a hatóság által történt "figyelmeztetés" után munkába álltak.

Julius 9.-én özv. Gaál Dénesné batéi gazdaságában a leszerződött helybeli aratók léptek sztrájkba.

A Mezőgazdasági Ipari Részvénytársaság rácegresi gazdaságában a leszerződött béresek június 25.-én a munkát beszüntették, de a hatóságnak és a karhatalomnak sikerült munkába állítani őket.

Gr. Hunyadi János somogyi urodalmában az aratógép mellé leszerződött asszonyok és lányok léptek sztrájkba - magasabb bért követeltek.

Itt is a hatósági és karhatalmi beavatkozásra volt szükség. /:56:/

1907-1914 között még számos bér és aratómozgalom robbant ki; számuk a százat is meghaladta. Az első világháború alatt, majd az azt követő időszakban - nem számítva bele a dicsőséges Tanácsköztársaság 133 napját - a bér és aratómozgalmak csaknem megszűntek, illetve ritkán bukkant fel egy-egy.

A mozgalmak élénkülése és szaporodása közeledő világválságot megelőző években keltette fel a figyelmet újra. De ezek legtöbbje kapcsolatban volt a Nagyatádi féle földreformmal.

A b é r m o z g a l m a k o k a i :

Az okok némelyikére a dokumentumok ismertetésekor ugyan már rámutattam, de nem árt a bővebb elemzés sem.

A bérmozgalmak alapvető oka mindenesetre a birtokmegosztásban keresendő. Somogy egész parasztsága - vagyoni helyzetétől függetlenül - gyűlölte a nagybirtokot, mert az mindig létét fenyegette. Az ellenszenv azon paraszti rétegek részéről a legnagyobb, akiknek léte függ a nagybirtoktól, de ugyanakkor a gazdasági kényszer miatt ki is vannak neki szolgáltatva.

A kapitalista bérleti rendszer elterjedésével rosszabbodott az agrárproletariátus sorsa. Kereseti viszonyai megváltoztak. A tőkés bérlő nemcsak szemtermeléssel foglalkozott, hanem igyekezett bérletét belterjessé is tenni azáltal, hogy az állattenyésztés mellett ipari növényeket is termesztett. A belterjesség több mun-

kát és munkást igényelt, de Somogyban még így is több volt a munkás, mint a munkaalkalom.

A nagyszámu munkásnépre igyekezett olyan szerződést ráerőszo-
kolni, amely ugyanolyan feltételek mellett több munka elvégzé-
sét irta elő.

Igy ragasztották - és először a tőkés bérleteken - az aratási
szerződések mellé azt a kikötést is, hogy csak abban az esetben
kapnak aratást, ha előzőleg kapálást és takarmány-begyűjtést is
vállalnak. Ha alá is irták az ilyen feltételű szerződéseket a
munkások, az csak a munka aktualitásánál derült ki, hogy elvégzik-
e a pluszmunkát, vagy sem.

Az általános elégedetlenség növekedésének egyik okaként az egy-
oldalu kereseti viszonyokat kell tekintenünk.

A mezőgazdasági munkás csak az év bizonyos napjait tudta munká-
ban tölteni. A munkában töltött napok évi átlaga Somogyban kb.
170. Természetes, hogy a munkanapok alatt minden munkás szere-
tett volna annyit keresni, hogy nagyszámu családjával ne kelljen
éheznie. Sajnos ez nem mindig, sőt csak ritka esetben sikerült,
mert a bérlő vagy a birtokos diktálta a feltételeket, akiknek
Somogyban is elég munkástartalék állt rendelkezésükre ahhoz, hogy
le tudják szorítani a munkabéreket. Ha nem sikerült a somogyi mun-
kásokkal való megegyezés, akkor idegen munkásokat fogadtak, mert
azok is akadtak bőven, akikkel aztán tetszés szerint köthették
meg a szerződést. A somogyi munkás kétoldalu kényszerűsége tehát
az oka annak, hogy Somogyban mindig nagyszámu Vas, Zala, Borsod,
Zemplén, Nyitra vagy éppen szlovén munkást találunk. Az a somogyi
sommás, aki szeptemberben vagy októberben hazavitte bérét, jól
tudta, hogy ugyancsak sokat kell neki és családjának szűkölködni,
hogy tavaszig kitartsa az élelem. Így is sok szellérház ablakán
kopogtatott be az éhség úgy tavasztájt. Ritka szellérház volt, ha
ugyan akadt, ahol ismerték volna a napi kétszeri főzést.

A téli munkanélküli hónapok az agrárproletárság szervezkedésének
hónapjai. Ilyenkor kovácsolódtak egybe a gondolatok és az aka-
ratok. Ilyenkor határozzák el, hogy milyen feltételek mellett
szegődnek el, vagy kaphatnak munkát.

Az aratógazdák már január - februárban gyűjtötték "a bandát", toborozták az aratókat.

Az agrárproletariátus - a század elején - Somogyban még szervezetlen volt. Csak a szomszédos községek fogtak össze, de gyakran még azok sem, mert nagy volt a munkaerőkinálat. Kezdetben még ellenálltak - és ez már a szervezkedés jele - , jobb feltételeket követeltek. Mikor aztán a munkaalkalom fogyott, vagy az urodalom ~~é~~ más községekből hozott munkásokat, betört a derekuk. Nagy a gazdasági kényszer hatalma, s a családnak is meg kellett élni valamiből. Kénytelenek voltak a multévinél rosszabb feltételeket tartalmazó szerződéseket is elfogadni. A gyűlölet forr, igaz egyelőre még csak belülről, mert a munka még messze van. Előleget kérnek az urodalomtól, hogy kitartsanak. S így megy ez mindig évről évre.

Gyakran szerepelt a bérmozgalmak kirobbanási okaként az aratási szerződések bonyodalmissága, kétértelműsége. Erre Brazovay Kálmán is rámutatott, aki szerint "a munkások azt sem tudják, hogy mire vállalkoztak, amikor a szerződést aláírják." Az a tény, hogy a szerződést sokféleképpen is értelmezheték, visszaélésekre adott alkalmat az urodalmaknak. Erről győz meg bennünket Vajda Lajos esete, aki a Zalaszántó községhez tartozó Körmen di pusztán volt aratógazda. E pusztán dolgozó 54 aratómunkás a márciusi szerződés értelmében arra vállalkozott, hogy kaszaerőként két hold takarmányt /bükköny/ levág és összegyűjt. Az aratógazda úgy értelmezte a szerződést, hogy kapaerőként vállalták a munkások a két hold bükköny levágását és összegyűjtését. Így kétszer annyi munkát kellett volna végezniök a munkásoknak, amelyet megtagadtak és sztrájkba léptek. Az urodalom az aratókkal 370 koronáért lekaszáltatta a takarmányt, amely összeget az aratógazda béréből levont. /:57:/

Az aratógazda, ha a munkásai jól dolgoztak, az urodalomtól jutalmat is kapott. Talákoztunk olyan esettel is, amikor a gazda és a munkásai között tört ki nézeteltérés - nyilvánvalóan olyankor, amikor jutalom reményében a szerződésben kikötött munka elvégzésénél több munka elvégzésére akarta rászédni munkásait. Az aratási szerződések is a mezőgazdasági munkásság kiszolgáltatottságát tükrözték.

Rubidó-Zichy Iván nágyocsi urodalmában a Nyitra megyéből hozott aratómunkások szintén sztrájkba léptek, mivel az urodalom intézője a kialkudott munkaidőn túl is dolgoztatni akarta őket. Takarmánykaszállást kellett volna végezniük, de megtagadták. Az urodalom panaszára csak akkor álltak ismét munkába, mikor Weisenback Iván báró, babi főszolgabíró csendőri kísérettel őket erre kényszerítette. /:58:/

A saját kezelésben lévő nagybirtokon jobbak voltak a mezőgazdasági munkások munkafeltételei, mint a tőkés bérleteken. A tőkés bérletek közül is ki kell emelni a MIR. gazdasági munkásszerződéseket, amelyek igen embertelen feltételek mellett kötöttek. Nemhiában a MIR-bérlet urodalmaiban volt a legtöbb bérmozgalom. Legtöbb esetben még a megalázó feltételeket tartalmazó szerződéseket sem tartották be.

A szerződés szövege kimondta, hogy a munkásokat május hó 15-től október 1-ig terjedő időre fogadják fel. Ha azonban a résztvénytársaság úgy kívánja, kötelesek a munkások már május 1-én is dolgozni, és ha szükséges november 20-ig is munkában maradni. Ez idő alatt; május, június, szeptember és október hónapban, kaszabíró munkásoknak 40 krajcár, kévét hányni képes legényeknek vagy nőnek 30 krajcár; július és augusztus hónapban kaszabíró munkásnak 60 krajcár, nőnek vagy legénynek 40 krajcár napi munkabért fizet készpénzben a társaság.

A munkások a fent- említett idő alatt kötelesek a munkaadó által rendelt munkákat: kaszállást, kapálást, aratást, gabonahordást, répakapálást, répaszedést, kukoricatörést és minden más gazdasági, raktári, magtári s egyéb munkákat is a haszonbérlet bármely gazdaságában naponta virradattól késő estig, ha kell ünnep vagy vasárnapokon vagy éjjel is pontosan és szorgalmasan elvégezni.

Ha az 1880-90-es, évek aratási szerződéseit vizsgáljuk szembetűnő azok egyszerűsége és közérthetősége. A munkavállalást illetően kevesebb kikötést tartalmaztak, mint a századforduló utáni szerződések. Ennek magyarázata abban van, hogy a feudális maradványok felszámolásában a nagybirtok lassabban lépett előre. Az

uj termelési viszonyok csak az 1900-as években váltak teljessé. Azaz a gazdálkodás belterjessé válása következtében "felborultak a növénytermelés régi arányai. A kapás és takarmánynövények jelentősége a szemtermelés rovására megnőtt. Ezeknek a növényeknek az ápolása, a kaszálás és betakarítás a részesaratók ingyenmunkájára volt alapítva." /:59:/

A nagybérlők és a nagybirtokosok jövedelmüket nem az által gondolták fokozni, hogy beruházásokat eszközöltek, hanem a tulmunka feudális rendszerű követelésével. Természetes, hogy ez a tiltakozás különféle nemeit váltotta ki a somogyi agrárproletariátusból.

A szerződés betartása azonban több szubjektív és objektív körülménytől függött.

A szerződéseket általában télutóján, tavasz elején kötötték. Hogy azoknak pontjait a kikötés szerint teljesíteni fogják-e, abban a munkaadó éppugy, mint a munkavállaló aratógazda biztos nem lehetett. Közbejöhettek holmi elemi csapások: fagy, jégverés, aszály, esőzés, stb. amelyek már eleve irreálissá tették a vállalt munkáért járó béreket. Az elemi csapások feltétlen a munkásokat sújtották, még olyan esetben is, ha az urodalom jó szándékot tanúsított. A sokszor 15-20 pontból álló szerződés fogalmazása olyan bonyolult formában készült, hogy azt az aratógazdának is, amint a szerződés záradéka is megjegyzí - tolmács magyarázta el. A munkások legtöbbször jó, ha a nevét le tudta írni. Nem értettek a paragrafusokhoz, amelyeket úgy lehetett csürni - csavarni, ahogy a munkaadó érdeke megkívánta. Az aratómunkások előtt csak egy cél lebegett; a mezőgazdasági szezonmunkák idején - főleg az aratási munkálatok alatt - annyit keresni, hogy családjuknak, ha szűkösen is, de a következő évig legyen miből megélni.

A jövő évi kenyeret viszont csak az aratás és a cséplés biztosította. A kapálást, kaszálást éppen ezért nem szívesen, csak kényszerből vállalták. A bérmozgalmak többsége pont ezért a kényszermunkák idején tört ki. Ősszel kevesebb mozgalomról van tudomásunk, hiszen akkor már a munkások többsége megkereste a télire valót.

A szerződésben vállalt munkaidő lejártá után fizették ki a munkásokat. Az őszi agrármozgalmak vagy azért törtek ki, mert az

urodalom jogtalanul visszatartotta a munkásokat különböző pótmunkák elvégzése miatt vagy azért, mert a bérből indokolatlanul levont. Az őszi agrármozgalmak ritkák, elszigeteltek, inkább helyi jellegűek voltak. A fenti okok miatt kitört mozgalmak is a legrosszabb esetben bíróságon végződnek.

A munkás és munkaadó közötti vitás ügyekben az 1898 II. tc. paragrafusai voltak a mérvadók, melyek szerint a törvény nem engedi egyik félnek sem a másik megkárosítását. De lám a felmerült vitás ügyekben a munkaadót sohasem vonták felelősségre.

A munkásszerződések kikötötték, hogy a munkaadó köteles tiszta és egészséges helyeken elhelyezni munkásait. Tények garmadával tudjuk bizonyítani, hogy ezt a pontot sohasem tartották be. Sok urodalomban az állatoknak külön helyük volt, mint az idénymunkásoknak.

Gyakran panaszkodtak a munkások az egészségtelen, rossz elszállásolási viszonyok miatt. A panasz orvoslására intézkedés a legritkább esetben történt. Az 1907-es törvény ugyan kimondja, hogy nemcsak a gazdasági cselédeknek, hanem a gazdasági munkásoknak is köteles a birtokos egészséges lakást, illetve szálláshelyet biztosítani. Ezt a törvényt, amelyet 1917-re minden birtokosnak, akinek birtokán egészségtelen lakásvizonyok uralkodtak, végre kellett volna hajtani, mivel tíz éves határidő volt szabva, 1945-ig sem hajtották végre.

Rendszertelen és nem volt kielégítő a gazdasági munkások élelmezése sem. A gyakorlat az volt, hogy a kialkudott élelmet /ha élelmezéssel vállaltak munkát/ az aratógazda vette át egy tételben, és osztotta ki a munkások között.

Sok panasz érkezik arról, hogy romlott az étel, vagy tárolási hely híján el fog romlani. Az is előfordult, hogy hiányosan adták ki az ételt stb.

A rengeteg ok közül csak néhányat emeltem ki, mint amelyekkel a bérmozgalmak esetében találkozunk. A mozgalmakat kiváltó ezen okok eredője, amint a példák is bizonyítják - a munkaadókban volt.

Utoljára hagytam a mozgalmakat kiváltó okok közül azt, amelyet a hivatalos kormányzat szociális izgatásnak nevezett. Kétségtelenül Somogyban is találkozunk ezzel a jelenséggel. Az is kétségtelen, hogy a mozgalmak többsége háttérben ez a szocialista izgatásnak nevezett felvilágosító, agitációs munka áll. Agitációs tevékenységet azok a munkások tudtak végezni, akik mint a szociáldemokrata párt aktivái szervezték a vidéki munkásokat, vagy a helyi munkásszerveknek voltak tagjai. Ez utóbbiakra a somogyi agrárproletárság kevésbé számíthatott.

Somogyban a század elején, a nagy bér és aratómpzsgalmak idején nincs számottevő ipari munkásság. Nincs olyan város sem, ahol az ipar nagyobb számú munkást tömörített volna. Kaposvár, a megye székhelye ekkor indult fejlődésnek. Más gyára, mint az egy cukorgyár - nincs. Ennek is csak idénymunkásai voltak, akik nem sorolhatók az ipari munkásság törzsgárdájához, mivel évenként változott összetételük. Néhány kisebb üzem, a járási székhelyek némelyikének szeszgyárain, malmain, fűrészüzemein kívül nem volt egyéb gyár.

Az 1920-as népszámlálás szerint a husz embernél többet foglalkoztató üzemek és gyárak száma 36. Ezekben összesen 1931. munkás dolgozott. 1920-ban csak négy olyan gyár vagy üzem volt a megyében, amely száznál több munkást foglalkoztatott. Ezek: Barcs, fűrészüzem /184/: Nagyatád, selyemfonó és cérnagyár /103/ Kaposvár, vasuti műhely /208/ cukorgyár /297/.

Mivel a somogyi vasutak is zömmel csak az 1890-es évek után épültek, a közlekedés igen körülményes volt. Feltehetően a fenti gyárak munkásai is elég szervezetlenek voltak s mozgalmaik - mert tudunk róla - inkább gazdasági jellegűek voltak. A barcsi fűrészüzem munkásainak bérmozgalmán kívül egyéb munkássztrájkjokról a század elején nincs tudomásunk. A meglévő gyár és eléggé szervezetlen somogyi munkásgárdát tehát még a múltban sem igen vádolhatták azzal, hogy izgató tevékenységet folytat az agrárproletariátus körében.

A somogyi agrárproletariátus meg nem járta be az országot munkaalkalmat keresve, mint az alföldi, mert a megyében is akadt munka.-

A szocialista eszmék távolabbról érnek Somogyba. Akkor terjednek el, mikor a kapitalista gazdálkodási viszonyok a legerőteljesebb kibontakozásban vannak, s ennek következtében a földesur és az agrárproletariátus közötti ellentét a végsőkig feszült.- Az egyre fokozódó elszegényedés és elégedetlenség elősegíti a szocialista eszmék terjedését. Az egyre élesedő osztályharcban mind öntudatosabbá válik a somogyi agrárproletariátus. Ezzel egyidőben indul meg szervezkedése.

A sztrájkmozgalmak okainak kutatása közben az a kérdés is felvetődhet, hogy vajon a munkások nyári keresete biztosította-e azt a minimális élelmet, amely akár egy közepes létszámú parasztcsalád fenntartásához elegendhetetlenül szükséges. Tudjuk, hogy a cseléd és munkáscsaládoknál nagy volt a szaporaság. A család érdeke is úgy kívánta, hogy minél többen hozzák haza a keresetet. A szaporaság nemcsak a kilátástalan szocialis körülményekből fakad, hanem ez összefügg az agrárproletariátus általános szellemi elnyomorodottságával, a tudatlansággal és kulturálatlansággal.-

Szomorú állapotok ezek, amelyek sokszor tragikus események indítói. A gyermeknevelés ugyanis ezeknél a családoknál ütközik a legnagyobb nehézségbe. Megszokott és nem jelentett családi tragédiát, ha a nyolc-tíz gyerek közül három-négy meghalt.

A zsellérek, nincstelenek családjai körében állandó vendég volt az éhség. Éhezett a gyermek, mert a családfő nem tudott eleget keresni. Éhezett a felnőtt, mert kellett a sok kicsi, éhes szájnak. Nagyon ráillik Illyés Gyula Lélek és kenyér című munkájában tett megállapítása, amelyben azt mondja a zselléerekről, hogy "tartalékja senkinek sincs, abban az értelemben, ahogy a város; a kamra fogalmát szinte nem ismerik. A kamrában, ha ilyen helyiség egyáltalán van, csak a nyáron keresett buza zsákjai árvaszkodnak körülbelül a tél közepéig, nagyritkán a sarokban egy halom krumpli." /:60:/

Nemcsak a téli hideg, de az éhség is kinozta a falu szegényeit. 1902-ben harmincegy somogyi községnek kellett kiutalni mezőgazdasági segílyt, hogy az éhezők között szétoszassák; nehogy a megye szegényére éhen találjanak halni a falu szegényei.

Az alispáni hivatal által erre a célra fordított 8000 koronát a következő járások községei kapták. Ezekben a községekben volt a legnagyobb az agrárproletariátus száma.

1. Csurgói járás: 1000 korona: Belezna /511/, Berzence /600/, Csurgó /370/, Inke /300/, Somogyudvarhely /400/
2. Igali járás: 1200 korona: Somogyacsa /530/, Ecseny /510/, Gölle /1300/, Pataalom /150/, Polány /370/, Szentgáloskér /850/.
3. Kaposvári járás: 1000 K. Bárdszentlászló / /, Kadarkut /700/, Kaposmérő /460/, Nagybajom /1800/, Sántos /250/.
4. Marcali járás: 600. K. Balatonujlak, Csömend, Keleviz.
5. Nagyatádi járás: 1000 K. Bélavár /177/, Háromfa /258/, Heresznye /222/, Tarany /201/, Vizvár /212/. A nagyatádi járásnál a zárójelbe tett számok csak a keresőt jelentik.
6. Szigetvári járás: 500 K. Lengyeltóti járás 500 korona, Barcsi j. 500 korona.
7. Tabi járás 1200 korona: Adánd, Balatonkeréki, Balatonkiliti, Ságvár, Szólád, Tab. /61/

Az akció révén pár ezer nincstelent megmentettek ugyan 1902 telén az éhségtől, de ezzel magát a krónikus éhséget még nem szüntették meg. Az minden télen, ha nem is olyan keményen, mint a rossztermésű években, de azért csak sanyargatta a szegényeket. Megállíthatták-e ilyen akciókkal az egyre jobban elharapodzó kivándorlási lázt, amely tavaszonként a nincstelének hatalmas tömegeit húzta - kereset és megélhetés reményében - az új haza, Amerika felé.

Somogy déli részében a barcsi, csurgói és a nagyatádi járás délszlávlakta községeinek lakossága szenvedett különösen sokat az éhínségtől.-

E három járásban a hitbizományi urodalmak egész láncolata fogta körül a községeket.

A lakosság újabb birtokszerzéshez nagyon nehezen vagy egyáltalán nem juthatott. Ezért terjedt el, az említett járások jónéhány községében, ott, ahol vallásfelekezet szempontjából református volt a lakosság többsége, az egykézés. Ezekben a községekben a káros szokás következtében a családoknál csak egy gyermek születhetett. A vagyontalanabb délszláv ajku lakosságnál viszont szapora volt a gyermekáldás. Gyakori volt a 8-10 gyermekes családok száma.

Az ilyen családok többségének szociális körülményei kétségbeesetők voltak. A családfő számára egyszerűen fizikai képtelenségé vált az, hogy ennyi éhes száj számára keresni tudjon. Ha kora tavasztól késő őszig robotolt, akkor is segélyre szorult. A munkában töltött napok száma ezekben a járásokban a megyi átlagot sem érte el. Az év nagy részét téltelenségben volt kénytelen eltölteni. Gyakran panaszkodtak a drávamenti községek nincstelenjei, hogy a hitbizományi birtokokból nem kaphatnak bérletet, s így kereset és kenyér nélkül kénytelenek tölteni a telet. Egy-egy rossz esztendő valóságos katasztrófát jelentett számukra. Régi levéltári akták között kutathatva került kezembe az 1904. szeptember 24.-i bizalmas főispáni jelentés, amely a századeleji Somogy mindennapi életébe és jelenségeibe enged mély bepillantást.

A nagyatádi járás három községében: Bélaváron, Heresznyén és Vizváron összeírták azokat a családokat, akiknek nagyon kevés élelmük volt; másszóval éhínség előtt álltak.

Segélyre szorulókat Vizváron:

napszámos:	14 család,	66 fő,	kereső	14 fő
zsellér	: 24 "	125 "	"	27 "
féltelkes:	2 "	18 "	"	3 "
negyedtelkes	: 10 "	76 "	"	12 "
negyed telken aluli	9 "	63 "	"	10 "
<hr/>				
összesen:	58 család	348 fő	kereső	66 fő

Bélaváron:

napszámos:	23 család	102 fő,	kereső	23 fő
zsellér:	20 "	99 "	"	20 "
<hr/>				
összesen:	43 család	201 fő	kereső	43 fő

Heresznye:

napszámos:	12 család,	70 fő,	kereső	14 fő
zsellér	: 13 "	80 "	"	17 "
összesen:	25 család	150 fő	kereső	31 fő

Megjegyzí a jelentés, hogy "ezen telepesek némelyike már most is /1904 őszén/ élelmiszerek híján van; a legtöbbje pedig, mivel erősen el van adósodva hitelt sem nyerhet: rövid idő alatt ki lesz szolgáltatva az éhínségnek." /:62:/

Növeli a fenti községek családjainak nyomorúságát az is, hogy a tavaszi jégverés következtében még vetőmagjuk sincs, s így kilátás van arra is, hogy az inség még a jövő év folyamára is kihat.

Főleg zsír, liszt, burgonya és bab kiosztására lenne szükség.

<u>E. Péter</u> családja /5 fő/:	meglevő rozstermése:	2 q ára:	28 K.
	takarmány	: 3 q "	12 K.
	remélhető tengeri	: 4 q "	44 K.
	bortermés	: 5 hl "	150 K.
			<hr/> 234 K.

Összes adóssága: 400 korona.

Szántó György: családja /8 fő/

	meglevő rozstermése:	3 q ára	42 K.
	takarmány	: 5 q "	20 K.
	remélhető tengeri	: 3 q "	33 K.
	bortermés	: 7 hl "	210 K.
			<hr/> 305 K.

Összes adóssága: 800 korona.

Pálfi György: családja /3 fő/

	meglevő rozstermés:	2 q ára	28 K.
	takarmány	: 6 q "	24 K.
	remélhető tengeri	: 2 q "	22 K.
	bortermés	: 5 hl "	150 K.
			<hr/> 224 K.

Összes adóssága: 1500 korona.

Az adatok amellett, hogy feltárják a tényeket arra is rámutatnak, hogy nemcsak a földnélküli agrárproletariátust fenyegette állandóan az éhinség réme, hanem a gyengébb egzisztenciájú birtokos parasztságot is. Más egyéb szempontból is figyelemkeltőek ezek az adatok. Tudjuk, hogy a birtokos parasztság tekintélyes részét alkották az úgynevezett szegényparasztok, az 1-5 holdasok. Ezeknek többsége jövedelmét úgy toldotta meg, hogy nyáron leginkább a nagybirtokon munkát vállalt. A fenti állapotok arra is fényt vetnek, hogy Somogyban a mezőgazdasági munkabérek nagyon alacsony szinten álltak. Ezt annál is inkább állithatjuk, mert a szomszédos megyékben: Baranya, Tolna és Vas megyében ha kevesebb napot is töltenek munkában a mezőgazdasági munkások mégis többet keresnek. Csak Zalában voltak alacsonyabbak a bérek.

Megyéink, valamint a többi megyék mezőgazdasági munkásainak a munkában töltött napjai átlagkeresetét a következő táblázat mutatja, /1903-ban/.

	<u>férfi</u>	<u>női</u>	<u>gyermek</u>	<u>átlag</u>
Baranya:	125 fillér	94 fillér	63 fillér	282 fillér
Somogy:	129 "	88 "	58 "	275 "
Tolna:	129 "	91 "	69 "	289 "
Veszprém	140 "	96 "	67 "	303 "
Zala:	115 "	83 "	58 "	256 "
Dunántul:	128 "	91 "	65 "	285 "
Országos	133 "	93 "	64 "	290 " /63/

Az 1904-es inséges esztendő bebizonyította, hogy a mezőgazdasági évszaki napszámberék alacsony mivolta következtében a mezőgazdasági munkások minimális életszínvonalra sem biztosított.

A napi megélhetésen kívül belőlük semmi másra nem telik. Bármennyű tartalék felhalmozása lehetetlen. Az agrárproletariátus munkaidő alatt is egyik napról a másikra élt, és még akkor is éhezett. /Az ételek fajtáját változatosságát - helyesebben sablonosságát - kalóriaértékét most nem is vizsgáljuk./

Az előbbi három példára utalva - bizonyítottuk, hogy az inségesek

minden jövedelme, amit egyáltalán pénzzé lehetett tenni, sem volt elegendő az adósság törlesztésére. A napszámbérekből nem lehetett adósságot fizetni.

1911-ben a mezőgazdasági munkások és nők gazdasági cselédek évi bére koronában számolva a következő összeget tette ki:

	Gazdasági munkás		Gazdasági cseléd
	férfi	női	
Baranya:	530 korona	344 korona	588 korona
Somogy:	496 "	323 "	600 "
Tolna:	525 "	309 "	623 "
Veszprém:	535 "	294 "	614 "
Zala:	420 "	264 "	588 " /:64:/

1911-ben a legalacsonyabb munkabérek a nagyatádi járásban voltak; ahol egy férfi munkás évi 410 koronát, egy női munkás pedig 277 koronát keresett. A háborús hangulat fokozódásával együtt emelkedtek a munkabérek is, de a megélhetés semmivel sem lett könnyebb, mert emelkedett a közszükségleti, fogyasztási cikkek ára is. 1913-ban a férfi mezőgazdasági munkások évi keresetének átlaga 568 korona, a női munkásoké pedig 362 korona volt. Egy kilógramm cukor ára 17. 20. korona, egy kilógramm só ára 3.60 korona, egy teljes férfiöltöny ára 27 korona, egy gyermeköltöny ára 10 korona, egy éves süldő malac ára pedig 70 korona. De mennyi más egyéb cikk kellett egy munkáscsaládnak! Ha csak 5 tagu /két felnőtt, három gyerek/ családot veszünk figyelembe, akkor is lehetetlen ennyi keresetből megélni.

Ismert, hogy a mezőgazdasági munkás bérének csak kisebb hányadát kapta készpénzben. Ha az 5 tagu család, amelyik keresetének összértéke 600 korona volt készpénzben viszonyt csak kb 200-250 koronát tudott keresni egész évi munkájával, a fenti árviszonyok mellett vajon mit tudott vásárolni? Nem is említve azt az igen gyakori esetet, hogy a kereset jelentékeny része az elmúlt évi adósságok törlesztésére ment el.

Ez az oka annak, hogy már a tél beállta előtt a családok száza szorultak segélyre. A háborús hangulat fokozódásával a nincstelenek életkörülményei még bizonytalanabbá váltak. Nemcsak az első világháború előtti és alatti évekre jellemző ez, hanem a háború utáni évekre is.

1919. augusztusában még csak 321 család; 1200 fő volt munka és kenyér nélkül 1922-ben már 1200 családfő és 3690 hozzátartozója tengődött hasonló körülmények között. Katastrófális a helyzet a lengyelítói járásban, ahol egymagában 3428 ellátatlan volt. /:65:/

A munkanélküliek és inasok megmentése céljából indított székelykörű társadalmi akcióból pont azok kapták magukat kihuzni, akiknek azért volt akkora vagyonuk, mert a szegény nép éhezett. A megye mágnásainak lelkiismeretlenségére jellemző az a közönyösség, a felelősséget és gondoskodást másra áthárítani akaró ügyintézés, amelyet Tallián Gyula főispán és a földművelésügyi miniszter államtitkára közötti levélváltás tükröz. A megye a földművelésügyi minisztériumra, a minisztérium a megyére hárította az ellátatlanokról való gondoskodást. A főispán kérvénnyel fordult a minisztériumhoz az ellátatlanok megmentése ügyében; mire a következő választ kapta:

"Remélem, méltóságod módját fogja ejteni, hogy egyes kisebb jelentőségű, s esetleg társadalmi úton is enyhíthető bajok orvoslása végett az állami segítség igénybevétele elmellőztessék." /136 család 700 tagjának éhezéséről volt szó./ /:66:/

M u n k a a l k a l o m - m u n k a n é l k ü l i s é g:

Akarva- akaratlan a század elejétől fogva a megye közigazgatási és gazdasági problémáinak homlokterében a létszámában egyre szaporodó agrárproletariátus helyzetének megoldása állt, helyesebben ez okozott gondot a megye urainak. Erősödtek a bérmozgalmak, szaporodott a földnélküliek száma, évről évre több volt a mezőgazdasági munkanélküli. Egyre több és több kisparaszti parcella jutott a tönkremenés szélére. Fokozódott a kivándorlás. A korabeli sajtó, a Somogyvármegye hasábjain hosszú cikkekben boncol-

gatták - persze csak a felszínen botorkálva - holmi firkás újságírók a parasztkérdést. A megye közgyűlésén is egyre több szó esett a földkérdésről, a birtokos és földnélküli parasztság helyzetéről. Egyesek egész bátor hangot ütöttek meg a témák vitáinál. A megyei parasztság érdekeinek "harcos" szószólójaként lépett fel az 1907-es években Szabó István, Csokonyai gazdagparaszt és néhány hasonló gondolkodású társa.

Az ő felleléptéig a megyei közgyűléseken nemsoká sikerrel esett szó a parasztság problémáiról. Szabó István éleshangú javaslatait kezdetben megdöbbenéssel fogadták és lehurrogták, de némely arisztokratára kétségtelen hatással volt. A tények nyílt és őszinte elismeréséről még nem volt szó részükről. Az viszont kétségtelen, hogy a probléma fontosságát az uralkodó osztály is mindinkább átértékelte. Ha nem is nyíltan, de befelé, önmagának elismerte, hogy a status quo már nem lehet sokáig fenntartani. Tettre, cselekvésre azonban csak az arisztokrácia vagyonszerető és hazafiasabb rétege volt képes.

Herceg Festetics Taszilóval, a megye legnagyobb mágnásáról igazán nem mondható el, hogy szimpatizált volna a szegény néppel. Azonban a körülmények hatására igen jelentős lépéseket tett. Egyik levelében, amelyet a földművelésügyi minisztériumnak írt arra kéri a minisztert, hogy hitbizományi birtokainak irtásterületéből Bélavár, Háromfa, Szentá és Tarany községek kisgazdáinak osztasson ki bérletet.

"Én kinek alkalmam van kiterjedt uradalmaim népét ismerni - írja - naponta észlelem és tapasztalom, hogy csak úgy tudjuk ezt a népet idehaza tartani, ha részére földet adunk, amelyen munkálkodva maguknak és családjuknak anyagi függetlenséget és jó módot tudunk biztosítani. Ugyanazok a bajok, amelyek megvannak Vas és Zala megyében még fokozottabb mértékben vannak meg Somogyban, ahol a nagybirtok még több, mint a másik két megyében.-

A földhiány érzékenyen sújtja a környékbeli munkásnépet, annyira, hogy ha itt nem tudunk nekik a megélhetésükre módot nyújtani, s ha egyetértőleg nem gondoskodunk eszközökről, amelyekkel egzisztenciájukat idehaza biztosíthatják, úgy féltő, hogy azon a vidéken

már szüben lévő amerikai kivándorlás még az előbbieknél is nagyobb méreteket fog ölteni." /:67:/

/Festetich Tas ziló herceg Vas és Zala megyében Ollár és Vasvár határában fekvő birtokait, 21.000 kat. holdat az előző években felparcelláztatott./

Festetich Tas ziló szavai igen súlyosak. Ha már egy igazán nagy arisztokrata kénytelen azt bevallani, hogy az agrárproletariátus érdekében tenni kell valamit, földet kell neki adni, mert különben kivándorol; akkor valóban súlyos válsággal küzd a rendszer. Vajon ez a gondokodásmód jellemezte-e a többi megyeú mágnást? Nyilvánvaló, hogy nem. Könnyű Festetichnek a maga százezer holdjából felparcellázni 21.000-et - mondták - de mi a magunk párezeréből ezt nem tehetjük meg.

Az tény, hogy a megyei birtokosok, akiknek többsége törvényhatósági tag volt, s a megyei közigazgatás minden fontosabb pozícióját betöltötte, leszavazott és elutasított minden olyan javaslatot, amely kiváltságos helyzetét, vagyona nyújtotta előnyeit a legkisebb mértékben csorbitotta volna. Mi gondja volt rá, hogy a megye százezer földnélkülije az év jelentős részét munka és kereset nélkül, éhezve és szenvedve tölti. Ez a nyomor minden fajtáját kipróbáló hadsereg létszámában évről évre emelkedett. Az alábbi táblázat a cselédség és a mezőgazdasági proletárság létszámalakulását mutatja 1900-1920 között.

1900		1910		1920	
cseléd	mg. munkás	cseléd	mg. munkás	cseléd	mg. munkás
20.796k.	26.282 k.	20.204k.	23.735 k.	19.456 k.	33.456 k.
44.182e.	22.281 e.	44.838e.	24.666 e.	36.949 e.	26.286 e.
64.978	48.763	65.042	48.405	56.405	59.742
113.741		113.447		116.147	

/:68:/

1900 és 1910 között lényegében nem emelkedett az agrárproletariátus létszáma. A létszámemelkedés elmaradásának oka a kivándorlásban volt. Ugyanis a századfordulótól 1910-ig Somogyból az utlevéllel kivándoroltak száma meghaladta a 10.000-et. Az idevonatkozó statisztikai adatok sem teljesek, mert nem rög-

zítik azoknak a számát, akik utlevél nélkül vándoroltak ki; pedig az így kivándoroltak száma is meghaladta az évi többszázatot. Az 1910 és 1920-as évek adatai sem reálisak, mert nem békebeli, hanem háborús állapotokat tükröznek javarészt. A lakosság háborús veszteségeinek jelentős százaléka szintén az agrárproletariátus soraiból került ki. A felsorolt körülmények figyelembevételével mellett még így is szembevetendő a földnélküliek számának szaporodása, amely nyilvánvalóan azt bizonyítja, hogy a fennálló társadalom gazdasági viszonyainak velejáró jelensége volt a földműves lakosság fokozatos elszegényedése.

Somogyban az 1920-as állapotoknak megfelelően egy négyzetkilóméterre 55 fő esett, ami azt mutatja, hogy megyénk elég ritkán lakott terület volt. Egy főre átlagban kb. 3 kat. hold jutott. Ha csak a földműveléssel foglalkozó lakosság számához mérjük a megye területét akkor egy főre 3,6 hold jut. A nagybirtokon élő urodalmi cselédek és a nagybirtokon végzett munkából élő mezőgazdasági munkásokra fejenként a nagybirtokból kb. 5,5 kat.hold esett. Mégis a társadalomnak ez a legelmaradottabb rétege, amely a legmostohább körülmények között tengette életét.

Az 1920 körüli években Somogy összlakosságának 33 %-át az agrárproletariátus hatalmas tömegei alkották.

A mezőgazdasági munkanélküliség megyei előzményeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a munkabérek a jobbágyszabadítás után egy ideig emelkedtek. A világpiacra való bekapcsolódás, s az hogy az európai piacokon keresett árucikk volt a magyar búza, jelentősen fellendítette a földbirtok jövedelmét. A jobb munkamódszerek alkalmazásával jobban kihasználták a föld termőerejét, a búzakereslet pedig emelte az árakat.

A mezőgazdasági munkásság munkaviszonyaira kedvezően hatott az, hogy 1848 után a nagybirtok gépesítése csak lassan haladt előre, és így egyes mezőgazdasági munkafolyamatok sokáig elhúzódtak. A cséplés például késő őszig biztosította a munkaalkalmat. Az 1870-es években bekövetkezett agrárválság azonban megváltoztatta a helyzetet. A birtokosok igyekeztek kasszpénzkiadásukat csökkenteni.

Ezt elsősorban azzal érték el, hogy kevesebb munkaerőt alkalmaztak, s az alkalmazottaknak is lecsökkentették a bérét.

A válság éveit után fellendült a nagybirtok gépesítése. A gépek beszerzésével és alkalmazásával egyes munkafolyamatok időtartama jelentősen lecsökkent. A gépesítés hatására növekedett és egyben olcsóbbodott is a munkaerőkinálat. A tőkés bérletek szaporodásával rohamosan csökkent a kisbérletek száma, mivel a nagybirtokosnak kifizetőbb volt, ha nagybérlőnek adta bérbe birtokát.

A válság okozta anyagi nehézségeken a birtokos osztály azzal próbált segíteni, hogy feltörték a még közös legelőket, vagy erdőt irtattak, hogy a termőterületet ki tudják terjeszteni. Ezzel viszont megnehezült a szegénység állattartása, akiknek szarvasmarhái az év nagy részében legelőn tartózkodtak.

A mezőgazdasági munkanélküliséget a válság éveit után átmenetileg könnyítették a meginduló vasutépítkezések. Valóban csak átmenetileg könnyítették, mert mielőtt befejeződtek, kb. 1905-6-os években - a mezőgazdasági proletariátus semmivel sem élt jobb körülmények között, mint a válság éveit alatt. Mutatja ezt az is, hogy a legerőteljesebb bérmozgalmak 1905-6-ban törték ki.

A mezőgazdasági munkaalkalmat vizsgálva igen sajátos, s talán csak Somogyban megfigyelhető jelenségekkel találkozunk.

Melyek ezek?

A kutatásaim során arra a meggyőződésre jutottam, hogy a somogyi agrárproletár csak a legritkább esetben hagyta el a megyét munkaalkalmat keresve. Akkor is inkább csak télen. Ebből azt kell tanulságként levonnunk, hogy a mezőgazdasági szezonmunkák idejére a nagybirtok tudott biztosítani elegendő munkaalkalmat az itt élő agrárproletariátus számára. Sőt úgy látszik, mintha a somogyi mezőgazdasági munkások el sem tudták látni a munkát; ugyanis minden esztendőben nagyszámu idegen, más megyebeli munkást is alkalmaztak a somogyi uradalma. Főleg a szomszédos megyékből, Vasból, Zalából, de a távolabbi Borsod, Heves és nyitra megyéből is hozattak munkásokat.

1922-ben pl. több mint 3000 idegen munkást szerződtettek a somogyi nagybirtokosok. Vas-megyéből 1673-at, Zala megyéből 800-at, Borsod megyéből 514-at, és Heves megyéből 120-at. /:69:/

Vajon miért? Mindenesetre nem azért, mintha a somogyi mezőgazdasági munkások nem tudták volna elvégezni, vagy nem akarták volna vállalni a munkát. Nem a hiányzó munkaerőt kellett pótolni Somogyban.

A nagyszámu idegen munkás alkalmazásának okai mások. nemcsak azért alkalmaztak idegen munkásokat, a nagybirtokosok, mert le akarták szorítani a növényápolás, az aratás vagy a betakarítás idejét, hanem főleg azért, hogy nyomást, gazdasági kényszert gyakoroljanak a megyei munkásokra, ezzel is elejét vegyék a bérmozgalmaknak.-

Minél több idegen munkást alkalmaztak a somogyi uradalma, a bérek annál alacsonyabbak lettek, annál súlyosabb lett a helyi munkások helyzete, még jobban növekedett kiszolgáltatottságuk. Más megyék munkásfeleslegét - célzatosan - így szippantották fel a somogyi uradalma. Az idegen megyéből jött munkás csakhogy keresethez jusson, a birtokosra nézve sokkal kedvezőbb feltételek mellett, alacsonyabb bérért is szívesen szerződött. Nem úgy, mint az a munkás, aki jól ismerte a helybeli viszonyokat. A birtokos részére mindenesetre hasznos volt az idegen munkások alkalmazása, mert az alacsonyabb munkabérek által még a fuvarozási költség is busásan megtérült.

A helybeli munkás pedig kénytelen volt alacsonyabb bérért szerződni ennek következtében, vagy elvállalni a többletmunkát is, csakhogy munkához jusson. A munkásszerződések alapján kimutatható, hogy különösen 1920 után a mezőgazdasági munkások lényegesen kevesebb napot töltöttek munkában, mint az 1900-as években. A munkanélküli napok számának növekedése nemcsak arra mutat, hogy a gépek alkalmazásával megrövidültek a munkafolyamatok, hanem arra is, hogy egyre több, egyre nagyobb lett az a munkáshadsereg, amely a földbirtokon vállalt munkából tengődött. A munkanélküli napok számával tehát növekedett a munkanélküliek száma is.

A megye népsűrűségi adataiból arra következtethetnénk, hogy ilyen nagy megyében, ilyen alacsony népsűrűség mellett idegen fogalom a munkanélküliség. Mégis a korabeli ujságok, szolgabírói, alispáni jelentések, panaszos levelek arról beszélnek, hogy még aratási munkák idején is sokan munka nélkül voltak. Gyakran olvashatjuk, hogy az urodalom néha még akkor sem alkalmazott helybeli munkásokat, ha sürgős munka elvégzéséről volt szó; inkább idegen munkaerőhöz folyamodott. A földbirtokosok ilyen eljárásáról tanuskodik a kaposszentjakabi aratómunkások panaszos levele.

"Mi szegény kaposvári és kaposszentjakabi aratómunkások - írják - akik 50-60 éven keresztül toponári és a fészterlaki gazdaságban kerestük meg a mindennapi kenyerünket, most kizártak bennünket a munkából, nem engednek aratáshoz jutni. Idegen munkásokat hozatnak, akik magyarul nem is tudnak, és azt mondják az urak Pesten, hogy mi nem akarunk dolgozni. Pedig a dolog úgy áll, hogy igenis dolgoznánk. Kértük, már a munkát karácsonykor, de nem adták oda. Most sok kevés arató marad kenyér nélkül. Málunk most rá tekintenek a földmunkás emberre. Földünk nincs, lakásunk sincs, kenyerünk nincs. Mi lesz gyermekeinkkel? Hat havi munkára is szívesen elmennénk, és itt hagynánk családjunkat, de sehogy sem kellünk." /:70:/"

Nagyszámban alkalmaztak szlapon aratómunkásokat is, akiket hiányos nyelvismeretüknél fogva sokszor becsaptak. Az idegen nyelvű munkások alkalmazása, mivel összefüggött a Horthy-korszakban újraéledő nacionalizmussal, még nagyobb elkeseredést váltott ki a helybeli munkások között.

Amelyik munkás nem tudott aratást vagy cséplést vállalni, azt jelentette, hogy egész évre családjával együtt kenyér nélkül maradt. A mezőgazdasági munkásoknál tehát egyedüli létfeltétel a cséplés és az aratás. E két munkaalkalmat igyekeztek megragadni. Olyan munkát, amelyet napszámban kellett volna végezni, nem szívesen vállaltak. Ha el is vállalták, csak kényszerből, s élelmezés nélkül - amint erről már szóltunk.

A háború után szaporodott a száma a kényszersmunka: kapálás, szénagyűjtés, végeztetése miatti panaszoknak.

A munkanélküliség miatt sok család éhezett, s ez komoly gondot okoz a megye közigazgatási apparátusának is. Újságcikkek foglalkoznak a munka és keresetnélküliek helyzetével. Az alispán rendeletben kénytelen figyelmeztetni a fősolgabírókat, hogy tegyenek jelentést járásaik munkanélkülieinek számáról. Így derül ki, hogy 1920 nyarán - az előbbiekhöz hasonló gazdasági körülmények folytán Kaposvárott 427, Sávolyban 40, Bélavárott 40, Óreglakon 60, kereső munkás és családja maradt munka és kereset nélkül. /:71:/

A levéltári iratok közül olyan is akadt, kezembe, amelynek tartalma látszólag ellentmond az eddigi tapasztalatainknak.

Az 1922. április 18.-án kelt csurgói fősolgabírói jelentésből olvashatjuk, hogy Mayerhoffer Ödön inkei bér gazdaságában nem volt helybeli vagy megyei munkásokból fedezhető a munkásszükséglet, ezért hat hónapra Zala megyéből szerződtettek 76 munkást. /:72:/

Ugyanakkor a következő év április 10-i megyei összesítő jelentések alapján családtagokkal együtt 3.141 volt a munkanélküliek száma.

/Meg kell jegyeznünk az igazság érdekében azt is, hogy aki áprilisban a munkanélküliek listáján szerepelt, nem jelentette azt, hogy nyárig nem szegődhetett el. Viszont az is igaz, hogy májusban már a legritkább esetben szoktak ártási szerződéseket kötni, mivel minden birtokos igyekezett már a tavasz elején a megfelelő munkásgárdát biztosítani.

A látszólag egymásnak ellentmondó jelentések, hol munkanélküliségről, hol meg munkaerőhiányról számolnak be. Mi a magyarázata ennek a szokatlan gazdasági jelenségnek megyénkben? Mi az oka annak, hogy egyszer munkaerőfelesleggel máskor munkaerőhiánnyal találkozunk? A probléma megoldásának nyitját akkor keressük helyes úton, ha mélyrehatóbban elemezzük azt, hogy a gazdasági életben beállt változás milyen hatással volt a megye korabeli társadalmára, elsősorban az agrárproletariátusra.

A cselédség létszámának alakulása 1910 és 1920 között:

	1910	1920	csökkenés	
1. Barcsi járás	5.571	4.982	589	
2. Csurgói "	5.242	4.395	847	
3. Igali "	5.458	4.912	546	
4. Kaposvári "	11.039	9.542	1.497	
5. Lengyeltóti	7.657	6.455	1.202	
6. Marcali "	9.345	8.418	927	
7. Nagyatádi "	7.884	6.916	968	
8. Szigetvári "	5.984	5.193	791	
9. Tabi "	6.340	5.298	1.042	
10. Kaposvár város	522	294	228	
összesen:	65.042	56.405	8.637	/:73:/

Amint tehát a táblázat is mutatja az urodalmi cselédség létszáma 1910-ben kereső eltartott együtt 65.042 volt. 1920-ban létszámuk 56.405-re csökkent. A csökkenés 8.637 fő. Ennyivel alkalmaztak kevesebb cselédet 1920-ban az urodalmak az 1910-es állapotokhoz képest. Tíz év alatt az urodalmak területe nem csökkent, legalább is annyival nem, hogy ennyi munkás vált volna feleslegessé. A cselédség háborus veszteségeit nem vehetjük figyelembe - pedig jelentős volt ez is - mert hiszen a mezőgazdasági munkáshadseregéből mindig fedezni tudták az uradalmak a szükségletet. A cselédlétszám csökkenésének oka az, hogy a nagybirtok fokozatos gépesítésével az urodalmaknak kevesebb emberre van szükségük. A fölösleges cselédséget egyszerűen menesztették. Fejtegetésünk helyességét igazolja az, hogy ugyanebben az időszakban a mezőgazdasági munkásság létszáma emelkedést mutat. 1910-hez viszonyítva amikor 48.401 volt a mezőgazdasági munkások létszáma /kereső eltartott/ 1920-ban már 59.742 fő. A gyarapodás 11.610 fő. Nyilvánvaló, hogy azok a cselédek, akik feleslegként szerepeltek az urodalmaknál szellérsorba süllyedtek. A mezőgazdasági proletarizálódás ezzel az új jelenséggel lényegében kétoldalu folyamattá vált már az első világháborút megelőző években. Nemcsak a tönkrement kis és szegényparasztság duzzasztotta létszámát, hanem az elszegődni nem tudó cselédség is.

A mezőgazdaság gépesítése nem egyenletesen ment végbe a megyében. Azokban a járásokban ment végbe gyorsabban, amelyekben legtöbb volt a tőkés bérletek száma. Ilyenek: kaposvári járás, ahol 1920-ban 1497 cseléddel alkalmaztak kevesebbet, a lengyeltóti járásban 1202-vel, a marcali járásban 927-tel, a nagyatádi járásban 968-cal, a tabi járásban pedig 1042-vel alkalmaztak kevesebbet, mint 1910-ben.

A mezőgazdasági munkásság létszámgyarapodásának 74 %-át az elszegődni nem tudó cselédek adták, s csak 26 %-át alkották a tönkrement kisbirtokosok.

A mezőgazdaság gépesítése 1910 után vett nagyobb lendületet. A cselédség létszámalakulása is ezt mutatja. 1900-ban ugyanis 64.978 a cselédek száma, tíz év alatt, 1910-ig 1076-tal növekedett számuk, annak ellenére, hogy néhány nagybirtokot az 1905-ös, 1906-os években felparcelláztak. A felparcellázott birtokról elköltözött cselédek akkor még nem váltak mezőgazdasági munkássá, mert el tudtak szegődni. Nyilvánvaló, hogy akkor még igen kezdeti stádiumban volt a nagybirtok gépesítése, s így szüksége volt munkaerőre. 1910 után lényegesen változott a helyzet. Nem a háborús válságban kell keresnünk a cselédség létszámcsökkenésének okát, hanem a gazdálkodás átalakulásában, amely a háborút megelőző években rohamos fejlődésen ment keresztül.

A statisztikai kimutatások alapján 1920-ban csak a kaposvári járásban 1497 fővel alkalmaztak kevesebb cselédet mint tíz évvel korábban. Ha ugyanezen évek között vizsgáljuk a járás mezőgazdasági munkássaimk számát, azt tapasztaljuk, hogy az csak 97 fővel szaporodott. Mi lett a rengeteg elszegődni nem tudó cseléddel vetődik fel a kérdés? Többféleképpen okoskodhatunk. Vagy elszegődtek más megyék, járások urodalmaiba, vagy a hadivészteség számlájára írhatók, vagy a közelfekvő városban találtak munkát, esetleg kivándoroltak. A több lehetőség közül valószínű, hogy mindegyiknek köze van a mezőgazdasági munkásság csekély számbe-
li gyarapodásához. Legnyilvánvalóbbnak mindenesetre az tűnik, hogy javarészü kivándorolt vagy elköltözött a megyéből illetve a járásból.

Azért állhatott fenn inkább ez az eset, mert a városba költözés már azt is feltételezi, hogy a cselédek némelyike össze tudott kuporgatni valamelyes összeget, s azon telket vagy házat vásárolt a város periferiáján. Kétségtelen, hogy valami igazság ebben is van, de a cseléd kereseti viszonyai, a konvenció értéke ehhez vajmi kevés lehetőséget nyújtott.

Megszámoltuk a megyében lévő zsellérházakat és házrészeket is. 1910-ben a megyei zsellérség tulajdonában 5003 ház illetve házrész volt. A házzal bíró zsellércsaládok száma kb. 5000. A háznélküli zsellércsaládok száma pedig 4000 körül volt. Ez az arány nem változott tíz év múlva sem. 1920-ban 6670 gazdasági munkáscsalád volt saját háza és kb. 5000 család állt ház nélkül. /:74:/

A zsellérházak építési anyaga általában vert fal, nád vagy eszup-
tető, döngölt agyagpadló, kicsi és rosszul záródó ablakokkal. A cselédházak építési anyaga általában téglá, de ezek többnyire tulzsufoltak és egészségtelenek.

Annak ellenére, hogy az agrárproletariátus a megye területén egyenletesen oszlott meg, életkörülményeik tekintetében /lakás, munkaalkalom, munkabér, művelődés stb./ mégis különbség volt a megye egyes területei között. A birtokosok részéről megnyilvánuló velük való törődés, ellátás, munkaidő, szállás, bánásmód más volt, azaz emberibb volt a birtokos saját kezelésű birtokán, mostohább az egyházi birtokon és néha türhetetlen a hitbizományi bérleteken.

A mezőgazdasági munkásoknak attól függően, hogy milyen birtok mellett feküdt a község, ahol éltek, más - más volt a sorsuk. Ugyanis a gyakorlatban általában a legközelebbi urodalomban vállaltak nyaranként munkát.

Külön elbírálás alá tartoznak azok a mezőgazdasági munkások, akiknek házuk vagy házrészük volt. A gazdasági kiszolgáltatottság súlyát ezek könnyebben viselték. Az egy községben élő és házzal bíró munkások munkaalkalma állandó volt. Rájuk a községben lévő urodalom mindig számíthatott. Ezek számára az urodalmak gyakran házhelyeket is biztosítottak, hogy letelepítsék őket és ezáltal biztosítsák az állandó munkaerőt. Ilyen község volt Felsőseged, ahol 491 mezőgazdasági munkás élt, és akiknek 46 házuk volt.

A helybeli Széchenyi Bertalan gróf urodalmának voltak állandó munkásai. Kisbajomban 273 munkásnak 68 háza volt. Lábodon 366 munkásnak 64 háza volt. Inke község 268 agrárproletárjának tulajdonában 29 ház volt. A megye községeinek többségében, amint ezt a statisztika is mutatja /105. oldal/

A munkásság jelentős részének nem volt saját háza. Az alábbi táblázat a mezőgazdasági munkásság létszámát és a tulajdonában lévő házak számát mutatja 1910 és 1920-ban.

	1910 létszám	1910-ben háza van	1920 létszám	1920-ban háza van	1920 létszámnövekedés.
1.B.	3499	281	4916	423	1417
2.Cs.	4105	420	4870	500	765
3.I.	4477	498	5432	721	955
4.K.	7645	781	7738	765	97
5.L.	3568	323	6401	703	2833
6.M.	6463	586	8220	908	1757
7.N.	5390	577	6746	717	1356
8.Sz.	4147	398	4991	530	844
9.T.	6508	862	8094	1148	1586
10.Kaposvár	2659	277	2334	255	-
	48461	5003	59742	6670	11610 /:75:/

Azok a mezőgazdasági munkások, akik házzal, házrészszel vagy kisebb parcellával rendelkeztek hosszabb időre, például május 1.-től október végéig tartó munkára nem akartak elszegődni. Ha módjukban állt csak aratásra és cséplésre szegődtek. Ezek az agrárproletáriátus legharcosabbjai. Addig nem álltak munkába, míg a földbirtokossal alkudni lehetett. Azonban mihamarabb az urodalom idegen munkások után nézett, azonnal aláírták a szerződést. Minden évnek ismétlődő jelensége ez a huzavona, ez az alkudozás, amely úgy április vége felé - a tavaszi munkák kezdetén rendszerint a földbirtokos javára oldódott meg.

A mezőgazdasági munkanélküliség első csomópontjait már az 1905-6-os nagy arató és bérmozgalmakban felfedezhetjük.

A mozgalmak kirobbanásának egyik okaként szerepeltek.

A mezőgazdasági munkanélküliség általánossá válása az első világháború alatt nem következhetett be a sok behívás miatt. Sőt a megye mezőgazdasága súlyos munkaerőhiánnyal küzdött.

Kevés a munkás a járásokban - írja Makkfalvy főispán egyik jelentésében. Átlagban a megye munkásainak 60 %-a vonult be katonának. Van olyan község a nagyatádi járásban, ahol ez 80 -90 %. A meglevő munkások meg túl magas bért követelnek. A leszerződöttek inkább részért, mint pénzért aratnának, mert drága a liszt, s egy hold gabona learatásáért csak 10-13 koronát kapnak. /:76:/

A munkanélküliség annál súlyosabb formában jelentkezett a Tanácsköztársaság bukása után, az ellenforradalom első éveiben. Állandó aggasztó jelenséggé vált, amelyet holmi társadalmi akciókkal vagy adminisztratív úton nem lehetett megszüntetni. Annaira foglalkoztatta a megyei közvéleményt is, hogy az 1922. július 9.-én megalakult Alsódunántuli Mezőgazdasági Kamara közgyűlései is gyakori napirendi pontként tárgyalták.

A kamara feladata lett volna a földművelés és állattenyésztés fejlődését elősegíteni a megyében olyan formán, hogy szem előtt tartja a kisgazdatársadalom érdekeit is. Megalakulásakor emellett még programjába vette a munkásnép helyzetének javítását is. Azonban amint azt a későbbi kamarai jegyzőkönyvek tanúsítják, nem hogy a munkásnép, de még a kisgazdatársadalom problémáit sem oldották meg. A kamara célja egyedül a közép és nagybirtokos réteg megerősítése volt. Tevékenységét a cél megvalósítása érdekében fejtette ki.

Hiába követeli Bodor György az 1922 augusztus 9-i kamarai közgyűlésen, hogy "rendeletileg mondassék ki, miszerint az urodalmak és munkáltatók ne szerződtessenek addig idegemen helyekről munkásokat, amíg a helybeliek le nem szerződtek. Mert nem volna szabad, hogy rideg ezámitásból más vidékek és országok munkásainak foglalkoztatásával súlyosbitsák a helybeli munkások amugy is keserves életét."

Indítványozta, hogy törvényhatóságilag mondassék ki, hogy aratógépet ne lehessen addig dolgoztatni, amíg az aratásra munkások jelentkeznek. Így csökkenteni lehetne az ellátatlanok számát.

Néhány hónappal később a megyei közgyűlésen törvényerőre emelték ezt a javaslatot, aminek következtében számos nagybirtokos, mint például Kund Gusztáv Somogyfajszi birtokán is 20 aratógép hevert használatlanul a szinben, mert különben több száz munkásnak nem tudtak volna munkát biztosítani.

Ilyenformán a megye súlyos társadalmi problémái kihatottak a mezőgazdasági életre és gátolták annak normális fejlődését.

A háború után újraéledtek a bérviták és aratómozgalmak, bár közel sem voltak olyan élesek mint régebben. A bérviták rendezése végett Pál György szociáldemokrata vezér arra kérte a kamarai közgyűlés résztvevőit, hogy válasszanak egy szűkebbkörű bizottságot, amelynek az lenne a feladata, hogy szabályozza a fennálló és a tényleges állapotoknak megfelelő munkabéreket. Ugyanis kevés az általános értelemben vett munkaalkalom - mondja. - és sokan alig tudják a mindennapi kenyerüket megkeresni. A közgyűlésnek oda kéne hatni, hogy szűnjenek meg a túl alacsony munkabérek, mert azok mellett - ugymond - családot nem lehet eltartani.

Gr. Hoyos Miksa a kamara elnöke a javaslatot elutasította, mert szerinte "ez a kérdés nem a kamarára tartozik" - mondja. Ugy látszik a kamara tiszteletreméltó elnöke megfélemlkezett arról, hogy ezzel a kijelentéssel valójában saját szavait cáfolta meg, önmagának mondott ellent. Ugyanis a kamara alakuló közgyűlésén 1922 augusztus 9.-én még arról szónokolt, hogy a "kamara hivatása a bajok orvoslása, a kötelessége a harmóniát fenntartani a munkás és a munkaadó között."

Nyilvánvaló, hogy az utóbbi szép szavak valóban csak hangzatos kijelentések voltak, tett soha nem követte őket.

A nagybirtok gazdálkodási módszerében beállt változás minden pozitív vonása ellenére súlyosbította a mezőgazdasági munkásság helyzetét. Az, hogy a szemtermelés mellett mindinkább tért hódított az állattenyésztés, szükségszerűen maga után vonta a takarmánnyal bevetett területek növekedését, és a szemesgabona vetésterületének csökkenését.

A vetésterület csökkenésével csökkent a munkások kereseti lehetősége is.

A birtokosnak nem volt annyi munkásra szüksége, mint amikor a gazdaság csak szemtermelésre volt berendezkedve. Az egyre nagyobb tért hódító állattenyésztés a cselédség munkáját növelte.

Az elszegődési feltételek az ő számukra is súlyosabbak lettek.-

Az 1907 XLV. t. c. a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról szóló 4. §-a kimondja, hogy: "A szolgálati szerződés feltételeit a törvényes korlátok között a felek szabad egyezkedéssel állapítják meg. A szerződésnek a törvénnyel és a törvényes jogkörben kibocsátott rendeletekkel és szabályrendeletekkel ellenkező megállapodásai érvénytelenek." A törvény adta lehetőséggel élve Somogy törvényhatósága is kiadott egy szabályrendeletet, amely a következő GAZDASÁGI RENDET írta elő a cselédek részére.

Az 1908. évi gazdasági szabályrendelet főbb pontjait emeljük ki, amelyek szerint:

1. A cseléd köteles a gazda vagy megbízottjainak vagy felügyelőinek ellentmondás nélkül feltétlenül engedelmeskedni.
 2. A cseléd köteles a gazda minden vagyonára hűségesen felügyelni és a lehetőség szerint megakadályozni, hogy abban mások is kárt okozhassanak.
 3. A cselédnek tilos úgy hétköznap, mint ünnep és vasárnapon engedelem nélkül távozni.
 4. A cseléd a birtok bármely gazdaságában dologra menni tartozik.
 7. A cselédek rendelet szerint éjjeli őrszolgálatot is tartoznak teljesíteni.
 17. Tilos a cselédeknek lakásába és a gazdaság összes épületeibe szorosan vett családjához nem tartozó egyént a gazdaság kezelőjének előzetes engedelmével nélkül, ha csak ideiglenesen is befogadni.
- A több mint 19 pontból álló szabályrendelet pontjai közül 14 a cselédség kötelességeivel foglalkozik, és csak 5 tartalmazza a cselédség gazdasági béreit illetve jogait. De nemcsak a férficseléd volt kiszolgáltatva az urodalomnak, hanem annak családtagjai is.

A cseléd felesége, idősebb családtagjai és gyermekei biztos és olcsó helyhez kötött munkaerőtartalékokat jelentettek az urodalom számára.

Ilyen családtagokból, gyermekekből és öregekből állott az urodalmi cselédség legjobban kizsákmányolt, fél, sőt negyed konvencióért dolgozó része.

A század elejétől súlyosbodott a gazdasági cselédek helyzete, de a Tanácsköztársaság bukása után még mehezebbé vált 1919 őszén több urodalom, azon a címen, hogy kommunisták voltak - felmondott cselédeknek.

Gróf Zichy Béla lengyeltóti urodalmából az elbocsátott cselédeknek - 35 családnak - 1920 Szent György napjáig ki kellett költözniök lakásukból. /:77:/

Hasonlóképpen járt el gróf Hunyadi József a marcali urodalomban szolgáló cselédeivel.

A Tanácsköztársaság bukása utáni mezőgazdasági munkanélküliségnek általános gazdasági okai mellett speciális politikai okai is voltak. Az inflációra hivatkozva egymást követik a sorozatos cseléd-elbocsájtások. A cselédbér, a gabona ugyanis valutáris eszközzé vált,. Az urodalmak gazdálkodása természetes jellege miatt adósságukat könnyebben tudták fizetni. A földreformmal szemben kezdetben azt hangoztatták - célozva a sok elbocsájtott cselédre, - hogy az urodalmak felszámolása nemzeti katasztrófa lenne, mert nem lesz munka. Ez egyben alkalmas volt arra is, hogy a földreform ne lépje túl a törvényes kereteket.

A mezőgazdasági munkanélküliség okait kutatva megállapíthatjuk, hogy bár a felsorolt okok léteztek, de csak szórványosan és főleg a tavaszi és a nyári munkák idején öltöttek konkrét formát, panaszos levélben, vagy statisztikai kimutatásban.

A tavaszi, nyári és a koraőszi időben az agrárproletariátusnak csak kisebb százaléka maradt munka nélkül. Kétségtelenül ez is súlyos gazdasági és egyben társadalmi bajokra hívta fel a figyelmet. A közvélemény is az ezen időszakok munkanélkülijeiről szerzett inkább tudomást, ha irt egyáltalán a sajtó róluk. De arról aztán senkit nem tájékoztattak és a megye vezetői közül igazán kevésnek

fájt amiatt a feje, hogy több mint 60.000 mezőgazdasági munkás /kereső, eltartott/ az év jelentős részében, 5 hónapon keresztül munka és kereset nélkül tengette életét. Arról, hogy valami uton-módon meg kellene oldani a legnyomorultabb és egyben leghasznosabb népréteg helyzetét a korabeli polgári sajtó is bőlcse hallgatott. Olyan probléma volt ez, hogy anélkül megoldani, hogy a földbirtokot föl ne osszák, nem lehetett. E krónikus késő ősztől tavasz derekéig tartó munkanélküliségnek kettős oka volt.

Első és kétségtelen oka az elmaradott egyoldalú gazdálkodási viszonyokban volt.

Somogy mezőgazdaságára is rányomta bélyegét a kapitalizmus sajtátságos hazai válfaja, a feudálkapitalista gazdasági rend. A fejlődés üteme pont e sajátosság miatt és az általános tökeszegénység miatt lassú. A tőkés nagybérletek kialakulásának körülményében nagy szerepet játszott a mezőgazdaság tökeszegénysége. A tökeszegénység oka viszont az elmaradott gazdálkodási módban volt. Ahány birtokos, ahány bérlő, az mind mind eltérő módszereket és technikát alkalmazott. Az egységesebb gazdálkodási eljárások csak az első világháború után alakultak ki elsősorban a nagybirtokon, majd a kisbirtokon is.

A nagybérleteken inkább szemtermeléssel, mint állattenyésztéssel foglalkoztak. A szemtermelésre való berendezkedés nem igényelt különösebb beruházásokat a bérleten és különösen jó termés esetén rövid idő alatt nagy jövedelmet biztosított. Az állattenyésztés korszerű gazdasági épületeket: istállót, pajtát, silót stb. ennek megfelelő beruházást kívánt. A tőkés bérlő csak abban az esetben áldozott ilyen célra, ha legalább 40-50 évre vette bérbe a birtokot.

Kimondottan nagyüzemi állattenyésztés inkább csak a magánkézen lévő uradalmaiban folyt. Szép számmal voltak ilyenek is. Hiszen Somogy állattenyésztése már a múlt században országos elismerést vivott ki magának. A jelesebb állattenyésztetek közül is kiemelkedett gróf Somsich-Imre hetesi, báró Inkey Pál iharosi, gróf Hunyadi József kéthelyi, gróf Zichy Aladár lengyeltóti, gróf Széchenyi Andor Pál marcali, gróf Hoyos Miksa hémetladi, Kund Gusztáv somogyfajsi, Somsich Miklós somogysárdi, és herceg

Festetich Tasziló berzencei urodalma. /:78:/

Az állattenyésztés térhódításával az urodalmak vetésterületének nagy részén a szemes gabona mellett takarmánytermesztéssel foglalkoztak. Ipari mezőgazdasági növények közül, különösen a kaposvári cukorgyár üzembehelyezése után /1894/ egyre jobban elterjed a cukorrépa termesztése. A talajminőségnek megfelelően kezdett tájjelleget ölteni Somogyban a dohány, a burgonya és a kender.

Mivel a mezőgazdaság tulnyomóan szemtermelésre volt berendezkedve, az őszi betakarítási munkálatok után egyszerűen képtelen volt munkaalkalmat biztosítani. Az említett ipari növények termesztése még olyan csekély területen folyt, hogy a mezőgazdaság profilját nem tudta megváltoztatni. Nemcsak a század elején, de még a harmincas években is a szemtermelés jellemzi Somogy mezőgazdaságát.

Sajnálatos gazdasági helyzet uralkodott, munkaalkalom szempontjából az ipar területén is. Jóformán nem is számbavehető mind termelés, mind pedig foglalkoztatottság szempontjából. Egy-két kivételtől eltekintve Somogy ipara is mezőgazdasági jellegű és fejletlen. A megye hét járásában tizenhárom olyan iparvállalat, üzem vagy téglagyár volt, amely 20-nál több munkást foglalkoztatott.

Járások szerint a következő üzemek, gyárak voltak zárójelben az üzemek száma: a barcsi járás /3/, csurgói járás /1/, kaposvári járás /2/, marcali járás /2/, nagyatádi járás /3/, szigetvári járás /1/, tabi járás /1/.

Jelentősebb iparvállalatok: Nagyatádon - Selyemfonó és Cérnagyár 103 munkással, Barcon Tanningár és Gőzfűrés 184 munkással. /Itt említem meg azt, hogy a megyében működő fűrészüzemek közül a barcsi volt a leggyobb. Általában ez az iparág elég fejlett a megyében. Ugyanis a megye területének 17 %-át erdő borította. Az 1920-as statisztikák alapján 204.000 kat. hold erdeje volt Somogynak. Sajnos minden fejlődés ellenére sem mondható kielégítőnek erdőgazdálkodása. A szakszerű erdőgazdálkodás, falitermelés fejletlensége miatt az erdészetek a mezőgazdasági munkák szünetében sem tudták foglalkoztatni a munkanélkülieket./

Az igali és a langyeltóti járásban egyáltalán nem volt olyan üzem, amely 20-nál több munkást foglalkoztatott volna. Kaposváron kívül

az előbb említett 13 üzemnek összesen 571 munkása volt. /:79:/

A megyének Kaposvár volt az egyetlen városa. Kaposvár a Horthy korszakban kezdett fejlődni. Ipara fejletlen, annyira, hogy még a városi munkanélkülieket sem tudta foglalkoztatni. Munkásosztálya csak az 1920-as években kezdett kialakulni. Az 1920-as statisztikák alapján 23 olyan üzeme volt, amely 20-nál több munkást foglalkoztatott. /Nagyobb gyárai: Cukorgyár, Tégla és cementgyár, Vasuti műhely, már az előbbieken említettek./

A város munkásainak létszáma 1360. Tehát a megye munkásainak több mint 75 %-a Kaposvárott volt. Az ipari munkásság létszáma a megyében 1920-ban 1931 fő. A több mint százezer agrárproletárhoz viszonyítva elenyészően csekély.

Az ipari munkásság a számítások alapján a megye lakosságának 0.05 %-át alkotta s éppugy, kialakulásában mint összetételében igen tarka képet mutatott. A század eleji néhány bérmozgalom ellenére is a szervezetlenség és munkásöntudat hiánya jellemezte ezt a munkásságot. A jellemzés alól bizonyos fokig kivételt képeztek a kaposvári munkások, akiket a helyi szociáldemokrata pártszervezet gyakrabban tudott mozgósítani. Ilyen körülmények közepette természetes, hogy az ősztől tavaszig tartó időszak alatt nemhogy a mezőgazdaságban, de még az iparban sem találhattunk munkaalalomra a mezőgazdasági proletárság.

Talán az általános munkanélküliség következtében virágzott ki egyes helyeken a háziipar. Háziiparáról híres községek voltak és még ma is azok: Buzsák, Balatonszentgyörgy és Karád, ahol a csipkekészítés a háziszőttek készítése, a varrás a kosárfonás és a fafaragás mestersége egészen magas művészi szintet ért el, és a községeket még külföldön is ismertté tette.

A hosszú téli estéken tartott összejöveteleken hányták, vetették meg sorsukat a községek szegényei. Némelyek, a bátrabbak a legelkeseredettebbek vagy talán csak azok, akiknek volt valamennyi összekuporgatott pénzük ilyenkor határozták el, hogy tavasszal utrakelnek csapatostul akár a vándormadarak. Ősztől tavaszig bujkáló kivándorlási ügynökök járták a községeket, s tavasztájt meglódult a falu.

Volt olyan község, Tarany, Somogyszil - ahonnan egyszerre félszázan is utraeltek, s talán örökre elnyelte őket Amerika. A szerencsésebbeket visszahozta a szülőföld, a vissza nem térteket senki sem siratta.

Igy vált a kivándorlás valóságos májbetegséggé. Különösen azok a hivatalnokok látták igen aggasztónak, akik nap mint nap tapasztalták, a falu jegyzői. Azért javasolta az igali körjegyző is, hogy "a kivándorlás csökkentésére egyedüli célravezető intézkedés lenne, a kereset állandó biztosítása, mert így a községi lakosság tulnyomó része az év hat hét hónapjában jut csak keresethez, a többi időt tétlenül, kereset nélkül tölti el, mert sem nagyobb urodalmak nincsenek, ahol télen át is némi napeszmos keresethez juthatnának, sem ipartelepek nincsenek, sem gyárak. A jövőre való kilátások pedig valóban szomorúak. Pénzhiány miatt nincs semmi forgalom, sem ingatlanban sem jószágban, a pénzintézetek és mágánások mereven elzárkóznak a legminimálisabb hitel igények kielégítésétől is. A kamatláb szertelen emelkedése és a könnyelmű gazdálkodás miatt sok ingatlan kerül árverésre, amely szégyen elől sokan Amerikába menekülnek." /:80:/

Földkérdés - földreform:

Földesur és jobbágy, birtokos és paraszt, földtulajdonos és föld nélküli között állandóan harc folyt a történelem során. E harc történelme hosszú évszázadokra nyúlik vissza, s kezdetét a magyar történelem során kb. a pénz és majorsági gazdálkodás kialakulása időszakában kell keresnünk. Azóta szinte állandó folyamattá vált a jobbágytelkek elaprózódása, a parasztság rétegződése és tönkremenetele. Rohamossá ez a folyamat mégis csak 1848. után, az új termelési viszonyok kialakulásával vált.

Azonban az 1848 előtti és utáni parasztság között jogi és politikai szempontból is különbséget kell tennünk. Míg 1848 előtt a paraszt politikai értelemben elnyomott tömeg volt, addig 1848 után a birtokos parasztnak van szavazati joga. /Más kérdés az, hogy ez a jog igen korlátozott./ 1848 előtt a paraszt nem lehetett tulajdonosa a földnek, utána igen. A földbirtoklás joga lényegében csak papíron volt meg, sőt a porosztas fejlődés következtében mind többen veszítették el földjüket, s ennek kö-

következtében politikai jogaikat is, hiszen a választó jog cenzushoz volt kötve. Ezért más jellegű a földesuri és paraszti ellentét, mint 1848 előtt. Ez az ellentét most már nemcsak gazdasági, hanem politikai is. A földbirtokosság mindig is tudatában volt ennek. A parasztság viszont, mivel politikai tényezőként csak 1848 után jöhetett számításba, őrlődött a gazdasági téren való versenyben, örökös nagybirtokellenességbe vonult. Minden gondolata a föld volt. A paraszti öntudatosodás első somogyi jelei a közép és főleg a gazdagparasztság szervezkedésében jutnak kifejezésre.

Száz nincstelen agrárproletár közül, ha tehetné 96 nem feledkezne meg a földről, írja Illyés Gyula a Lélek és kenyér című munkájában.

A század elején komoly alulról jövő mozgalom indul meg Somogyban. A kis és középparasztság, egyszóval a kisbirtokos társadalom szószólójaként lépett fel Szabó István csokonyai bíró, Novák János sandi bíró és Varga Dezső darányi református lelkész. Viharos közgyűlések zajlásának színhelye ez időtájt a somogyi megyeháza. Földet a népnek!

Le a hitbizománnyal és a papi birtokkal!

Változtassák meg az 1903 IV. t.c.-et, egészítsék ki vagy új kivándorlási törvényt alkossanak, mert azt nem lehet tűrni, hogy az állam elősegítse a kivándorlást!

- Ilyen közbekiáltások és hozzászólások hangzottak el a közgyűléseken - írja Somogyvármegye 1907 február 5-i száma.

Novák János és Varga Dezső szomorúan állapította meg, hogy az állam nem törődik a földműves néppel. Az utóbbi hangsúlyozza, hogy a kivándorlási láz csak akkor szűnne meg, ha annak okait megszüntetnék. Erzelmes szavakkal vázolta a birtokos osztály sanyaru helyzetét, amelyet különösen a kötött birtok tett nehezzé. Ma is érdemes figyelni arra, a javaslatra, amelyet a közgyűlés elé terjesztett. A következőket javasolta elfogadásra. "Somogy vármegye törvényhatósági bizottsága hazafias aggodalommal tapasztalja a kivándorlásnak óriási mértékben való terjedését, a miután tudatában van annak, hogy ezt csak a nép földszerzési vágyának kielégítésével és a birtokokra nehezedő terhek

könnyítésével lehet megakadályozni, elhatározza, hogy a következő feliratot terjeszti a miniszter elé:

1. A hitbizományi rendszer megszüntetendő.
2. A kincstári, valamint alapítványi birtok mezőgazdaságra alkalmas része parcellázandó.
3. Nagybérlet 500 holdon felül nem engedélyezendő.
4. Az állami eredetű papi birtok csak kisbérleti rendszer szerint kezelhető.
5. Az adómentes létminimum megállapításával és a II. osztály keréseti adó eltörlésével új kataszteri becslés alapján a földbirtoknak, ugyancsak mindennemű örökségnek, fölfelé fokozatosan emelkedő adóztatása hozassék be." /:81:/

Amint látjuk - az akkori viszonyok mellett - elég radikális javaslattal álltak elő Novák János és társai. De ők sem a földnélküliek, hanem a kisbirtokosság hangját hallatták.

A tulajdonviszonyokba ők sem akartak beleavatkozni:, csak egy kicsit meg akarták szorítani a nagybirtokosokat. A javaslat körül nagy vita támadt, amely a közgyűlést csaknem botrányba fullasztotta. A törvényhatósági bizottsági tagok nagy tömegét alkotó megyei dzsentrik és mágnások az ősi birtok és az ősi jog iránti orvótámadást láttak benne. Gondolkodásuk valóban nem terjedt túl saját önző egyéni érdekeiken.

A javaslatot egyhanguan elhangzása pillanatában el is vetették. Szabó Istvánék szereplése, ettől kezdve napirendeszerű volt. Közgyűlési beszédek a kigazdátársadalom és a nagybirtok közötti egyre élesedő "harcot" tükrözték. Hogy rajtuk kívül Somogynak százezer nincstelenje is van - ki törődött vele - a vitatkozó felek ugyan nem sokat, de ez csak később derült ki. /82/

Azzal azonban, hogy célkitűzésükben a kigazdák megerősítésért harcoltak lényegében a nagybirtokot gyengítették. A tőkés nagybérletek elleni és a kisbérletet támogató programjuk a nincsteleneket is segítette, mert ennek keretében azok is hozzájuthattak volna egy-két holdas bérlethez. Tudjuk, hogy Nagyatádiakat jelentős agrárproletár tömegek is támogatták.

Milyen módon oldódhatott volna meg a földkérdés?

A parasztság tőkeszegénysége közismert volt. Ha hitel útján pénzhez is jutott, volt-e megfelelő mennyiségű szabad föld, amelyet megvásárolhatott volna? Határt szabhatott a földvásárlásnak az előző két feltétel mellett az is, hogy hogyan alakult a föld ára.

A föld minőségétől függően 1887-ben Somogyban egy magyar hold ára 100 - 120 forint volt. A századforduló táján a föld ára fokozatos emelkedést mutat. 1907-ben már 200 - 300 forint egy magyar hold ára. A községek közelében viszont 400 - 500 Ft. Egy hold jó rétért 600 forintot is elkértek. Egy hold termőszőlő ára 1000-1200 forint volt. Egy hold legelő pedig 150-160 Ft. Egy hold negyed telek "ha ugyan van még eladó széles a világon" - 3500 - 4000 forint - írja a Somogyvármegye 1907 április 12-i száma.

A nagybirtok a kapitalista gazdálkodási mód elterjedésével még jobban megmerevedett. Az igen nagy területeket elfoglaló hitbizományi urodalmak valósággal megfolytották egyes falvak népét. A kötetlen birtok felparcellázására viszont csak akkor kerülhetett sor, ha a birtokos eladósodott. A parasztság ilyen alkalmakkor is csak akkor jutott földhöz, ha nem akadt másik birtokos vagy bérlő, aki egy tagban vette volna meg a földet. Ha vevő híján mégis felparcellázták az urodalmat, akkor is néhány házhelytől eltérően a birtok javarészt a közép és a gazdagparasztság vásárolta fel. Honnan lett volna ugyan pénze a nincstelennek, mikor még betevő falatja sem igen volt. A kisbirtokosok sem bővelkedtek pénz dolgában, legalábbis nem mindenütt, mert amint szóltunk is már róla - az 1927-ben felparcellázott urodalmakat is naggyából sváb telepek vásárolták fel.

A parasztság általános tőkeszegénységének volt jele az is, hogy nem annyira földvásárlásra, hanem inkább bérletszerzésre törekedtek. Ezt bizonyítják a század eleje óta egyre jobban szaporodó kérelmek is. Mivel a birtokosok egyéni kérelmezőkkel sem bérlet sem vétel tárgyában szóba sem álltak - ennek következtében egy-egy község lakossága állt össze, hogy egy tagban kérje a bérletet vagy a földvásárlást.

Vass János és társai alsótapaszdi lakosok Márfy Béla hencsei urodalmából 100 - 120 kat. holdat vennének, mert kevés a föld

és nyomasztó a helyzetük. /:83:/

Hirt György és társai kishoboli telepes gazdák aziránt folyamodtak a földművelésügyi miniszterhez, hogy az albertirsai takarékpénztár által Molvány község határában Lajosfa pusztán kifarcellázott földből megvenni szándékoznak 80 - 90 holdat, de pénzük annyi nincs, hogy holdját 540 koronáért ki tudnák fizetni. Kölcsönért folyamodnak, amelyet sohasem kaptak meg, mert ugymond "állami kölcsönt ily célú hitel hiányában nem engedélyezhetek" - földművelésügyi miniszter. /:84:/

Drávaszentmárton község szintén földet szeretett volna venni Festetich Imre birtokából, de annyi pénze nem lévén, amennyi kellene; hitelt meg semmilyen körülmények között sem tudott szerezni. Így a birtokvásárlás elmaradt. /:85:/

Nemcsak a szántóföldhiány, de a legelőhiány is súlyosan érintette a parasztságot. Az 1870-es évek válsága következtében a földbirtokosok még a maradék legelőket is feltörték. Némely község teljesen legelő nélkül maradt. A törekvő kisgazdatársadalom állattartása így megnehezült. A legelőhiányon a közlegelőtörvény sem segíthetett. Az urodalmak megmaradt legelőin meg idegennek tilos volt legeltetni. A kisparaszi állattartás fellendülésével különösen élesen vetődött fel ez a probléma. Kükrözték ezt az e tárgyban beadott folyamodványok is.

Orda község beadványában a főispán támogatását kéri, mivel Jankovich Tivadar birtokából szeretne venni megfelelő területet legelő céljára. Kérvényét elutasították. /:86:/

Pettend pusztá /ma már község/ lakossága Niczky Lászlótól legelőt vagy szántóföldet akart venni, de a gróf erre nem volt hajlandó, mert ugymond "a parasztok fizetéseképtelenek. Vettek a múlt évben is 3 hold földet és azt sem tudták kifizetni. Évi 40 korona 40 fillér részt sem tudnak összehozni." /:87:/

Fehér Ferenc és társai Sente község lakói azzal a kéréssel fordultak a földművelésügyi miniszterhez, hogy Festetich Tasziló herceg hitbizományi birtokából kapjanak bérletet. Kérésüket elutasították. /88/

A kérvények ügyében a legtöbb esetben döntés sem történt. Késedelmesen intézték őket vagy egyszerűen minden intézkedés nélkül irattárba helyezték. Meghallgathatta-e egyáltalán valaki a szegény nép kérését, amikor a nagybirtok érdeke úgy kívánta, hogy ilyen paraszok és kérelmek a nyilvánosság elé ne kerüljenek. Ritkák azok a birtokosok, mint a fehér holló, akik önszántukból is tettek valamit.

Az 1900-as évek táján nagybirtok stabilitása is megingott. A gazdasági válság után eladósodó nagybirtok felaprózódásának első jelei, még hozzá konkrét jelei a század első évtizedében meginduló parcellázások.

A kérvényekkel, amint láttuk semmit nem ért el a parasztság. Vajon mit remélhetett az alkalomszerű parcellázásoktól? Konkrét választ kapunk, ha megvizsgáljuk a parcellázások körülményeit és hátterét.

A parcellázás kettős okból következhetett be. Vagy eladósodásból, vagy haszonszerzésből, spekulációból. Mindkét esetben egy-egy urodalmat, vagy annak csak egyik részét parcellázták fel.

A birtok eladósodásának előzménye a hitelfelvétel és a fizetési képtelensége. A somogyi földbirtokosok gyakran fordultak magánhitelezőkhöz is. A hitel fejében valamelyik urodalmukat vagy annak pár száz holdját kötötték le. Az összeg vissza nem fizetése esetén kénytelenek voltak parcelláztatni. Az újságok hirdetéseiben gyakran olvashatjuk a hitelező nevét aki a parcellázások révén nagy hasznot vágott zsebre. A parcellázók, általában zsidó kereskedők, jól ismerték a parasztság gondolkodásmódját, aki inkább, ha szükség volt rá inkább hitelt vett fel, hogy földet tudjon vásárolni mintsem elszalassza az amugyis ritka földvásárlási alkalmat.-

Az apró házhelyekként vagy egy-két holdas parcellában elárusított föld a spekuláció következtében hihetetlen magas áron kelt el. A birtokosabb parasztságnak boldogságot, másoknak a kölcsönért pénzen vásárlóknak a magas kamatláb miatt néha/ nyomort hozott.-

A nagy haszon láttán azt némely birtokos maga is hajtott végre

nyerészkedés céljából hasonló parcellázásokat. A törvény azonban hamarosan befagyasztotta az ilyen manipulációkat. A spekulációs és természetes parcellázások száma 1908-9 tájt szaporodott el.-

1909-ben a csurgói járásban Inke községben Szegedy Sándor Darvaspusztai birtokán 1082 kat. holdat parcelláztak szét üzletszerűen.

Az igali járásban, Somogygesztiben Geszti Rezső birtokos 256 kat. földjét Schlesinger Albert és József kaposvári kereskedők parcellázták üzletszerűen.

A kaposvári járásban; Visnye községben 332 kat. holdat, Várda községben 100 kat. holdat parcelláztak Weinberger Mór illetve az előbbi Schlesinger és társa.

A lengyeltóti járásban, Visz községben Darvas Dezső földbirtokos 530 kat.holdat parcelláztatott fel.

A marcali járásban Nemesvid községben a Stefaits-féle birtok 330 holdját és Vése községben a Boszkovits -féle birtok 120 holdját Ring Lipót és társa, kaposvári cégek parcellázták. A rétnek holdját 400 koronáért, a szántóföldet pedig 300 koronáért.

A nagyatádi járásban nagyatád községben Lebach Keresztély János-majori 500 kat.holdját parcellázta Fleiner Samu kaposvári cég. Mikében Gróf Somssich Andor 1500 holdját Ring Lipót és Samu kaposvári cégek parcellázták. Kutas községben Weisz Ede 570 holdja kerül ugyanerre a sorsra.

A tabi járásban a legnagyobb méretűek a parcellázások. A nagyméretű parcellázások okát abban látom, hogy ebben a járásban a legmostohábbak a gazdálkodási viszonyok a talajfelszín elég változatos, sok az erdő, a domb, a nádas, a rét. Termőtalaja lőszős, felül erdőtalaj. A tárgyalt időszakban különösen nem kielégítőek a közlekedési és szállítási viszonyai. A Kaposvár - Siófoki vasút lassan és nehézkesen épül. 1908-ban még csak Felsőmocsoládig kész. Sok volt a járásban az egyházi birtok. Gazdálkodási viszonyai lassabban fejlődtek, mint a megye más járásaié.

Zala községben az 1617 holdas Zichy birtokot, Tabon és Torvajon Perczel Béla 1790 holdas birtokát, Adándon Saczger Géza 100 hold-

ját, Zamárdiban a Bencés rend 60 holdját parcellázták. /:89:/

Ismételten meg kell jegyeznünk, hogy általában véve az egész megye területén végbemenő parcellázásokra érvényes az a megállapítás, hogy a kényszerítő körülmények mellett a parcellázások egyik másik ösztönzője az üzlet, a nagy haszon reménye.

A fellelhető adatok alapján 1909-ben Somogyban 8887 kat. holdat parcelláztak. Feltehetjük a kérdést, hogyha esztendőnként ismétlődtek volna meg hasonló esetek, vajon mennyiben járultak volna hozzá a parcellázások a felusi lakosság földhiányának megoldásához? Jelentett-e volna valamilyes javulást ez a földművelő nép életmódjában? Természetes, hogy nem! A közép és gazdagparaszti réteg számára talán igen, mert annak vagyona így szaporodott volna. Ugyanis az eladott földek java részét ők vásárolták meg. A föld nélküliek továbbra is azok maradtak, akik voltak - szegények, nyomorultak.

1900 -tól 1914-ig megyénkben kb. 15000 kat. holdat parcelláztak fel. Ebből az uradalmi cselédek és mezőgazdasági munkások semmit sem vásároltak. A népszámlálási összeírások ugyanis kimutatták, hogy a két előbbi réteg létszáma, még ha levonjuk belőle a természetes szaporodásnak megfelelő létszámot, akkor is emelkedik, nemhogy csökkenne. A nincstelen tehát nem tudott földet venni. De nem tudott az 1-5 holddal rendelkező szegényparaszt sem. Birtokára hitelt nem kapott, de nem is mert fölvenni. Gazdasági felszerelések hiányában nem is tudott volna megművelni nagyobb birtokot anélkül, hogy el ne adósodott volna.

A viszont kimutatható a statisztikai adatokból, hogy a közép és gazdagparaszság száma emelkedett. A parcellázott földek fölvasárlói inkább ők.

A paraszti osztály jellemzéseként elmondhatjuk, hogy vagyoniilag ezek szerint nem egységes. Azonban a földkérdés tekintetében egységesen állt szemben a nagybirtokkal. Légyen az bármilyen vagyoni állásu, föld nélküli vagy gazdagparaszt, mindegyik szenvedett, illetve gyűlölte a földbirtokot.

A századfordulótól a világháború kitöréséig különösen a 10 holdon aluli tulajdonnal bíró parasztság körében gyorsul meg a

tönkremenési folyamat. A mentsük meg a kisbirtokot - sajtószólam konkrét társadalmi mozgalmat takar. Szaporodtak a gazdaggyűlések. Nagyatádiék a kisbirtokos parasztságot igyekeztek tömöríteni, akiknek szervezkedése a hatóságok figyelmét sem kerüli el. Néhol véres összetűzésekre is sor kerül.

1909 február 18.-án Nemeskisfalud és Nagybajom községeiben a községi bíró, a pap, a tanító és több gazda által szervezett népgyűlést a marcali és a kaposvári járások fős zolgabirái betiltották, mondván, hogy az törvényhatóságilag nem engedélyezhető. Azonban a kisgazdák hivatkozva szabad állampolgári jogaikra a népgyűlést még-is összehívták, amelyet a marcali járás fős zolgabírája csendőrökkel zavart szét. A csendőrroham alkalmával szuronnal egy ember életét oltották ki. A parlamentben nagyatádi Szabó István interpellált e tárgyban, és követelte a bűnösök felelősségre vonását.

A kisgazdatársadalom tömörülését volt hivatva szolgálni a Magyar Lobogó című lap is, amelynek korabeli hasábjai élénken tanukodnak a kis és nagybirtok között folyó harcról. Az alábbiakban közlünk egy versjellegű irást, amely a fenti lapban jelent meg és amelynek nem annyira a formája, hanem inkább a mondanivalója ad hű képet a korabeli parasztság helyzetéről és gondokodásmódjáról:

Földmivelő kisgazdatársam! Mindenhol a te erődet látom.
Veritéked áztatja a földet, neked semmit másnak terem többet.
Pár hold földed buval szántogatod, de gyümölcsét mégsem használhatod.

Nem jut abból a vigadozásra, százen kéri, mind ráköltöd másra.
Jön a jegyző a sok adót kéri, Pap, tanító, csősz, s a pásztor-
nak méri.

Éjjeliőr, haram-gozó s mások, valamennyi hoz egy vagy két zsákot.
A fogyasztás, jég, tűz, biztosítás; apaállat beszerzés és tartás,
a középületek gondozása; mind fizeted, s nem bizhatod másra.
Hát még mennyi nevezendőt kifizettél végig egy esztendőn.

Ha a kuttyád ugat a házvégre összerezzen sz, már megint pénzt kérnek.

Amikor már minden kifizettél, háza körül széjjel tekintettél,
Mincs kenyér a mgad számára; mind beraktad a mások szájába.
Szomorúan még a takarékb, pénzt veszel föl ősi birtokodra.

S a piacon buzát veszel érte családodnak, s magadnak félévre. Több terhed lesz, s évről évre így megy. Te fizetel míg csak bírsz mindent, el is esel, már a dobost látom, mince nyugdíjad, koldulhatsz barátom.

Te dolgozzál véres verejtékkel, munkád díját mind mások vették el.

Nem lesz minden dolgoznod továbbra, vitorlázhatsz a jobbik házába.

A magasból a legkisebb urig összefognak téged rugni, nyuzni. Térj eszedre kisgazda barátom! Szervezkedjél, melegen ajánlom. Béczy Nagy István kisbirtokos Molvány. /:90:/

Az első világháború alatt megnöttek a gazdasági bajok, tovább fokozódott a falusi lakosság proletarizálódása. Nemcsak a nagybirtok küzdött munkaerő hiánnyal, hanem a parasztság is. Ezen okból vagy eladósodás miatt sok parasztparcella került dobra. A konjunktúra kihasználói a háború alatt eladóvá lett földeket összevásárolták. A háború alatt Somogyban is emelkedett a kulák-birtokok száma, s a háborús veszteségek ellenére is növekedett a mezőgazdasági proletárok száma. A fegyveres szolgálatból kisfalujába hazatérő nép azt tapasztalta, hogy most már még hátrányosabb helyzetbe került.

A háború vége felé valóban forradalmi hangulat uralkodott a falvakban. A forradalmi hangulat első hulláma 1918 őszén söpört végig először Somogyon, amikor az olasz frontról hazaözönlő katonák csoportokba verődve fosztogatták a földesuri kastélyokat és a kaposvári üzleteket. Hiába panaszkodtak a sértett földbirtokosok, ki mert volna ellentállni az áradatnak, ha mégoly törvénytelen tettekre is ragadtatta magát. A késői Dózsa-unokák keltek föl, és nem kértek, hanem ragadtak.".....Szörnyű a nép, Ha fölkel és nem kér, de veszel, ragad" - mondja Petőfi. Méltán idézhetjük a költő szavait, mert az 1918 őszi eseményekre jól illenek.

Ebben a történelmi pillanatban torlódtak össze azok a tényezők mind egyszerre, amelyek emlékezetes történelmi események kialakítói lettek: A parasztság évtizedekig elfojtott nagybirtokelleni gyűlölete fékevesztett elemi erővel robban ki, amely

párosult a kielégíthetetlen földéhséggel. A szocialista eszmék gyors elterjedése, az elvesztett háború miatti keserűség, az uralkodó osztály tehetetlensége és gyávasága, a kormány balra-tolódása: mindezek a tényezők oldahatottak Somogyban is, hogy már 1918 decemberében megalakultak az első termelőszövetkezetek.

Ma már tudjuk - ha büszkék vagyunk is rá - hogy a termelőszövetkezetek kialakítása bármennyire is előremutató volt 1918 őszén, de abban a történelmi pillanatban korai volt, s fenntartásuk a Tanácsköztársaság idején a tanácskormány hibás parasztpolitikájából fakadt.

A termelőszövetkezetek alakítása a több mint százezer somogyi agrárproletár érdeme. A történelmi körülmények figyelembevételével mellett megállapíthatjuk, hogy Somogyban a nagybirtok felszámolása másként nem is mehetett volna végbe mint csak úgy, hogy az elkobzott nagybirtokot egy tagban bocsájtották a szegények rendelkezésére.

Móricz Virágfekadáshoz hasonlította az agrárproletárok öntevékenysége folyamán megalakult termelőszövetkezeteket.

Vajon az agrárproletariátus spontán elképzelése, vagy újra törekvő, új gazdálkodási formát létrehozó fantáziája következtében jöttek létre ezek a szövetkezetek?

E tanulmány bevezető részében szoltunk már arról, hogy egyes parasztkategóriák tulajdonában mennyi és milyenfajta gazdasági felszerelés volt. Tudjuk, hogy az 1-5 holdig terjedő birtokkal rendelkező szegényparaszságnak alig volt gazdasági felszerelése. Birtoka megműveléséhez legtöbb esetben kölcsönösközt, leggyakrabban igaerőt vett igénybe. Főleg az igaerőben mutatkozott nagy hiány Somogyban.

A háborús károk és veszteségek még ezt a gyenge igaerőt is apasztották.

A háború után még a gépi felszerelésű nagybirtok sem tudta mindig üzemeltetni gépeit üzemanyag hiánya miatt. Ilyen körülmények között ha a nagybirtok szétoztására kerül sor a mezőgazdasági munkásság egyáltalán nem tudta volna megművelni a földjét. Ugy járt volna, mint Földhözragadt János Móra Ferenc novellájában. Nem tehettek mást, mint összefogtak az urodalmi cselédekkel, s

az urodalom gazdasági eszközeivel együtt kezdték művelni az egy tagban maradt földet. Furcsa ténye ez a történelemnek, amikor az urodalom földjét nem osztják ki, hanem elzavarván az ispánt és tiszttartót, érintetlenül hagyva mindent, a nép irányítja tovább a munkát. Külsejében tehát megmaradt az urodalom, csak belsejét illetően telítődött meg szocialista tartalommal.

A somogyi agrárproletariátus nem önmagától, hanem a külső gazdasági kényszer hatására egyesült 1918 őszén termelészövetkezetekbe.

A termelészövetkezetek megalakulásának, életének és felbomlása körülményeinek problémái még nem eléggé tisztázottak. Erősödésük illetve gyengülésük majd szétbomlásuk függvénye volt a tanácskormány erősödésének, gyengülésének és bukásának. Szétoszlásukhoz jelentősen hozzájárult a belső ellenforradalom aknamunkája mellett az is, hogy az agrárproletariátus tudatilag még nem érezte magáénak a közös vagyont, ha részesedett is annak javaiban. Hosszabbéletűségük esetén realisabban tudnánk értékelni őket. Mindenesetre megalakulásuk is nagy jelentőségű.

Az ellenforradalom terrorja nem ismert határt. Főleg a gazdasági cselédek szenvedtek tőle sokat. Indokolatlan, mondvacsinált okok miatt felmondás útján tették munka és hajléktalanná a családok egész sorát. Így kerültek szabad ég alá a marcali és a lengyeltóti cselédek.

Azt azonban a hatalomra jutott ellenforradalmi rendszer sem tagadhatta, hogy ha uralmon akart maradni, akkor tudomásul kellett vennie, hogy Magyarországon van és létezik az a hárommillió föld nélküli, amelyről mindig olyan bölcsen hallgattuk uraink. Volt, és élő valóság volt. Akarva, akaratlan, ha egyelőre tenni nem is, de beszélni kellett a földkérdésről.

A földreform szükségességét és minél előbbi végrehajtását egyre jobban sürgették az 1920 tavaszán újraéledő agrárszocialista mozgalmak. A háború következtében ugyanis a paraszti elnyomorodás még nagyobb méreteket öltött. A föld és házhelyigénylő kérések és beadványok özöne érkezett a Földművelésügyi Minisztériumba. Más egyéb súlyos körülmény folytán a kialakult belpolitikai helyzet a földreform bármilyen formában történő végrehajtását elodázhatatlanná tette.

A háboru utáni első kérvényt megyénkbeli Somogykiliti nincstelen telepesei írták a földművelésügyi miniszternek, amelyben házhelyeket kértek.-

1920 március 8.-án kelt levelükben kérik, hogy a község határában fekvő veszprémi káptalan birtokából háztelekparcellázást elrendelni sziveskedjék, mert amint írják, - 117 önálló kisbirtokos, földmunkás és kisiparos nem bír lakást, illetve lakóházat. Olyan kevés a lakás, hogy a betelepülő már csak valahol az istállóban vagy kocsiszinben húzhatják meg magukat.

A fent nevezett urodelomnak a község határában 5000 holdja volt, mely a község határát teljesen körbefogta, így a község terjeszkedését egészen meggátolta. A községtől távol, a szőlőhegyben 50 - 60 család részben földbevéjrt odukbán lakott. /:91:/

Talán még nyomasztóbb a helyzete a gamási nincsteleneknek, akik az 1920. március 24.-i levelükben a következőket írták. "Gamás községben lakunk mind a 37 család, akik 324 lélekből állunk. Dacára, hogy semminemű területünk nincs, kérjük a nagyméltóságú Magyar Földművelésügyi Miniszter Urat, nekünk, nincsteleneknek háztelket és legelőt kiutalni méltóztassék azon területekből, ami Gamás község határát körülbástyázza." Panaszolják továbbá, hogy a lakásbérek igen magasak, s hogy az urodalmak idegen munkásokat hozatnak, pedig azért a bérért ők is elvállalnák a munkát. /:92:/

A tapsonyi hadiözvegyek azt kérték, hogy legyenek kegyesszívűek, a helyzetükön segítsenek, mert nyugdíjuk nagyon kevés a mai árakhoz. "Fa nélkül és kenyér nélkül és mezitelenek vagyunk a kis árvaikkal. Segítsenek egy kis burgonya és egy kis tengeri alá való földdel, hogy legalább azzal pótoljuk a kenyerünket. Ne hagyjanak bennünket, hogy mi is a háboru áldozata legyünk." /:93:/

A földbirtokreform ügyét tehát sehogysem lehetett elnapolni. Ez ügy a huszonnegyedik órába érkezett - dönteni kellett.

A történelem kényszerítő körülményeinek nyomására 1920 május 12.-én a kormány értekezletet hívott össze a fenti tárgyban.

Az értekezleten Rubinek Gyula földművelésügyi miniszter elnökölt.

Elismerte, hogy valamennyi nemzetgyűlési képviselő lekötölte magát választóinak a földbirtokreform javaslata mellett.

"Az utolsó pillanatot éljük /már mint az urak/ - mondta Rubinek és ha a szociális békét a falun biztosítani akarjuk, amint hogy ma, midőn ez a század szociális gondolatokkal terhes, s a szociális jelleget viseli magán, ezt biztosítanunk kell, akkor az utolsó percekét éljük, amidőn nekünk ezzel a reformmal a közvélemény elé kell állnunk."

"Nyomatékosan hangsúlyozza azonban, hogy "senki ne foglalkozzék ezzel a gondolattal, hogy a nincsteleneket, akik megfelelő erővel a földek megműveléséhez nem rendelkeznek, most egyszerre birtokosokká lehet tenni. Helyes, hogy házhelyet kapnak, csak ne akarjunk belőlük erőszakkal birtokos osztályt csinálni."

Nem, ettől nem kellett Rubinek miniszter urnak tartania, mert a jelenlévő urak: Prónai György báró, Sokorópátkai Szabó István, gróf, Somssich László, OMGE elnöke, Csernöch János biboros hercegprimás stb. nem azért jöttek az értekezletre, hogy a nincstelenekből birtokos osztályt csináljanak.

Prónai szerint a földbirtokreform érdekében nagy propagandát kell kifejteni. Egyszerre nem kaphat mindenki földet, és "legfőként senki sem gondoljon arra, hogy ingyen fog földhöz jutni. A propagandára szükség van, már csak azért is, hogy ezen a révén a kedélyeket megnyugtathassuk."

Sokorópátkai Szabó István is nyíltan színt vall, amikor azt mondja, hogy "az a párt, amelyhez tartozni szerencsém van arra törekszik, hogy a parasztság forradalmiságát lehűtse és ismét a rendes kerékvágásba terelje." Kellott e ettől többet mondani?

Csernöch biboros szintén megnyugtatta Rubinekot, hogy a földreformjavaslat olyan, mint amelyet bár lehet a nemzetgyűlés elé vinni és tőle annak elfogadását kérni. /94/

A rubinek-féle földbirtokreform - tervezettel, amint azt néhány hozzászólásból is látszik, a földbirtokos osztály egyetértett. Nyilvánvaló, volt, hogy ez a tervezet burkolt formában, de vége-

redményben a nagybirtokrendszer megerősítését szolgálta. "Ennek a tervezetnek másik célkitűzése az volt, hogy mindörökre elvegye a dolgozóparaszság kedvét a földtől. A földreformot meg kellett csinálni azért, hogy a földosztó agrárszocializmus utópiáiból a magyar paraszt örökre kiábránduljon." /:95:/

No, de ezt a tervezetet egy Ribinek még kevésbé egy Prónai nem terjeszthette a nemzetgyűlés elé. Be kellett tehát fogni a nincstelenek millióinak szemét, de úgy, hogy a földbirtokos réteg se károsodjon. Embert kerestek, akinek népszerűsége, származása, s főleg neve még nem kompromittált, akiben még bizik a nép. Meg is találták hamarosan. Nagyatádi Szabó István, aki ekkor állt népszerűsége tetőpontján vállalta is ezt a feladatot, mert amint tudomásunk van róla elég demokratikus földreformtervezet volt már akkor tarsolyában.

Nagyatádi, ki a Simonyi-Semadam Sándor kormányban közlelmezési miniszter volt 1920 augusztus 17.-én a Teleki - kormány földművelésügyi minisztere lett, 18.-án már beterjeszti a Rubinek féle földreform-javaslatot. Nyilvánvalóan hosszabb tárgyalás előzte meg ezt az aktust.

Azzal, hogy nagyatádit kinevezték földművelésügyi miniszternek, illetve elfogadta ezt a pozíciót, a földbirtokos mánásoknak sikerült a kispárti ellenzék méregfogát kihuzni.

Azonban a miniszteri széket nem adták ingyen. Nagyatádi ezzel a kézfogással legalább 3 millió kateszteri haldat, s legalább 300.000 szegény parasztcsalád boldogulását, s nemkevésbé saját becsületét ejtette ki kezéből. Tettének következményeit a történelem találja, de akik benne bíztak sohasem bocsáthatták meg.

1920-ig töretlennek mondhatjuk utját. A most folyó kutatások több fényt fognak deríteni előbbi tevékenységeire és szerepére / de azzal, hogy vállalta a miniszterséget - nyíltan behódolt az uralkodó osztálynak bár a paraszti tömegek még ezután is bíztak benne.

A Rubinek -féle földreformtervezet közel sem volt olyan demokratikus, mint a Nagyatádi-féle, s végrehajtásának körülményei

óriási hasznót hajtottak a földbirtokosságnak. Magyarádi mind-
ezt jól tudta, de egyéniségéből kifolyólag már ~~nam~~ léphetett
vissza. Ebben volt tragédiája is.

Pártja, az Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt 1909. no-
vember 29.-én Szentgálon bontott zászlót és programjában az
általános, egyenlő, titkos galasztó jog kivívása mellett a feu-
dális maradványok /mellett/ megszüntetését, a progresszív adó-
zás bevezetését, a 800 koronán aluli jövedelmek adómentességét,
ingyenes népoktatás kivívását, a latifundiumok és a holtkezi
birtokok állami megváltását is zászlajára tűzte. /:96:/

Ha csak a somogyi agrárproletár és földbirtokos parasztság 1920-
as helyzetét és hangulatát vizsgáljuk, abból is csak azt a kö-
vetkeztetést tudjuk levonni, hogy ezt a programot a földművelő
nép minden rétege egyformán támogatta, mert megvalósulása ese-
tén még az urodalmi cselédek is jobb körülmények közé kerültek
volna. Érthető volt tehát magyarádi Szabó István épszerősége.

A Rubinek Gyula által tervezett földreform ezek után magyarádi
cégér alatt jelen meg. Nevezzük most már mi is így.

A XXXVI. t. c. 1.§. kimondta, hogy "Ennek a törvénynek az a cél-
ja, hogy a magyar földbirtok megosztását helyesebbé tegye. E vég-
ből ez a törvény a lehetőséghez képest előmozdítja a földszer-
zést, főleg azok részére, akik a föld gondos és szorgalmas mű-
velésére képesek is és hajlandók is, de eddigi viszonyaik között
önhibájukon kívül földhöz nem juthattak nem juthattak."

Nagy hűhóval megtörtént a földreform beharangozása, amelynek so-
rán az ország 16 millió kateszteri holdjából igénybe vettek
948. 682 kat.holdat, az ország területének 5,8 %-át. Az összes
szántóföld, rét, legelő /12,6 millió hold/ 7,4 %-át.

A földreform alkalmával Somogyban igénybe vettek 70.306 kat.hol-
dat. Ebből 2.800 kat.holdat házhelynek osztottak szét, és
67.506 holdat pedig önálló parcellákként adtak át. Házhelyhez
jutott 9.597 család - átlagban 470 négyszögöl. Földhöz jutott
34.835 család átlagban 1,9 kat. holdat kapott.

Ha együttesen számoljuk a földhöz és házhelyhez jutottakat, akkor csak 1,5 kat. hold föld jutott egy-egy családra.

A földbirtok-reform fő eredményei megyei viszonylatban a következők:

Járás	Földhöz házhelyhez jutottak száma:		A juttatott föld- birtok házhely, ter.kat.holdban.		A földhöz juttatottak közül egy fő- re esik.
1. Barcsi j.	2422	1426	6950	433	1,9
2. Csurgói j.	4115	948	7470	273	1,5
3. Igali j.	3416	619	5773	155	1,4
4. Kaposvári j.	4713	1046	9930	342	1,7
5. Lengyeltóti j.	3512	888	5780	241	1,3
6. Marcali j.	5593	1904	8410	522	1,1
7. Nagyatádi j.	4544	1185	9861	379	1,5
8. Szigetvári j.	3022	762	8162	262	2,2
9. Tabi j.	3498	698	5170	167	1,2
10. Kaposvár v.	-	121	-	26	0,2
Összesen:	34835	9797	67506	2800	1,9 átlag

/:97:/

Az 1927-es Népegészségügy 23.szám alapján az 1920-as népszámlálás adatai szerint volt az országban

földnélküli mezőgazdasági munkás	kereső	eltartott	összesen:
	749.169	779.420	1,528.589

5 holdnál kisebb birtoku mező-

gazdasági munkás:	407.947	419.882	827.829
-------------------	---------	---------	---------

gazdasági cseléd:	225.129	377.975	603.104
-------------------	---------	---------	---------

1,382.245	1,577.277	2,959.522
-----------	-----------	-----------

Az összes őstermeléssel foglalkozók száma

2,118.145	2,304.120	4,422.268
-----------	-----------	-----------

Ezen adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az összes lakosságnak 37 %-át, az őstermeléssel foglalkozóknak pedig 67 %-át a szorosan vett gazdasági munkások tömege alkotta.

Életkörülményeiket, szociális helyzetüket vizsgálva tudjuk, hogy a társadalom ezen rétegei éltek a legmostohább viszonyok között, támogatásra leginkább ezek szorultak. Ennek ellenére a látszat-földreform adta lehetőségektől is ezeket fosztották meg leginkább.

A földreform-törvény nyilvánossághozatalával beigazolódtak azok a "kósza" hírek, hogy a népet becsapták. Az elsikkasztott földreformot nem lehetett az 1924 évi VII. törvénycikkkel sem pótolni. Nagyatádi is érezhette ezt, mert az 1924 május 25-i szigetvári kisgazda nagygyűlésen igencsak mosta magát mondván, hogy "másfél esztendő harc előzte meg a póttörvény megjelénését és a végrehajtás körüli nagy bajokat." /:98:/

Az általa említett másfél éves harc lényege az volt, hogy az uralkodó osztály még a póttörvény ellen is tiltakozott. Ezt igazolja az OMGE vezérkarának az a kijelentése, hogy a földreform-novellának "sok sarkalatos, veszedelmes pontját sikerült lefaragni és mérsékelni." Milyen eredményekkel járt ez a mérséklés - nézzük!

A földreform következtében megnövekedett az egy - két holdas törpebirtokok száma. Megyénkben 1910-től 1930-ig a 0-tól 10 kat. holdig terjedő birtokok száma 25.023-ról 34.773-ra növekszik. A különbséget főleg a 0-5 holdig terjedő törpebirtokok létszámgyarapodása adta.

A birtokos parasztság számának növekedése azonban nem járt együtt a parasztság életszínvonalának emelkedésével. A törpebirtok nem biztosíthatta a nagyobb számu parasztcsalád megélhetését és így a tulajdonosa kénytelen volt bér munkát is vállalni a szomszédos nagybirtokon. Amellett, hogy a földbirtokos a földreform következtében megszabadult rossz minőségű földjétől, amelyet magas áron adott el, a helyi munkaerő lekötésével biztosítani is tudta az uradalom munkás-szükségletét.

A földreform során igénybe vett földek kifizetését nem kezdték meg azonnal, hanem 1928-ra halasztották, amikor jóminőségű pengővel fizethetett a földhözjuttatott.

Az igénybe vett földeket ráadásul alaposan felértékelték. "Ugyan-
is a földbirtokost a kateszteri tiszta jövedelem minden koroná-
ja után 60 pengő kártalanítás illette meg. A földhözjuttatottaknak
52 év alatt egyenlő részletben kellett volna a megváltási árat
fizetni. Az évi törlesztésrészlet a megváltási ár 5 %-a volt,
melyhez kezelési költség címén még 0,4 %-ot hozzá-számítottak.
Ha az igénybe vett földek tiszta jövedelmét 10 aranykoronában
számítjuk akkor is ez évi 32,40 pengőt jelent, ami az akkori bu-
zaárak mellett is elég súlyos teher, de a válság éveiben, amikor
a buza mázsája 10 pengő alá szállt egyenesen teljesíthetetlen.
Közismert, hogy az ugynevezett reformföldek átlag-termése 6 má-
zsa volt.

A föld megművelésének költségei nemegyszer többbe kerültek, mint
a termék értéke. A földhözjuttatottak hamar kiábrándultak a föld-
reformból. A végrehajtás, amely igen lassan és körülményesen folyt
- első éveiben hangoztatták már, hogy a földművelő népet becsap-
ták, a törvény rossz, az ígéretek nem váltják be. /:99:/

Az urodalmi cselédség köréből is szép számmal jelentkeztek föld-
igénylők. Azonban a földreform végrehajtásának körülményei és a
vele kapcsolatos visszaélések miatt, annak ellenére, hogy kizá-
rási ok nem forgott fenn, tehát jogosultak voltak, alig jutottak
földhöz. A felbízott /paraszság/ cselédség azonban kereste a
maga igazát, s emiatt több megtorlás érte a birtokos osztály ré-
széről. A visszaélések és a földesuri önkény áldozatai lettek a mar-
cali járásbeli kopárpusztai cselédek is, akik a földosztó bizott-
ság eljárását sérelmesnek tartván az OFB-hoz mindannyiuk földhöz
és legelőkhöz juttatása érdekében póteljárás elrendelése iránt
1924 március 26.-án kérvényt nyújtottak be.

Amint írták - "Kérvényük a mai napig sem nyert elintézését", való-
színűen a hatósági informálódás alkalmával az ellenérdekűek /föld-
birtokosok/ részéről adott kedvezőtlen válasz miatt.

Esengve és türelmemvesztetten vártuk az intézkedést -írták, - de
e pillanatban már kénytelenek vagyunk Kegyelmes Urunkhoz panas-
szal fordulni annál is inkább, mert igénylőként jelentkezésünk
miatt bosszúból nagyrészünket megfosztottak kenyereinktől.

Földönfutóvá tettek bennünket nagyszámu családjainkkal, s most még azzal is fenyegetnek, hogy április 24.-én a lakásból is ki kell hurculkodnunk az isten szabad ege alá, jól lehet ugyanakkor három óriási munkásház marad teljesen üresen.

Azt is értésünkre adták, hogy még aratási munkára sem alkalmaznak bennünket. Reménytelenül a legsötétebb jövővel nézünk farkasszemet. Rajtunk immáron csak Kegyelmes Urunk nagylelkűsége segíthet. /:loo:/

Azonban "A Kegyelmes Ur" gondolai már sokkal nagyobbak voltak, mintsem a köpárpusztai cselédek, hajdani választói, sorsával törődött volna. Szorult a hurok a nyaka körül az élelmiszerrengedélyek pammája miatt. Nemhogy másokon, de saját magán sem tudott segíteni. Nagyatádi a nép bálványozott minisztere - intézkedést nem igényel jelzéssel a beadványt irattárba helyeztette.

Beleznán - csurgói járásban - végre sem hajtották a földreformtörvény rendelkezését. Az Altmuista Bank tulajdonát képező csaknem 3000 holdat kitevő birtok egy részét szabad kézből adták el, a másik részét pedig készpénz ellenében parcellázták ki.

"Ez okból rokkantak, hadiözvegyek, árvák, nincstelének, törpe és kisbirtokosok kimaradtak a földreform áldásos jótéteményéből, azért, mert a többnyire szegény lakosság nem rendelkezett megfelelő pénzzel.

Brinner Ferenc közjegyző, a bank megbízottja - annak juttatott földet, akinek akart, vagy aki őt megvesztegette. Híszteletteljesen kérjük a szabályszerű igénylés elrendelését és lefolytatását. A község területén még ezer hold osztatlan birtok van, amely annyira el van hanyagolva, hogy parlagon hever" - írják panaszos levelükben a beleznái nincstelének. /:lol:/

Az ugynevezett látszatföldreform immel -ámmal történt végrehajtásával az ellenforradalmi rendszer magát leplezte le. Egyben az is nyilvánvalóvá vált, hogy még ilyen korlátozott igényű földreform végrehajtásához sincs meg az ereje.

A nagybirtokrendszer fennmaradt, sőt megerősödött. A loo kat. holdon felüli birtokosok kezén maradt továbbra is a föld 46,4 %-a.

A kisemmizett, becsapott földnélküliek százezreinek a további nyomor maradt osztályrésze.

X X X

Ez a kis tanulmány nem öleli fel a somogyi parasztság /általában a parasztság/ egész problémakörét. Nagyobb részt csak az urodalmi cselédség és a mezőgazdasági bér munkások életkörülményeinek néhány fontosabb kérdésével foglalkozik. Érinti ugyan a birtokos parasztság néhány problémáját is, de ezt nem is lehetett volna elhallgatni anélkül, hogy a tárgyalt témaköröket ne próbáltuk volna kimeríteni. Így sem került sor még néhány olyan fontos kérdés megválaszolására, mint az urodalmi cselédség és munkásság lakásviezhonyai, a mezőgazdasági napszám-bérek, a cselédkonvenció, a kinvádorlás, valamint a földnélküliek, cselédek, munkások kulturális és egészségügyi helyzete. stb.

<u>I. Barcsi járás</u>	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Babócsa	2945	5292	3056	795	288	2288	1129	393	131	4	43
2. Bakháza	389	777	538	-	39	-	-	-	-	-	-
3. Barcs	6159	6643	4296	605	359	2850	2248	331	50	2	42
4. Bolhó	2002	4099	2401	867	148	1550	805	320	94	1	37
5. Darány	1344	5083	2267	1575	125	-	-	-	-	-	-
6. D. gárdony	324	1408	1019	74	60	315	169	3	-	1	28
7. D. pálfalva	1006	1459	834	121	55	1008	818	-	-	1	68
8. Drávaszentes	517	847	455	120	125	-	-	-	-	-	-
9. Drávatamási	508	1246	635	107	214	763	350	19	198	2	61
10. Erdőcsokonya	2290	10603	5436	832	3059	5823	2786	561	1966	1	54
11. F. szentmárton	1798	2790	1364	625	100	813	418	194	-	1	28
12. H. szentgyörgy	1536	7131	5053	246	1244	4490	3147	75	948	2	62
13. Istvándi	1014	5268	2699	762	883	1298	216	41	825	1	24
14. Kálmánca	1415	8628	4446	559	2583	6170	2958	363	2145	2	71
15. Kas. dombó	559	2277	1548	114	181	1133	864	49	22	1	49
16. Komlósd	530	1202	716	132	108	-	-	-	-	-	-
17. Lakócsa	1134	4948	1885	425	1622	3433	1149	184	1503	1	69
18. Péterhida	600	1098	550	106	212	-	-	-	-	-	-
19. Potony	743	2042	1050	312	282	1296	644	201	226	1	64
20. Rinyaujlak	578	4419	2637	469	733	3421	2064	385	596	1	75
21. Rinyaujnépe	309	1686	1051	177	119	751	466	95	19	1	44
22. Somogyaracs	426	1188	786	92	102	318	275	1	5	1	26
23. S. tarnóca	1252	13820	7267	1215	3437	13819	7266	1515	3437	1	10
24. S. visonta	797	4945	2251	967	908	1574	353	330	767	4	31
25. Szentborbás	384	1480	683	302	147	1006	442	206	80	1	67
26. Szulok	1758	4140	3321	90	325	245	191	17	-	1	56
27. Tótujfalu	629	1817	779	232	473	1033	456	3	426	1	59
Összesen:	32,946	10632859023	11921	17931	55397	29397	5290	13438	32	52	

II. Csurgói járás

1. Alsók	721	2493	1136	450	281	552	-	436	109	1	22
2. Bagolasánc	1018	3332	2028	151	401	1541	1039	26	337	2	76
3. Belezna	1516	5376	2459	373	1571	2030	760	302	723	3	37
4. Berzence	4093	9446	4713	1297	1339	4984	2588	985	416	2	53
5. Csurgó	4724	7263	4172	4417	1211	2935	2113	254	105	1	40
6. Cs. nagymarton	545	2576	674	4	1418	1219	-	-	1099	3	47

	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	
9	165	32	2227	10	135	371	147	301	140	172	329	194	24	37	33,6	
	-	9	71	6	-	-	14	24	-	-	7	6	-	1	13,1	
4	113	52	181	11	134	279	149	326	110	82	493	363	7	53	21,6	
9	164	25	274	4	78	168	79	173	111	182	246	340	37	46	41,8	
3	187	73	159	8	24	22	19	21	89	81	161	7 5	22	43	20,5	
0	34	25	50	1	16	31	9	10	11	10	24	18	3	5	18,8	
4	30	-	-	-	72	158	58	113	116	97	184	161	12	24	51,2	
4	75	9	62	2	17	19	3	4	9	14	38	44	1	11	17,2	
0	27	8	37	-	41	119	23	35	40	40	17	38	5	2	22,2	
6	103	86	113	3	185	345	223	430	113	73	280	126	11	24	46,2	
6	172	29	256	11	20	27	17	35	158	369	41	44	40	21	76,1	
7	82	38	117	6	163	4 13	185	364	127	56	138	83	18	21	50,1	
1	152	64	147	-	42	82	18	11	104	64	121	35	11	21	18,2	
0	80	40	80	2	178	324	162	373	41	156	147	88	18	11	53,9	
7	37	19	52	3	54	103	54	103	30	1 6	29	23	1	3	37,3	
6	46	30	39	1	15	24	17	17	9	7	23	7	1	4	12,0	
2	115	18	161	1	54	162	41	58	64	126	76	50	15	18	19,8	
0	77	20	69	-	19	23	15	18	3	-	16	18	-	2	11,2	
8	58	20	111	-	49	85	44	90	40	3	53	19	1	6	27,7	
2	54	24	44	2	83	178	76	132	44	22	63	7	4	2	48,1	
4	58	15	43	4	22	40	19	31	36	17	11	3	8	-	20,7	
4	46	16	55	5	4	8	4	10	44	35	74	97	8	25	43,7	
	-	3	21	-	264	665	253	514	106	22	163	32	-	1	76.8	
4	86	76	84	2	34	43	41	30	35	29	64	34	10	13	21,2	
4	24	10	43	-	39	69	9	16	59	25	9	12	7	5	12,0	
5	104	180	126	12	38	26	31	26	42	49	76	57	7	7	10,8	
7	58	10	86	3	4	3	5	2	32	39	27	38	10	17	11,4	
4	2147	931	2708	102	1784	3787	1715	3267	1713	1786	2904	2012	281	423	30,04	
5	91	58	91	2	20	18	15	4	15		10	47	7	-	6	10,1
4	101	24	144	4	41	92	46	57	115	65	142	63	17	15	30,2	
3	203	24	233	5	56	105	60	99	66	68	214	138	8	29	33,7	
1	320	25	525	31	162	453	145	387	290	274	411	285	47	82	30,5	
9	131	44	187	15	147	340	140	256	80	102	276	192	23	41	18,1	
0	63	37	65	2	11	6	8	11	15	16	9	10	7	3	6,9	

7.Csurgósarkad	324	889	401	21	18	-	-	-	-	-	-
8.Gyékényes	2487	7646	2927	120	1292	2158	1115	22	926	2	2
9.Iharos	1033	4545	1448	313	2127	2694	419	222	1803	2	5
10.Iharosberény	1811	8976	3767	262	3992	6700	2644	132	3503	2	7
11.Inke	2020	7361	4078	318	2078	4913	2771	257	1508	1	6
12.Inkeantalfa	915	3913	2158	305	498	3694	2083	763	398	1	9
13.Liszó	882	4482	1616	457	1709	2722	621	366	1547	1	6
14.Miháld	1402	3829	2082	437	331	789	464	67	171	2	2
15.Nemespátró	772	2130	1322	127	139	-	-	-	-	-	-
16.Órtilos	1056	3455	1069	27	1073	1120	295	1	755	1	3
17.Pat	593	1379	725	53	342	-	-	-	-	-	-
18.Pogányszentp.	750	2289	1150	312	347	1268	581	186	301	1	5
19.Porrog	670	2458	1193	205	574	497	161	-	322	1	1
20.Porrogszentk.	756	2378	1435	21	490	248	180	-	1	1	1
21.Porrogszentpál	233	613	408	7	64	-	-	-	-	-	-
22.Sand	902	1295	750	138	81	-	-	-	-	-	-
23.S.bükkösd	481	2054	1412	134	129	418	257	67	55	1	2
24.Somogyicsicsó	762	2449	1624	136	301	1743	1108	130	220	1	7
25.S.szentmiklós	1910	5432	2721	842	621	3096	1723	524	475	1	5
26.S.udvarhely	2056	7320	2697	328	3243	5410	1761	268	2314	1	7
27.Surd	1067	3814	1820	394	849	1711	720	74	740	1	4
28.Szenta	1014	11694	1460	1298	8168	10389	889	818	8168	2	8
29.Zákány	2178	2680	1124	109	660	964	284	65	483	2	3
	386961	23567	54579	9056	35347	63795	24576	5965	26979	36	50

Igali járás

1.Andocs	1681	4989	3352	254	612	2162	1292	143	432	2	4
2.Attala	1150	2159	1520	242	74	390	207	101	74	1	1
3.Bonnya	929	2541	1738	64	382	-	-	-	-	-	-
4.Büssü	995	3219	2233	103	362	1851	1276	129	251	2	5
5.Csoma	925	1463	856	96	114	592	240	60	112	1	4
6.Ecseny	1010	2289	1887	27	60	273	238	-	24	1	1
7.Felsőmocsolád	1138	2824	1951	126	200	1395	932	87	164	2	4
8.Fiad	279	640	485	46	-	457	362	47	-	1	7
9.Fonó	588	1737	1219	65	237	677	376	14	200	-	3
10.Gadács	375	223	178	-	-	-	-	-	-	-	-
11.Gölle	2801	11394	8776	1193	269	7772	5838	1124	267	4	6
12.Igal	2169	6396	5148	218	848	1257	1038	96	64	2	1
13.Kapospula	603	1783	1305	179	-	30	-	26	-	1	-
14.Kára	302	935	432	6	390	471	271	2	162	1	5
15.Kazsok	565	1875	1607	29	33	144	112	-	16	1	-

9	28	16	57	4	6	5	8	-	17	19	38	29	6	15	23,1
4	253	59	300	29	75	114	42	32	107	100	181	77	38	45	13,3
0	87	30	112	5	62	128	52	70	94	90	83	58	41	23	25,4
2	143	25	179	3	165	399	153	316	49	59	114	82	2	14	36,7
7	175	59	235	7	127	313	126	288	159	248	181	87	57	29	33,8
0	40	3	64	3	110	241	115	286	13	18	114	64	7	4	63,3
0	124	28	137	-	45	74	31	56	25	11	26	12	1	1	14,2
7	178	39	182	7	32	66	32	46	129	153	152	135	12	48	41,3
0	140	49	136	1	10	-	7	1	22	22	32	16	2	8	7,2
7	115	9	169	4	7	11	8	3	8	14	23	17	1	5	4,8
4	64	27	92	1	4	11	8	3	26	18	21	13	1	3	7,5
3	71	12	94	-	56	130	54	109	91	62	69	23	13	9	26,0
6	99	38	95	6	11	15	11	9	58	54	21	28	17	9	10,3
9	93	43	119	3	17	15	18	13	49	46	15	3	11	4	6,5
4	30	14	35	3	7	4	10	12	14	110	19	15	41	-	24,0
7	108	26	129	5	14	10	23	9	116	77	56	40	13	8	14,2
0	37	20	62	2	55	96	28	33	46	29	26	9	1	-	19,9
7	62	17	61	1	101	253	81	195	22	7	69	10	-	1	46,6
2	206	27	237	20	105	215	94	212	102	73	167	89	15	25	29,4
1	201	23	333	9	70	166	61	114	217	231	247	296	58	47	30,0
1	118	33	139	5	45	71	60	115	61	37	78	32	2	7	26,7
3	103	24	129	4	95	181	63	104	100	49	47	13	18	6	22,4
7	137	15	112	15	19	35	20	36	16	21	100	49	1	13	9,4
<hr/>															
333521	848	4453	277	1675	3567	1519	2876	2122	1983	2978	1892	420	500	23,68	

6	93	46	174	4	83	169	99	155	114	190	166	210	58	53	37,5
7	145	41	154	1	24	59	30	51	52	81	155	95	24	56	28,8
1	24	62	77	4	27	23	21	24	78	173	95	107	23	35	25,4
1	74	30	86	6	68	150	73	81	70	45	180	74	12	20	41,0
1	78	14	69	1	34	67	28	53	26	11	19	13	3	3	12,2
3	74	49	111	3	32	53	22	22	79	129	330	145	17	60	51,4
3	45	27	87	2	96	196	87	208	120	93	187	139	21	53	54,6
3	4	2	30	5	18	29	20	35	59	60	21	21	16	6	34,8
3	47	43	41	2	32	74	38	74	14	15	32	25	2	8	28,7
1	60	15	67	1	2	-	2	3	7	11	38	56	-	12	26,4
7	202	108	153	-	308	759	322	721	256	70	251	68	14	15	48,6
9	132	108	153	17	85	120	101	168	34	29	102	114	6	28	22,4
3	83	38	81	1	12	12	13	5	23	29	10	10	8	1	6,3
4	21	7	24	2	23	34	22	46	19	34	37	39	7	10	47,7
7	67	29	96	2	13	17	13	14	21	27	47	34	11	14	19,1

16.Kisbárapáti	1143	5000	2381	97	1881	1994	464	27	1426	1	39
17.Kisgyalán	453	1361	1029	132	7	617	458	101	7	1	45
18.Magyaratád	1037	2666	2135	133	73	1193	930	89	72	2	44
19.Miklósi	755	1816	1177	57	263	-	-	-	-	-	-
20.Patalom	313	717	580	33	4	541	461	35	4	1	75
21.Polány	851	2237	1668	104	159	911	719	30	87	1	4
22.Ráksi	755	2624	1662	45	643	1040	442	20	544	1	39
23.Somodor	982	3052	2308	218	321	2741	2087	202	321	1	89
24.Somogyacsa	1210	3993	2145	244	1089	1631	468	63	961	1	12
25.Somogydöröcske	772	1874	981	237	319	236	-	-	236	1	39
26.Somogyszil	2353	6780	5006	247	659	2842	1795	230	559	2	41
27.Szabadi	530	1438	381	158	142	686	399	69	122	1	47
28.Szentgáloskér	1230	5158	4059	223	452	3155	2360	171	405	4	61
29.Szorosad	393	1124	538	69	235	265	-	-	260	1	23
30.Törökkoppány	1314	4482	2431	101	1262	1406	190	-	1150	3	31
31.Zimány	822	3175	2784	100	56	2080	1830	118	-	2	65
	30423	91964	63952	4846	11196	33914	24785	2989	7920	42	42

Kaposvári járás

1.Bárdudvarnok	1748	5063	3244	455	565	3976	2053	343	529	5	78
2.Baté	632	1762	1382	60	67	901	766	33	40	1	51
3.Bodrog	710	2572	2200	83	27	667	561	55	-	3	25
4.Bőszénfa	859	4646	2255	289	1549	3253	1271	213	1465	2	70
5.Cserénfa	475	3107	727	153	2242	2125	13	-	2071	1	68
6.Csombárd	467	1564	1254	87	14	1272	1041	50	-	2	81
7.Gálosfa	797	3428	1906	433	587	2295	1357	219	456	1	66
8.Hajmás	419	1940	804	230	662	954	205	83	629	1	44
9.Hedrehely	1184	4512	3269	246	368	1492	1060	189	168	2	33
10.Hencse	1111	3016	1599	296	480	822	279	54	400	2	27
11.Hetes	997	4636	3358	168	517	2340	1417	156	516	2	54
12.Jákó	873	2899	2094	323	171	1829	1405	204	170	2	63
13.Juta	889	3344	2461	342	194	442	334	25	-	1	13
14.Kadarkut	2237	6328	4234	801	202	2943	2057	308	142	6	46
15.Kaposfüred	1241	3419	2578	179	304	1634	1153	70	258	1	47
16.Kaposgyarmat	225	1903	325	105	1294	1301	-	-	1294	1	68
17.Kaposhomok	540	1868	473	122	909	913	13	19	857	1	48
18.Kaposkeresztur	1031	3597	2124	412	557	1406	549	234	478	1	39
19.Kaposmérő	1407	3382	2386	191	334	1404	884	72	298	2	41
20.Kapossz.benedek	562	1717	1107	213	35	108	36	-	-	1	62
21.Kapossz.jakab	486	303	136	45	-	-	-	-	-	-	-
22.Kaposszerdah.	494	654	441	87	-	-	-	-	-	-	-

6	68	71	99	5	46	74	28	45	48	82	94	86	21	41	22,1
6	52	17	48	-	32	67	32	60	21	5	35	4	-	1	28,9
4	80	30	94	12	75	131	90	173	100	57	108	83	17	30	43,7
0	42	47	53	1	18	17	12	7	43	55	37	53	8	21	15,1
	12	6	26	3	30	73	34	70	46	20	35	17	11	3	49,8
1	70	38	97	-	44	106	25	29	110	138	231	94	31	43	44,5
8	64	45	69	10	30	59	33	59	47	53	90	95	8	24	28,2
2	17	3	89	1	90	222	92	230	112	131	118	106	35	28	45,1
3	89	51	131	-	34	65	32	67	159	205	183	229	50	72	66,3
6	73	46	96	1	25	17	13	15	77	93	50	67	23	19	19,2
6	158	90	239	5	152	316	109	210	68	40	114	92	8	15	22,3
9	59	25	42	1	30	66	29	60	28	12	40	29	6	12	29,8
3	28	26	109	3	180	405	134	312	168	106	128	80	16	9	53,2
7	22	27	28	-	14	15	10	20	11	7	5	7	3	1	10,7
8	109	64	140	6	32	60	37	52	126	151	107	97	29	25	22,3
6	47	40	89	2	84	228	75	167	103	84	78	15	20	3	40,7

1 2139 1245 2845 99 1773 3685 1676 3236 2241 2236 3123 2309 498 721 34,0

3	182	36	195	14	146	330	151	349	155	69	186	170	7	28	49,9
9	42	16	63	1	42	92	42	90	37	50	42	47	15	16	35,0
8	37	51	83	1	28	71	39	67	22	7	69	65	1	14	33,8
2	35	26	54	-	89	191	89	147	74	24	109	43	6	16	45,2
9	61	6	75	11	18	34	6	9	50	34	19	26	7	10	12,6
9	17	5	47	-	56	129	60	124	42	25	70	26	1	3	59,7
8	47	30	57	-	75	174	63	115	26	51	68	37	4	5	35,5
8	37	23	35	-	22	23	19	22	30	37	49	39	11	14	30,8
2	103	47	134	2	52	98	61	103	101	172	96	60	24	23	27,0
7	72	19	57	4	63	130	68	131	58	48	85	61	3	14	31,0
3	53	59	68	3	110	278	116	246	40	28	60	20	2	5	44,2
0	42	27	48	6	81	184	96	218	45	28	63	35	5	4	47,2
0	90	63	96	2	74	138	50	89	124	60	83	48	10	12	30,4
7	105	85	180	3	146	313	148	305	112	141	195	112	26	24	34,0
3	118	20	157	7	70	161	71	120	202	167	104	56	23	7	28,3
	29	11	25	-	9	17	7	1	1	2	6	-	-	-	62,0
8	21	29	52	-	13	21	12	11	59	83	61	41	36	12	23,3
1	101	43	124	1	66	125	27	137	108	106	108	83	46	36	36,4
3	117	53	124	1	66	123	74	136	157	135	115	105	22	18	30,6
8	86	53	48	3	17	16	15	5	13	11	37	6	5	4	10,8
	34	7	54	-	3	8	2	4	51	70	109	52	15	19	34,4
	-	9	64	5	-	-	2	4	-	-	30	37	-	8	14,8

23.Kaposujlak	539	1551	994	149	96	742	432	94	82	1	4
24.Kercseliget	1394	3380	2026	424	427	1948	1048	341	326	2	5
25.Kisasszond	400	1674	1284	167	75	628	533	39	46	1	3
26.Kisberki	329	368	282	11	-	-	-	-	-	-	-
27.Kiskeresztur	251	321	284	18	-	-	-	-	-	-	-
28.Kiskorpád	971	3073	2486	189	106	1258	944	132	85	3	40
29.Magyaregres	771	2444	1599	27	440	922	433	18	357	1	3
30.Mernye	1492	4504	2815	308	698	2060	1134	249	531	1	4
31.Mezőcsokonya	1298	5337	3590	323	827	2524	1765	141	398	1	4
32.Mosdós	1080	3317	2378	166	256	1946	1379	109	216	3	5
33.Nagybajom	4970	20760	10555	4565	2713	10694	4713	1946	2710	14	5
34.Nagyberki	1067	3300	1779	356	568	2042	1055	248	475	1	6
35.Orci n	435	1822	1311	135	121	1153	859	127	85	1	6
36.Patca	195	870	320	47	353	327	9	-	315	1	3
37.Sántos	479	1639	717	119	548	768	207	16	517	1	4
38.Simonfa	621	1677	1073	183	104	-	-	-	-	-	-
39.Somogyaszaló	892	4028	3051	193	359	2271	1659	187	274	1	5
40.Somogyeszi	1041	3770	2561	258	431	2230	1510	178	352	2	5
41.Somogysárd	1950	6311	4343	509	713	4072	2644	341	592	1	6
42.Szena	972	4331	1773	494	2156	2254	111	25	2017	1	4
43.Szentbalázs	532	2400	122	67	1487	1568	178	9	1361	1	6
44.Szilvássz.m.	339	1225	806	85	84	107	64	7	15	1	8
45.Szomajom	1759	4741	3278	310	300	1090	903	104	-	1	2
46.Taszá r	763	2832	1921	420	80	1630	1143	248	31	1	5
47.Toponár	2526	7198	5010	440	406	4871	3250	437	396	2	6
48.Töröcske	531	4717	887	97	2855	3025	193	3	2791	1	6
49.Ujvárfalva	629	2125	976	360	442	1088	353	162	408	2	4
50.Várda	494	1796	1561	53	40	1149	1049	42	32	2	6
51.Visnye	1063	3483	2010	276	488	1783	940	210	465	2	5
52.Zselickisfalud	643	4532	1373	306	2832	2776	-	-	2743	1	6
53.Zselickislak	631	2078	676	148	1074	883	-	-	883	1	4
54.Zselicszentpál	574	1809	629	219	796	675	-	-	674	1	3

51015 179573104827 16747 ~~33~~ 32953 90561 45012 7740 28948 **90** 50

Lengyeltóti járás

1.Balatonboglár	1873	3695	664	390	-	1865	361	296	4	2	5
2.Balatoncsehi	541	3875	1685	682	-	3088	1182	534	-	1	7
3.Balatonlelle	1525	5781	1812	411	217	2046	341	396	207	3	3
4.Balatonöszöd	621	2714	848	229	48	1975	407	170	48	1	7
5.Balatonszemes	838	6173	1165	479	379	5188	563	333	379	1	8

5	39	31	40	-	46	113	41	78	43	26	71	26	10	13	40,1
3	72	25	152	3	62	184	68	164	198	234	135	127	72	39	35,4
7	22	23	30	3	29	57	34	62	48	59	34	31	5	5	40,2
1	22	13	55	1	15	32	9	10	40	73	30	12	15	5	18,5
7	10	14	32	2	3	-	4	3	4	3	9	14	1	2	11,9
3	23	25	70	2	86	189	83	141	40	69	75	44	3	4	35,3
1	72	42	105	8	37	88	33	68	70	73	63	37	25	13	26,1
3	110	38	165	6	79	210	80	169	28	32	135	113	9	33	33,3
3	87	61	138	8	113	294	124	194	166	111	71	1 8	31	1	31,3
3	84	39	93	1	82	206	76	147	67	52	76	42	7	8	31,6
0	242	220	370	12	342	861	340	653	294	375	488	464	46	81	39,1
3	67	42	102	2	58	160	72	160	60	93	80	24	82	13	31,5
4	46	13	37	3	48	124	49	102	41	60	50	11	2	2	48,7
3	23	17	27	1	9	13	6	6	5	4	5	2	1	1	9,7
1	57	24	53	1	13	24	9	16	73	49	36	21	16	5	14,1
3	63	48	68	-	12	20	13	15	18	22	49	40	6	14	18,8
3	98	51	281	7	58	130	52	101	19	6	120	24	1	15	33,3
2	33	28	101	1	118	269	165	252	159	135	105	112	28	20	55,1
4	57	28	210	7	234	576	203	445	228	172	211	280	27	56	58,4
5	195	23	162	1	40	83	17	31	120	155	64	43	42	22	15,9
3	45	18	47	-	37	92	30	73	19	4	29	11	-	1	26,9
3	61	21	49	1	14	4	6	8	15	4	9	2	5	2	7,4
4	142	60	197	17	54	134	60	109	102	89	93	40	32	17	17,2
9	82	14	72	-	71	185	73	167	30	13	51	19	2	3	40,5
4	144	38	216	4	193	500	583	408	281	245	289	140	42	49	40,4
7	57	27	59	-	6	27	12	27	23	32	37	54	6	19	24,5
6	31	39	75	3	24	40	18	36	58	58	79	58	-	2	30,4
7	42	18	51	3	51	110	46	99	44	36	37	29	12	6	42,7
5	130	33	137	4	64	132	58	97	88	48	155	111	8	8	39,6
3	77	24	64	10	10	59	153	38	78	34	17	33	8	5	24,4
1	44	21	7 8	-	8	6	5	3	23	40	20	15	14	4	6,8
2	68	6	77	5	2	5	2	3	28	36	52	42	11	7	17,2
23779 1842 5252 180 3313 7726 3184 6358 3972 3673 4554 3184 781 765 33 ,8															

2	9	4	27	3	60	164	5	10	35	34	51	156	9	27	11,8
6	32	8	46	2	68	128	1	1	51	15	59	116	6	4	31, 6
9	88	28	129	36	103	180	88	186	41	60	142	100	7	21	40,4
3	57	15	65	-	29	86	31	71	24	28	992	45	9	17	38,6
6	34	10	60	-	63	123	54	132	66	58	56	57	13	13	35,7

6.Buzsák	2476	10089	4006	2761	879	6950	1938	2234	874	4	68
7.Edde	665	3565	2319	279	572	2785	1713	250	543	1	78
8.Fonyódt	1279	8182	429	667	175	7488	514	568	175	5	91
9.Gamás	2430	10680	6086	581	2994	6806	3434	321	2662	5	63
10.Gyugy	1116	4286	2268	455	1089	3054	1449	281	1049	4	71
11.Hács	482	863	486	48	238	862	482	48	238	1	99
12.Kisberény	332	1313	847	140	219	956	590	83	219	1	70
13.Látrány	1486	5301	2776	994	546	2675	1145	575	502	3	50
14.Lengyeltóti	2791	9111	5084	2017	423	7140	3659	1825	406	3	78
15.Orda	542	1938	761	299	-	1066	249	92	-	1	55
16.Osztópán	1291	3798	2902	308	111	973	701	81	101	1	25
17.Öreglak	1584	3135	1676	300	254	1878	856	185	254	2	59
18.Pamuk	527	2076	1380	270	134	1487	1032	225	67	6	71
19.Somogyjád	1174	4351	3462	185	128	1840	1650	-	-	1	42
20.Somogytur	1386	7968	4520	733	1853	4924	2368	373	1830	7	61
21.Somogyvamos	1426	4343	3231	385	286	2374	1672	288	243	3	54
22.Somogyvár	2496	7548	4143	503	1817	4915	2290	455	1633	1	65
23.Szőlősgyörök	1204	3188	1753	776	228	1793	797	599	204	1	56
24.Szőlőskislak	517	1351	831	190	71	801	467	136	71	2	59
25.Táska	964	4953	1110	758	12	2955	-	386	6	1	59
26.Visz	301	1044	646	66	162	409	352	3	16	2	39
31867121321 56890 14906 12835 78293 30712 10737 11731 62 64											

Marcali járás

1.Balatonberény	1394	4529	1059	405	361	2785	212	152	246	1	6
2.Balatonkereszt.	1673	10951	722	1380	327	9273	470	514	269	1	8
3.B.szentgyörgy	1421	3552	1780	411	912	3424	1402	296	787	1	9
4.Balatonujlak	940	1653	885	175	269	241	139	3	93	1	1
5.Bize	375	1021	392	166	276	264	-	48	213	1	2
6.Boronka	564	2406	1501	230	41	1160	620	134	41	2	4
7.Böhönye	3092	11247	6003	1010	2868	9007	4684	749	2839	1	8
8.Csákány	794	2803	1371	264	555	1945	599	230	466	6	6
9.Csömend	408	1504	821	271	306	1185	554	207	306	1	7
10.Felsőzsitfa	707	3466	1558	257	1143	2640	1072	170	1120	1	7
11.Főnyed	310	1012	258	442	22	654	76	381	-	1	6
12.Gadány	927	3501	1872	304	1075	2024	888	126	988	2	5
13.Hollád	761	1011	558	234	42	375	221	95	-	1	3
14.Horvátkut	831	873	658	60	20	-	-	-	-	-	-
15.Hosszuviz	342	1227	584	81	250	377	99	96	147	1	3
16.Keleviz	431	831	662	21	29	370	306	5	28	1	4
17.Kéthely	3770	10913	4261	2206	2094	7328	2015	2050	1933	1	6

228	54	250	14	108	262	88	200	159	227	426	497	25	100	48,9
44	33	23	-	106	243	78	200	27	13	54	30	-	-	54,4
79	3	84	19	40	99	33	90	93	149	190	207	6	37	40,6
140	70	165	7	228	535	211	523	238	174	322	276	26	82	54,8
64	12	79	5	102	275	121	260	32	44	113	57	3	17	49,4
15	24	82	1	24	51	19	58	49	83	25	44	20	2	30,3
24	4	42	-	9	7	12	6	22	11	57	22	4	13	29,2
128	52	150	2	93	220	102	188	78	44	216	103	13	71	47,7
42	20	102	10	290	684	301	612	129	134	160	171	25	23	44,6
29	14	60	7	10	11	13	3	56	55	23	10	17	3	9,
66	55	98	3	98	2 44	71	126	33	26	83	67	6	11	26,9
125	22	165	15	101	225	116	218	67	47	126	108	4	16	35,8
31	10	43	1	54	163	115	90	50	58	68	26	9	7	56,7
101	74	91	3	113	245	91	163	95	54	131	91	22	37	40,5
80	62	123	2	151	368	129	229	76	76	118	64	16	14	39,
75	47	115	18	116	268	104	246	115	98	131	137	31	27	43,3
127	53	183	15	174	365	164	341	102	122	258	339	32	63	44,9
72	16	109	5	80	170	144	105	47	32	52	79	1	8	31,6
61	5	73	4	49	124	51	118	14	22	70	75	-	22	60,7
146	14	171	1	24	35	22	46	86	55	193	143	15	62	41,9
15	22	17	-	29	60	29	40	31	33	27	37	4	6	47,5
1912	731	2552	173	2322	5335	2193	4262	1815	1753	3250	3151	323	703	40,37

191	5	195	18	30	56	29	53	40	64	77	105	10	27	18,9
176	18	118	3	69	163	88	171	98	78	145	103	5	12	30,3
123	3	140	6	110	224	111	194	34	39	150	109	6	28	39,8
112	10	131	12	6	10	13	17	127	159	160	131	38	60	34,1
35	19	40	1	7	8	14	9	6	6	12	11	3	2	12,3
48	32	61	1	50	135	55	70	31	38	41	22	7	3	33,3
205	41	317	17	202	554	239	586	140	158	496	376	15	120	54,9
55	9	81	4	65	166	67	117	46	58	147	117	7	28	56,4
28	13	50	-	33	80	32	56	28	38	22	5	9	1	28,2
70	9	58	-	86	217	82	174	35	27	34	14	-	2	43,0
42	2	48	-	25	59	22	43	5	11	21	28	3	3	36,8
75	19	132	5	77	193	70	158	25	28	146	103	6	25	51,4
97	3	139	3	12	26	19	45	107	104	56	60	31	16	25,0
97	11	153	6	3	2	1	-	72	84	40	43	24	16	10,1
-	17	31	-	-	-	11	18	-	-	12	14	-	-	16,1
36	17	73	-	14	34	25	36	23	39	81	76	7	20	50,6
256	28	367	23	275	706	268	534	268	313	364	325	53	50	39,5

18.Libickozma	994	3993	1613	778	1019	2024	598	129	177	2	50
19.Marcali	4637	10770	4686	675	3787	7410	2747	326	3518	1	68
20.Mesztegnyő	1726	7661	2753	789	3341	5722	1571	423	3266	1	74
21.Nagygomba	1520	2818	1845	75	-	1032	708	11	-	4	36
22.Nagyszakácsi	1869	3903	2801	274	163	347	273	136	18	3	8
23.Nemesdéd	1561	3847	2393	395	314	417	249	78	45	3	10
24.Nemeskisfal.	293	367	258	3	-	-	-	-	-	-	-
25.Nemesvid	1707	2916	1827	239	70	-	-	-	-	-	-
26.Nikla	1371	4059	2596	652	66	2025	1406	300	62	3	49
27.Pusztakovács.	1527	7717	5388	588	857	5789	3916	438	857	15	75
28.Sávoly	1063	5072	17 42	1763	710	4027	1219	1497	650	1	70
29.S.fajsz	947	3173	1397	549	785	2099	702	409	449	1	66
30.S.fehéregyh.	431	1204	691	-	170	532	311	97	14	1	44
31.S.sámson	1044	2742	1371	118	461	707	295	30	288	1	25
32.S.simonyi	426	2713	948	220	1369	2481	702	212	1288	1	91
33.Szenyér	1008	3521	1597	57	1429	1731	524	89	976	1	49
34.Szőkedencs	813	2846	950	489	901	2167	614	390	865	1	76
35.Tapsony	1956	6359	3414	458	1224	3932	2157	177	1104	1	61
36.Tikos	304	479	306	50	44	105	98	1	-	1	21
37.Tótszentpál	891	4557	1388	1106	88	2917	452	796	-	1	64
38.Varaszló	541	2112	692	36	695	1490	441	10	606	1	70
39.Varjaskér	714	3678	1300	819	-	1970	249	364	-	2	53
40.Vése	1683	5866	4027	761	458	3992	2741	580	442	4	69
41.Vörs	980	3885	905	1076	488	2806	371	799	391	1	72

48746158758 71833 19887 29029 98774 35701 12548 24793 73 62

Nagyatádi járás

1. Alsóseged	1068	4755	1795	127	2029	2135	161	72	1645	1	44,9
2. Bélavár	818	3912	1095	461	1323	2855	578	5551	11140	1	73
3. Beleg	693	3150	1725	344	718	2378	1437	179	644	1	75
4. Bodvica	561	1338	890	75	131	330	242	10	31	1	25
5. Bolhás	1099	5460	2705	506	1451	3821	1686	762	818	5	70
6. CSököly	1615	5070	3636	449	30	115	103	-	-	1	2
7. Felsőseged	2528	8008	4903	439	1650	4144	2346	184	1200	1	51
8. Gige	1140	4238	2855	310	364	2232	1572	226	198	5	52
9. Görgeteg	857	3344	1932	333	530	511	342	38	41	1	15
10.Háromfa	1807	5866	3371	389	1350	3616	2095	350	810	1	61
11.Henéz	873	3724	1763	327	1025	2727	1099	235	958	1	73
12.Heresznye	810	1664	1025	188	217	443	197	40	205	1	27
13.Kisbajom	831	2376	1463	381	-	-	-	-	-	-	-

13	130	52	81	2	65	167	52	112	109	100	87	46	14	5	29,9
53	238	50	495	47	203	480	169	411	148	151	279	193	26	27	22,7
27	108	36	143	1	132	303	95	226	214	236	181	223	32	44	42,0
26	115	-	-	-	73	180	61	142	120	107	157	137	23	27	32,7
35	211	72	239	4	44	68	42	47	147	161	176	212	34	51	25,5
22	120	105	145	3	60	71	49	59	116	163	167	140	34	45	26,6
8	41	12	42	10	11	18	13	20	28	58	43	32	9	12	1,0
58	141	59	221	8	42	88	31	35	119	123	79	69	28	15	12,5
29	114	32	149	6	78	187	83	132	79	100	110	86	6	17	30,0
22	13	44	80	3	199	533	241	471	106	85	111	53	3	2	57,4
20	122	12	137	9	83	154	74	118	29	21	91	20	-	8	28,5
9	38	5	103	3	80	226	91	245	52	98	111	109	18	23	58,5
1	42	14	49	1	23	68	33	53	7	11	43	55	3	14	42,9
54	112	44	146	1	23	30	25	47	41	83	44	46	11	11	15,5
4	28	4	49	28	45	123	50	135	24	14	27	11	1	1	52,4
4	119	22	156	24	42	99	36	79	80	81	119	89	14	23	32,0
6	91	7	125	11	54	161	64	135	20	34	74	58	5	19	40,7
9	205	24	249	19	98	279	110	245	209	202	209	189	39	31	30,8
5	43	2	53	2	3	5	-	-	11	28	36	28	3	8	21,0
7	134	36	268	24	65	115	28	61	92	69	43	36	8	9	18,8
3	40	2	44	1	54	135	59	147	30	9	26	12	4	3	45,1
0	121	-	-	-	26	45	31	48	19	36	62	17	6	15	20,7
9	181	35	222	7	146	324	145	276	132	115	159	98	29	44	40,3
4	115	10	127	6	56	83	54	111	43	14	107	74	12	41	35,3
<hr/>															
7	4268	935	5457	319	2770	6575	2782	5636	3060	3343	4545	3675	586	908	34,33

5	106	26	192	3	29	24	21	11	88	140	173	145	43	66	32,8
9	60	11	130	-	10	34	-	-	113	206	218	260	39	67	58,4
5	46	13	78	2	75	153	75	159	48	36	65	43	3	5	49,3
0	78	17	78	-	20	59	19	32	37	31	64	77	7	20	34,2
9	74	9	106	-	108	256	86	217	131	88	120	57	13	19	43,7
4	218	134	201	11	22	36	31	24	102	126	109	92	17	24	15,8
3	190	54	233	8	195	456	187	415	113	196	285	196	36	46	42,8
4	103	47	157	1	86	230	88	179	122	101	136	86	31	20	42,9
9	57	50	107	2	41	622	31	43	103	55	111	80	38	38	30,9
1	194	27	235	14	105	215	69	173	171	149	101	97	17	18	24,3
6	31	20	45	2	96	258	95	181	15	12	107	56	1	14	50,3
2	65	12	127	11	10	18	7	13	104	142	99	131	38	14	30,9
8	104	44	114	4	27	26	28	9	99	85	130	143	43	68	37,3

14.Kivadár	493	3688	1947	414	621	3532	1823	415	621	4	9
15.Konyi	491	1117	1117	122	441	1152	511	118	350	1	
16.Kuntelep	732	2483	1590	247	23 4	263	131	39	361	8	1
17.Kutas	1449	6305	4110	673	693	4018	2606	370	690	8	6
18.Lábod	1927	10162	5632	1006	2489	6843	3429	942	1943	1	6
19.Mike	1295	5136	2836	715	919	2542	1077	137	826	2	4
20.Nagyatád	3914	4876	3053	-	703	2102	1236	229	418	1	4
21.Nagykorpád	1363	5822	3442	802	823	3600	2227	415	496	1	6
22.Ötvös	701	2793	1839	278	347	1852	1280	135	323	2	6
23.Rinyabesenyő	759	6293	2879	759	2327	4809	1761	759	2011	8	7
24.Rinyahosszúf.	380	1399	838	14	367	559	355	14	80	1	4
25.Rinyakovácsi	350	1684	843	378	-	419	74	48	143	1	2
26.Rinyszentkir.	1305	5731	2913	404	1234	4252	2037	243	1031	1	7
27.Szomogyszob	1787	8314	2862	605	3707	5082	876	359	3259	1	6
28.Szabás	909	3123	1961	342	161	1442	912	132	112	2	4
29.Tarany	2331	8982	4122	177	3497	6385	2659	158 3	011	2	7
30.Vizvár	1480	5749	3078	395	1362	3739	1726	330	1059	1	6
	36369	136562	74220	11660	30643	77898	36578	7290	24099	58	5

Szigetvári járás

1. Almamellék	1300	7783	3129	523	3294	2641	1847	268	3141	3	3
2. A.keresztur	574	2266	1227	178	671	1219	684	47	452	4	5
3. Basal	191	706	467	53	11	-	-	-	-	-	-
4. B. asszonyfa	968	2901	2225	122	210	368	280	17	56	3	1
5. Bűrös	328	2708	1236	412	745	1995	827	302	700	1	7
6. Csértő	642	2475	1647	244	216	1576	1100	147	176	1	6
7. Drávafok	798	4184	2629	552	192	1332	718	300	117	4	3
8. D.keresztur	590	1284	556	303	43	607	262	175	-	1	4
9. Drávasztára	1094	2808	1460	492	113	2109	1010	383	112	1	7
10. Endrőc	649	1958	1255	276	332	1520	840	276	325	1	7
11. Gyöngyösmellék	615	1562	998	145	40	267	60	94	-	2	1
12. Hobol	854	2962	1961	209	254	1556	1053	93	372	1	5
13. Kisdobsza	352	1740	682	306	384	812	194	97	379	1	4
14. Kistamási	215	772	422	118	10	-	-	-	-	-	-
15. Magyarlad	283	789	442	78	104	-	-	-	-	-	-
16. Magyarlukafa	405	2255	967	152	889	1727	684	47	833	1	7
17. Magyarujfalu	258	883	536	32	118	-	-	-	-	-	-
18. Markóc	203	972	675	61	33	-	-	-	-	-	-
19. Merenye	556	2285	1291	72	76	1404	1037	72	76	1	6
20. Molvány	433	2386	1673	213	64	920	650	86	12	3	3
21. Mozsó	1426	3777	2096	247	796	2460	1270	219	706	1	6

-	-	-	-	103	270	96	221	39	14	40	20	-	-	76,7
44	-	-	-	41	81	47	98	2	3	30	17	1	5	39,1
22	44	90	2	24	33	15	26	49	70	87	86	18	23	29,2
74	55	93	6	155	303	141	289	148	77	164	110	13	14	48,6
74	41	127	2	248	550	221	433	110	96	209	157	26	64	52,9
68	75	143	16	79	122	75	146	93	91	76	63	6	4	27,8
69	22	160	10	110	263	111	205	62	72	228	177	15	33	18,4
117	43	112	5	141	295	122	289	166	109	128	34	12	9	42,0
53	49	119	1	75	189	69	124	39	71	95	120	17	20	58,2
13	37	60	2	38	219	109	201	54	69	101	34	2	3	58,6
40	32	24	-	33	55	23	32	13	7	29	18	2	6	26,3
38	22	38	4	12	27	13	17	29	36	50	25	8	5	30,0
51	13	87	10	125	275	122	269	214	147	233	133	42	25	58,0
121	19	185	8	115	265	117	253	160	82	175	72	25	21	34,5
52	30	58	1	72	160	66	160	70	30	124	51	20	4	44,1
258	10	296	18	123	284	148	259	237	167	244	170	36	33	35,2
118	27	171	-	110	183	69	137	55	46	157	108	8	29	31,8
2538	983	3566	143	2483	5401	2301	4615	2786	2604	3888	2858	577	717	37,56

59	44	101	-	108	224	95	177	148	176	176	111	6	6	43,0
36	23	26	1	50	105	59	124	40	20	55	18	5	4	44,6
24	18	18	2	12	16	9	8	6	1	6	3	-	-	13,6
33	73	96	3	58	146	31	32	67	91	103	29	17	17	20,1
35	14	37	1	29	64	26	53	22	27	18	-	4	1	29,6
47	14	63	4	56	137	72	123	66	37	40	36	11	9	42,2
63	38	62	3	52	101	30	53	48	40	70	65	15	13	39,7
37	5	96	-	23	55	27	57	78	44	31	31	16	12	24,7
91	11	138	10	69	150	72	128	122	78	201	218	16	68	6,6
19	-	77	-	40	112	37	73	167	160	195	227	34	51	82,0
30	19	40	-	28	64	25	23	73	50	93	77	13	17	35,4
81	55	58	1	53	107	39	74	84	83	105	56	27	22	30,9
37	10	62	1	17	4	11	11	4	-	15	15	-	1	14,7
29	20	29	-	8	8	8	6	19	13	17	11	7	5	19,1
21	18	36	1	6	16	9	13	2	2	31	12	2	9	23,3
31	15	30	-	41	93	41	48	13	6	66	12	2	1	41,2
35	18	36	1	8	14	5	7	4	7	8	-	-	-	73,6
17	20	19	-	10	4	5	3	4	-	5	-	1	3	64,0
81	28	69	2	46	97	56	139	23	14	52	16	1	5	47,3
32	28	43	-	30	41	38	84	8	19	29	7	4	2	36,5
83	11	167	25	75	193	62	135	129	167	212	129	50	24	44,7

22.Nagydobsza	658	2283	1494	174	166	760	576	91	-	1	3
23.Nemeske	501	1914	1133	399	56	1205	795	259	21	2	6
24.Németlad	1048	3929	1950	598	801	2924	1439	498	693	2	7
25.Németujfalu	750	2294	1489	349	47	1718	1024	348	16	1	7
26.Pata	366	952	608	135	-	168	146	-	-	1	1
27.Patosfa	714	2618	1473	104	601	1368	904	30	227	1	5
28.Pettend	301	1044	387	190	296	474	91	90	254	15,4	
29.Poklosi	358	1224	833	76	94	-	-	-	-	-	
30.Révfalu	208	1347	514	111	298	1022	412	-	278	1	7
31.Somogyapáti	490	1766	1214	196	45	976	810	79	4	1	5
32.Somogyhárshágy	1182	4507	1948	413	1435	2510	781	229	1306	1	5
33.Somogyhatvan	644	2346	1427	318	239	800	546	60	156	1	3
34.Somogyviszló	438	2199	1396	387	75	901	716	97	75	1	4
35.Szentlászló	945	2272	1412	245	131	763	468	98	65	1	3
36. Szigetvár	5348	4432	2862	484	54	1398	948	80	49	2	3
37.Szörény	203	942	546	218	53	-	-	-	-	-	
38.Szulimán	972	2872	1744	358	302	705	438	167	32	2	2
39.Teklafalu	737	1926	1478	101	121	1781	1362	101	120	1	9
40.Tótszentgyörgy	362	1283	762	294	-	-	-	-	-	-	
41.Várad	254	2361	1421	262	343	1998	1251	171	330	1	8
42.Vásárosbéc	1012	5018	3153	432	989	3214	2007	58	874	2	6
43.Zádor	588	3157	2037	392	269	483	343	68	-	1	1
44.Zsibót	624	1493	844	31	202	903	616	26	165	5	6

30	87	11	91	1	55	109	130	91	1	2	61	34	-	7	48,0
14	24	16	27	-	66	124	61	136	44	14	28	4	2	2	45,7
17	37	17	61	17	127	274	111	243	66	52	91	72	4	12	49,3
10	55	12	73	-	58	138	55	116	79	75	86	55	7	6	41,6
11	33	25	19	5	33	63	19	28	9	13	35	37	3	6	32,5
16	84	15	71	3	49	76	48	90	69	26	57	36	5	15	32,3
24	21	28	29	-	6	6	6	4	12	4	10	10	1	1	10,0
38	40	39	58	-	9	11	6	9	1	-	27	19	-	6	17,0
4	10	2	30	2	8	16	12	14	37	20	31	19	14	6	32,0
19	38	26	34	-	53	100	49	103	21	17	18	14	3	2	37,5
52	52	31	107	8	78	168	77	161	178	45	62	67	14	8	31,0
24	55	22	72	3	40	94	36	51	64	71	77	56	11	13	34,2
31	35	39	58	3	33	67	43	52	48	34	39	34	9	7	38,3
36	69	28	85	3	43	119	57	111	32	12	26	6	5	2	21,2
36	222	39	237	14	86	208	91	142	205	164	328	177	34	65	13,8
21	15	18	20	-	8	5	5	13	14	7	5	6	3	-	14,9
42	68	44	86	7	56	98	38	56	56	82	110	77	26	18	28,9
7	53	13	69	-	61	138	49	93	55	64	49	7	2	-	26,9
28	40	39	51	1	15	33	19	30	15	6	20	8	-	2	21,3
4	28	8	24	1	35	102	35	64	13	1	11	1	-	-	43,7
24	106	70	139	2	96	207	99	195	89	32	75	24	3	9	38,8
5	40	37	73	1	24	46	32	33	51	59	36	23	16	11	21,1
4	55	9	54	22	62	111	53	99	34	12	152	170	5	62	76,0
<hr/>															
52188	1070	2871	148	1920	4064	1888	3305	2320	1827	2962	2029	398	530		32,4

3	65	47	97	11	119	286	119	276	85	130	235	188	21	60	47,8
6	165	58	179	13	95	234	71	138	91	139	251	239	32	78	37,2
8	157	63	173	19	182	376	185	300	178	251	243	256	60	66	34,6
5	67	22	102	2	72	163	70	125	79	74	150	87	26	49	41,6
4	62	31	84	2	44	111	78	168	62	64	77	109	12	21	36,1
9	50	47	118	2	101	251	94	213	122	180	128	164	48	40	47,0
4	47	44	48	6	46	72	25	23	11	7	9	12	4	2	12,4
7	91	57	10	10	42	85	46	87	87	131	172	100	32	51	38,6
1	155	132	328	3	207	445	181	358	266	425	387	352	102	103	34,8
1	48	4	45	12	30	79	41	85	29	43	91	91	10	28	61,2
1	24	45	154	6	63	143	50	130	99	134	104	90	36	22	50,3
9	92	46	114	7	59	129	73	113	89	148	155	143	24	36	30,9
6	123	92	151	3	158	317	144	296	105	183	159	135	23	35	42,2
4	38	43	79	1	95	203	98	193	62	110	95	61	34	14	37,5

15. Nagybabony	807	2391	1689	111	272	953	673			4	39,9
16. Nagyberény	1724	4020	2510	297	771	1319	590	105	601	1	32,8
17. Nagycsepely	953	4012	2121	289	1046	1554	456	40	963	1	38,7
18. Németegres	510	1601	1399	6	37	642	597	5	31	1	40,1
19. Nyim	530	1456	1052	54	189	922	660	26	187	3	63,8
20. Pusztaszemes	488	1742	950	29	636	1166	612	21	476	1	66,1
21. Ságvár	1599	6717	2750	766	2509	3745	1001	425	2210	1	55,8
22. Sérsekszőlő	366	1137	926	103	5	121	101	19	-	1	10,6
23. Som	774	2689	2015	229	105	971	801	116	-	1	36,1
24. Szabadhidvég	2131	7631	6057	775	-	4738	4122	400	-	1	62,1
25. Szólád	1029	3473	2065	177	583	977	1304	69	433	1	28,1
26. Tab	3236	4486	3205	360	167	1708	1237	124	166	2	38,1
27. Teleki	495	1400	886	239	-	234	192	23	-	1	16,7
28. Torvaj	1270	2862	2262	293	36	-	-	-	-	-	-
29. Zala	590	2751	2205	154	93	-	-	-	-	-	-
30. Zics	951	2894	2480	75	-	1403	1237	29	-	3	48,5

~~38054~~134424 77271 10559 17935 68297 31592 4109 14133 48 34,9

Járások:

1. Barcsi j.	32946	106328	59023	11921	17931	55397	29214	5290	13438	32	52
2. Csurgói j.	38696	123567	54579	9056	35347	63795	24576	5965	26979	36	50
3. Igali j.	30423	91964	63952	4846	11196	38814	24785	2989	7920	42	42
4. Kaposvári j.	51015	179573	104827	16747	32953	90561	45012	7740	28948	90	50
5. Lóti j.	31867	121321	56890	14906	12835	78293	30712	10737	11731	62	64
6. Marcali j.	48746	158758	71833	19887	29029	98774	35701	12548	24792	73	62
7. Nagyatádi j.	36369	136562	74220	11660	30643	77898	36578	7290	24099	58	57
8. Székesvári j.	31437	103635	59699	11055	15412	48584	28189	5173	12122	58	46
9. Tabi j.	38054	134424	77271	10559	17935	68297	31592	5109	14133	48	50
10. Kaposvár	29610	7337	3593	66	1173	2282	584	95	1133	2	31
Összesen:	369163	1163469	625887	110703	204454	622695	286943	62936	165295	501	53

5	87	-	-	-	32	77	51	78	30	37	90	106	2	27	40,3
1	104	47	172	12	36	102	51	55	230	375	290	322	110	91	41,6
5	73	56	89	7	44	58	36	70	75	125	105	72	42	32	29,6
3	54	36	82	3	15	33	19	23	11	21	19	31	6	6	16,8
	38	15	49	1	26	49	37	50	67	69	76	61	14	15	42,3
2	40	19	57	1	31	87	42	94	18	35	65	91	7	17	59,8
0	159	50	168	7	89	162	89	149	185	192	210	266	52	95	44,6
-	-	27	34	5	18	39	12	15	68	99	17	36	-	1	21,8
1	55	38	51	2	45	79	48	88	97	78	62	54	29	14	32,5
9	93	47	195	12	87	235	178	374	102	151	234	189	17	59	45,7
3	122	36	167	13	37	92	25	47	63	107	130	91	26	25	28,5
3	77	43	102	8	108	237	111	209	120	200	183	246	38	46	23,1
0	19	32	43	5	8	23	14	27	42	75	74	44	17	24	32,1
7	115	77	130	8	12	14	28	13	63	120	132	181	20	48	27,9
9	69	32	58	4	18	39	6	5	70	99	41	54	12	17	18,0
5	43	39	42	3	65	136	56	118	31	69	75	64	6	26	32,9
<hr/>															
22332	1325	3121		188	1984	4356	2078	3220	2637	3871	4059	3935	862	1148	34,9

4	2147	931	2702	102	1784	3787	1715	3267	1713	1786	2904	2012	281	423	30,04
3	3521	848	4453	277	1675	3567	1519	2876	2122	1983	2978	1892	420	500	23,68
1	2139	1245	2845	99	1773	3685	1676	3236	2241	2236	3123	2309	498	721	34,00
2	3779	1842	5253	180	3313	7726	3184	6358	3972	3673	4554	3184	781	765	33,87
0	1942	731	2552	173	2322	5335	2193	4262	1815	1753	3250	3151	323	703	40,37
7	4268	935	5457	319	2770	6575	2782	5636	3060	3343	4545	3675	586	908	34,33
5	2538	983	3566	143	2483	5401	2301	4615	2786	2604	3888	2858	577	717	37,56
5	2188	1070	2871	148	1920	4064	1888	3305	2320	1827	2962	2029	398	530	32,00
2	2332	1325	3121	188	1984	4356	2078	3220	2637	3871	4059	3935	862	1148	34,90
5	169	60	306	18	180	342	120	174	1069	1590	1093	1241	277	255	8,87

425023 9970330126 1647202044483819456369492373524666334562628650036670 31,4
/102/

Barcsi járás

Barcs	2	2239	1773	275	-	118	118	-	-
Drávacárdony	-	-	-	-	-	172	169	3	-
Erdőcsokonya	1	1825	1183	534	-	-	-	-	-
Felsőszentmárton	-	-	-	-	-	813	418	194	-
Homokszentgyörgy	2	3232	2837	75	1	137	137	-	-
Istvándi	-	-	-	-	-	343	138	41	-
Kálménca	1	1982	1662	113	-	-	-	-	-
Kastélyosdombó	-	-	-	-	-	129	122	-	-
Lakócsa	1	600	259	72	-	1231	865	111	-
Potony	1	1296	644	201	226	-	-	-	-
Somogytarnóca	4	1957	1184	541	28	-	-	-	-
Szentborbás	1	1006	442	206	80	-	-	-	-
Szulok	-	-	-	-	-	10	10	-	-
Tótújfalu	1	1033	456	3	426	-	-	-	-
	-	15170	10440	2020	761	2953	1977	349	-

Csurgói járás

Ragolosánc	2	644	558	26	-	436	397	-	-
Belezná	-	-	-	-	-	252	163	89	-
Berzence	1	1679	858	517	10	991	452	214	167
Csurgó	1	2937	2113	254	105	-	-	-	-
Gyékényes	1	169	150	7	-	834	865	-	-
Iharos	1	335	72	-	244	-	-	-	-
Iharosberény	3	2897	1874	46	783	-	-	-	-
Inke	2	2158	1674	159	-	654	654	-	-
Inkeantalpa	4	3249	2036	763	-	47	47	-	-
Liszó	1	1163	621	366	-	1	1	-	-
Órtilos	-	-	-	-	-	295	295	-	-
Pogányszentpéter	1	967	581	186	-	-	-	-	-
Porrokszentkirály	-	-	-	-	-	248	180	1	-
Somogyicső	-	590	514	16	-	-	-	-	-
Somogyudvarhely	1	1278	797	215	23	987	862	-	-
Surd	2	953	717	43	41	-	-	-	-
Szenta	1	628	396	-	-	482	482	-	-
Zákány	-	-	-	-	-	41	13	28	-
	-	19645	12961	2598	1206	5318	4411	332	167

Igali járás

Andocs	1	312	240	10	-	-	-	-	-
Csoma	1	420	240	60	-	172	-	-	112
Fia d	1	457	362	47	-	-	-	-	-
Gölle	2	1994	1727	164	-	250	230	-	-
Igal	1	472	387	46	-	-	-	-	-
Ráksi	1	496	442	20	-	-	-	-	-
Somodor	1	2308	2035	182	-x	-	-	-	-
Somogyacsa	1	670	469	68	-	-	-	-	-
Somogyszil	-	-	-	-	-	97	96	-	-
Szentgáloskér	1	1223	706	98	376	449	449	-	-
Törökoppány	1	634	-	-	629	92	60	-	-
Zimány	2	1824	1574	118	-	256	256	-	-
	-	10810	8181	813	1005	1316	1091	-	112

Kaposvári járás

Bárdudvarnok	1	742	533	32	49	-	-	-	-
Bodrog	1	284	219	35	-	-	-	-	-
Bőszénfa	2	3253	1271	213	1465	-	-	-	-
Cserénfa	1	1882	-	-	1871	243	13	-	200
Csomabárd	2	956	766	50	-	316	275	-	-
Gálosfa	1	2295	1357	219	456	-	-	-	-
Hedrehely	1	1180	794	158	166	-	-	-	-
Hetes	1	347	298	-	-	-	-	-	-
Juta	1	442	384	25	-	-	-	-	-
Kadarkut	2	1438	1057	154	100	-	-	-	-
Kaposfüred	1	1597	1116	70	258	37	37	-	-
Kaposgyarmat	1	1251	-	-	1244	50	-	-	50
Kaposkeresztúr	1	1406	549	234	478	-	-	-	-
Kercseliget	1	597	385	104	14	25	23	-	-
Kisasszonyd	1	268	246	22	-	133	133	-	-
Kiskorpád	2	695	553	56	46	-	-	-	-
Magyaregres	1	922	433	18	357	-	-	-	-
Mezőcsokonya	1	1937	1178	141	398	587	587	-	-
Mosdós	1	127	125	-	-	-	-	-	-
Nagybajom	2	876	589	129	67	-	-	-	-
Nagyberki	1	1567	1055	248	-	13	4	-	-
Sántos	1	718	157	16	517	50	50	-	-

Somogyaszaló	1	1898	1286	187	274	373	373	-	-
Somogysárd	1	1782	1248	175	47	-	-	-	-
Szenna	1	2254	111	25	2017	-	-	-	-
Szentbalázs	1	1430	40	9	1361	138	138	-	-
Somajom	1	850	663	104	-	240	240	-	-
Toponár	2	3970	2955	-	346	-	-	-	-
Töröcske	1	3025	193	3	2791	-	-	-	-
Visnye	1	524	342	95	-	-	-	-	-
Zselickisfalud	1	2776	-	-	2743	-	-	-	-
Zselickislak	1	833	-	-	833	-	-	-	-
Zselicszentpál	1	616	-	-	615	59	-	-	59
		44738	19903	2522	18513	2264	1873	-	309

Lengyeltóti járás

Balatonszemes	1	909	563	333	-	-	-	-	-
Buzsák	1	932	57	273	-	64	64	-	-
Edde	1	2242	1713	250	-	-	-	-	-
Fonyód	2	1594	330	170	33	-	-	-	-
Gamás	1	532	436	79	-	-	-	-	-
Gyugy	2	1356	1025	136	-	-	-	-	-
Látrány	2	1822	856	574	-	-	-	-	-
Lengyeltóti	1	564	276	232	-	-	-	-	-
Pamuk	1	388	255	35	-	-	-	-	-
Somogyjád	1	1840	1650	-	-	-	-	-	-
Somogytur	2	1523	956	262	142	-	-	-	-
Somogyvámos	1	1525	1191	221	-	-	-	-	-
Visz	1	270	235	3	6	-	-	-	-
		15497	9543	2568	181	-	-	-	-

Marcali járás

BALATONBERÉNY	1	458	212	152	-	-	-	-	-
BALATONKERESZTUR	1	1142	470	514	-	-	-	-	-
B.szentgyörgy	1	2637	1402	296	-	-	-	-	-
Böhönye	3	6914	3946	625	1771	97	-	97	-
Főnyed	1	654	76	381	-	-	-	-	-
Kéthely	1	1412	1067	154	-	-	-	-	-
Mesztegnő	1	1949	1459	227	-	-	-	-	-
Nemesdéd	1	125	95	11	8	-	-	-	-
Nikla	1	291	186	18	1	-	-	-	-

Pusztakovácsi	6	1266	1047	46	81	-	-	-	-
Sávoly	1	4027	1219	1497	650	-	-	-	-
Szőkedences	1	2167	614	390	865	-	-	-	-
Tikos	1	105	98	1	-	-	-	-	-
Tótszentpál	1	300	300	-	-	-	-	-	-
Vése	3	3299	2294	386	386	-	-	-	-
Vörs	1	2415	371	799	-	-	-	-	-
		29161	14856	5497	3762	97	-	97	-

Nagyatádi járás

Alsóseged		-	-	-	-	10	10	-	-
Bélavár	2	1023	420	127	-	692	158	224	-
Beleg	1	1734	1437	179	-	-	-	-	-
Bolhás	2	3249	1379	689	695	-	-	-	-
Csökölly		-	-	-	-	105	88	-	-
Gige	2	1606	1025	216	173	120	120	-	-
Háromfa	2	2187	1620	330	-	506	463	20	-
Henész	1	2727	1099	235	958	-	-	-	-
Kivadár	1	250	216	16	2	-	-	-	-
Kónyi	1	1152	511	118	350	-	-	-	-
Kutas	2	601	396	110	31	-	-	-	-
Lábod	3	1994	1354	384	-	228	215	13	-
Mike	3	2304	1077	137	600	-	-	-	-
Nagykorpád	1	3600	2227	415	496	-	-	-	-
Ötvös	1	1209	838	23	264	-	-	-	-
Rinyabesenyő	1	165	105	35	-	-	-	-	-
Rinyhosszufalu	1	559	355	14	80	-	-	-	-
Rinyakovácsi	1	419	74	48	143	-	-	-	-
Rinyaszentkirály	1	3220	2027	243	-	-	-	-	-
Szabás	1	855	540	103	-	-	-	-	-
Tarany	2	2379	1838	144	-	966	821	14	37
Vizvár	1	1740	1114	330	-	619	612	-	-
		32973	19672	3901	3792	3246	2487	271	37

Szigetvári járás

Burös		-	-	-	-	44	44	-	-
Csertő	1	1366	1100	147	-	-	-	-	-
Drávakeresztur	1	607	262	175	-	-	-	-	-
Magyarluka	1	567	428	43	-	-	-	-	-

. Mrenye	2	1404	1037	72	76	-	-	-	-
. Potosfa	1	1368	904	30	227	-	-	-	-
. Révfalu	1	511	412	-	-	-	-	-	-
. Somogyapáti	1	976	810	79	4	-	-	-	-
. Somogyviszló	1	901	716	97	75	-	-	-	-
. Szigetvár	1	224	185	-	3	91	83	-	-
. Szörény		-	-	-	-	48	43	-	-
. Szulimán		-	-	-	-	79	8	28	18
. Zádor		-	-	-	-	9	8	-	-
. Zribót	4	690	453	17	154	-	-	-	-
		8614	6307	660	539	271	186	28	18

Tabi járás

. Ádánd		-	-	-	-	43	43	-	-
. Balatonszárszó	1	716	384	260	-	-	-	-	-
. Karád	4	1194	1080	159	9	-	-	-	-
. Kötcsé	1	292	269	16	-	-	-	-	-
. Nágocs		-	-	-	-	57	31	-	-
. Nagycsepely	1	577	597	5	31	-	-	-	-
. Németegres	1	642	456	40	-	-	-	-	-
. Pusztaszemes	1	785	606	21	110	-	-	-	-
. Som	1	971	801	116	-	-	-	-	-
. Szabadhidvég	2	4119	3552	397	-	551	551	-	-
. Szőlád	1	526	304	69	-	-	-	-	-
. Tab	1	310	281	-	4	-	-	-	-
. Zics	1	686	577	24	-	116	105	-	-
		10818	8907	1107	134	767	730	-	-

Kaposvár város	1	486	185	48	151	-	-	-	-
----------------	---	-----	-----	----	-----	---	---	---	---

. Barcsi járás	15170	10440	2020	761	2953	1977	349	-
. Csurgói járás	19645	12961	2598	1206	5318	4411	332	167
. Igali járás	10810	8181	813	1005	1316	1091	-	112
. Kaposvári járás	44738	19903	2522	18513	2264	1873	-	309
. Lengyeltóti járás	15497	9543	2568	181	-	-	-	-
. Marcali járás	29161	14856	5497	3762	97	-	97	-
. Nagyatádi járás	32973	19662	3901	3792	3246	2487	271	37
. Szigetvári járás	8614	6307	660	539	271	186	28	18

Tabi járás	10818	8907	1107	134	767	730	-	-
Kaposvár város	486	185	48	151	-	-	-	-
Összesen:	187912	110945	21734	30044	16232	12755	1077	643
							/103/	

Hitbizományi bitokok Somogyban 1920-ban

Járás község	A bitokos		A bitok		
	neve	lakhelye	terület	birtok	
				magyar- birtok	kis- birtok
2	3	4	5	6	7

Barcsi járás

1. <u>Esztvándi</u>	hg.Eszterházy Pál	Eszterháza	1298	-	343
			1298	-	343

Csurgói járás

1. Alsók	hg.Festetich T.	Keszthely	552	-	-
2. Berzence	"	"	4854	1679	991
3. Csurgó	"	"	2935	2935	-
4. Csurgónagymarton	"	"	549	-	-
5. Gyékényes	"	"	1062	169	-
6. Örtilos	gr.Zicky Ödön	Zákány	1096	-	884
6. Örtilos	"	"	1120	-	295
7. Poorgszentkirály	hg.Fertetich T.	Keszthely	248	-	248
8. Somogyudvarhely	"	"	5410	1278	987
9. Surd	gr.Zicky Ödön	Zákány	1048 1717	953	41
10. Szentá	hg.Festetich T.	Keszthely	5302	628	482
11. Zákány	gr.Zichy Ödön	Zákány	949	-	41
			25794	7642	3928

Igali járás

1. Gölle	hg.Eszterházi Pál	Eszterháza	2021	1745	250
2. Kapospula	"	"	30	-	-
3. Kisgyalán	gr.Festetich K.	Németlad	617	-	-
4. Szentgáloskél	hg.Eszterházi Pál	Eszterháza	1672	1223	449
5. Törökkoppány	"	"	634	634	-
6. Zimány	"	"	1298	1042	256
			6272	4644	955

Kaposvári járás

1. Cserénfa	hg.Eszterházi Pál	Eszterháza	2125	1882	243
2. Hedrekely	gr.Fertetich K.	Németlad	1180	1180	-
3. Hetes	gr.Somssich L.	Kaposujlak	1688	-	-
4. Kaposfüred	hg.Eszterházi P.	Eszterháza	1634	1597	37
5. Kaposgyarmat	"	"	1309	1251	50
6. Kaposujlak	gr.Somssich L.	Kaposujlak	742	-	-
7. Magyaregres	hg.Eszterházi P.	Eszterháza	922	922	-
8. Mezőcsokonya	"	"	2524	1937	587

Na gybajom	gr.Festetich S.	Dég	510	510	-
Sántos	hg.Eszterházi P.	Eszterháza	768	718	50
Somogyaszaló	"	"	2271	1898	373
Somogysárd	Somssich M.	Somogysárd	4072	1872	-
Szenna	hg.Eszterházi P.	Eszterháza	2254	2254	-
Szentbalázs	"	"	1568	1430	138
Szoma jom	"	"	1090	850	240
Toponár	"	"	810	810	-
	gr.Festetich K.és V.Németlad		4061	3160	-
Töröcske	hg.Eszterházi P.	Eszterháza	3025	3025	-
Ujvárfalva	Somssich M.	Somogysárd	975	-	-
Visnye	gr. Festetich K.	Németla d	824	524	-
Zselickisfalud	hg.Eszterházi P.	Eszterháza	2776	2776	-
Zselickislak	"	"	833	833	-
Zselicszentfál	"	"	675	615	59
			38636	29954	1777

Lengyeltóti járás

Buzsák	gr.Jankoviczh B. E.	Öreglak	5403	-	-
	Kund Gusztáv	Somogyfajsz	932	932	-
Gamás	gr.Jankovich B.E.	Öreglak	3015	-	-
Kisberény	gr.Jankovich B.E.	Öreglak	956	-	-
Látrány	gr.Festetich S.	Dég	1452	1154	-
Öreglak	gr.Jankovich B.E.	Öreglak	1860	-	-
Somogyjád	hg.Eszterházi P.	Eszterháza	1840	1840	-
Somogyvámos	Kund Gusztáv	Somogyfajsz	1768	1525	-
			17226	5451	-

Márcali járás

Balatonkeresztur	hg.Festetich T.	Keszthely	9273	1142	-
Balatonszentgyörgy	"	"	3424	2637	-
Böhönye	gr.Festetich S.	Dég	9007	6914	97
Felsőzsitfa			2640	-	-
Főnyed	hg.Festetich T.	Keszthely	654	654	-
Gadány	Vérsey lajos	F.zsitfa	483	-	-
Nagysza kácsi	"	"	69	-	-
Pusztakovácsi	Kund Gusztáv	Somogyfajsz	1027	-	-
	gr.Jankovich B.E.	Öregla k	621		
Sávoly	hg.Festetich T.	Keszthely	4027	4027	-
Somogyfajsz	Kund Gusztáv	Somogyfajsz	2099	-	-

Somogysszentpál	hg.Eszterházy Pál	Eszterháza	2917	300	-
Tikos	hg.Festetich T.	Keszthely	105	105	-
Várjaskér	hg.Eszterházy P.	Eszterháza	255	-	-
Vése	gr.Festetich S.	Dág	926	926	-
	Vérsei János	F. Zsitfa	857	857	-
Vörs	hg.Festetich T.	Keszthely	2806	2415	-
			41190	19977	97

Na gyatádi járás

Alsóseged	gr.Széchenyi B.	Felsőseged	2135	-	10
Bélavár	hg.Fertetich T.	Keszthely	2855	1023	692
Beleg	gr.Fertetich S.	Dág	2378	1734	-
Bólhás	hg.Festetich T.	Keszthely	1571	1571	-
Felsőseged	gr.Széchenyi B.	Felsőseged	4144	-	-
Gige	hg.Eszterházy P.	Eszterháza	752	752	-
Háromfa	hg.Festetich T.	Keszthely	3616	2617	76
Ötvöskónyi	gr.Festetich S.	Dág	1152	1152	-
Rinyabesenyő	gr.Festetich K.	Németlad	2539	-	-
Rinyakovácsi	hg.Eszterházy P.	Eszterháza	419	419	-
Tarany	hg.Festetich T.	Keszthely	6177	2379	966
Vizvár	"	"	3739	1740	619
			31477	13387	2363

Szigetvári járás

Bűrös	gr.Andrássy M.	Szigetvár	1995	-	-
Csertő	gr.Festetich Kr.	Csertő	1576	1366	-
Drávasztára	gr.Draskovich Iván	Sellye	2109	-	-
Gyöngyösmellék	gr.Andrássy M.	Szigetvár	157	-	-
Magyarlukafa	gr.Festetich Kr.	Csertő	1779	567	-
Merénye	"	"	1106	1106	-
Németlad	gr.Festetich K.	Németlad	829	-	-
Németujfalu	gr.Andrássy M.	Szigetvár	1718	-	-
Révfa	gr.Draskovich Iván	Sellye	1022	511	-
Szigetvár	gr.Andrássy M.	Szigetvár	1174	-	-
Tekla falu	"	"	1781	-	-
Várad	"	"	1998	-	-
			17244	3550	-

Kaposvár	hg.Eszterházy P.	Eszterháza	486	486	-
	gr.Somssich L.	Kaposujlak	225	-	-
			711	486	-

1. Barcsi járás	-	-	1298	-	343
2. Csurgói járás	-	-	25794	7642	3928
3. Igali járás	-	-	6272	4644	955
4. Kaposvári járás	-	-	38636	29954	1777
5. Lengyeltóti járás	-	-	17226	5451	-
6. Marcali járás	-	-	41190	19977	97
7. Nagyatádi járás	-	-	31477	13387	2363
8. Szigetvári járás	-	-	17244	3550	-
9. Tatabánya járás	-	-	-	-	-
10. Kaposvár város	-	-	711	486	-
Összesen:	-	-	179848	85091	9463

/104/

Egyházi vagybirtok Somogyban 1920-ban

fűrés község	A birtok		terü- lete	nagy-	kis-
	tulajdonosa			bérlő	bérlő
1	3		4	5	6

I. Barcsi járás

1. Felsőszentmárton	Vaskaszentmártoni apátság	813	-	813
2. Lakócsa	Zaelicszentjakabi apátság	3433	600	1234
3. Potony	" "	1296	1296	-
4. Szentborbás	" "	1006	1006	-
5. Tótujfalu	" "	1033	1033	-
		7581	3935	2047

II. Csurgói járás

1. Berzence	r. kat. egyház	133	-	-
2. Miháld	Bp-i központi papnövelde	611	-	-
		744	-	-

III. Igali járás

1. Andocs	Andocsi Sz. Ferenc-rendi zárda	124	-	-
	Vesztprémi r. kat. püsp.	2038	312	-
2. Attala	Magyar kegyes Tanítórend	390	-	-
3. Fiad	Vesztprémi r. kat. püsp.	457	457	-
4. Fonó	Magyar Kegyes Tanítórend	677	-	-
5. Gölle	" " "	5270	-	-
6. Igal	Veszprémi r. kat. püsp.	472	472	-
7. Kisbárapáti	" " "	1994	-	-
8. Ráksi	" " "	1040	496	-
9. Somogyacsa	" " "	1631	670	-
10. Somogyszil	r. kat. egyház	121	-	97
11. Szorosad	Veszprémi r. ka t. püsp.	256	-	-
12. Törökkoppány	" " "	616	-	92
		15086	2407	189

IV. Kaposvári járás

1. Csombárd	Sz.-Benedeki prépostság	925	609	316
2. Hetes	" " "	652	347	-

3. Kaposhomok	Magyar Kegyes Tanítórend	913	-	-
4. Mernye	" " "	2060	-	-
5. Orci	" " "	1153	-	-
6. Patca	Sz.-Benedeki prépostság	327	-	-
7. Taszár	Magyar Kegyes Tanítórend	1630	-	-
		7660	956	316

V. Lengyeltóti járás

1. Balatonöszöd	Magyar Kegyes Tanítórend	1975	-	-
2. Buzsák	r. kat. egyház	101	-	-
3. Gamás	Magyar Kegyes Tanítórend	1113	-	-
		3189	-	-

I. Marcali járás

1. Hollád	Esztergomi r. kat. főkap.	375	-	-
2. Somogyfehéregyh.	" " "	532	-	-
3. Somogysámson	Bp-i központi papnövelde	707	-	-
4. Szenyér	Esztergomi r. kat. főkap.	1731	-	-
5. Tapsony	" " "	3932	-	-
		7277	-	-

II. Nagyatádi járás

1. Csökölly	r. kat. egyház	115	-	-
		115	-	-

I. Szigetvári járás

1. Kisdoboza	Magyar Kegyes Tanítórend	812	-	-
2. Nagydoboza	" " "	760	-	-
3. Pettend	" " "	474	-	-
4. Dráva keresztur	Pécsi r. kat. káptalan	607	607	-
5. Szigetvár	Szigetvári r. kat. egyh.	224	224	-
		2867	831	-

I. Tabi járás

1. Balatonkiliti	Veszprémi r. kat. kápt.	7732	-	-
------------------	-------------------------	------	---	---

2. Kápolnás	Tihanyi apátság	1784	-	-
3. Kápolnás	r. kat. egyház	122	-	-
	Veszprémi r. kat. püsp.	5662	1201	-
4. Nagyberény	Veszprémi r. kat. kápt.	1319	-	-
5. Nagycsepely	Veszprémi r. kat. püsp.	1554	577	-
6. Ságvár	Veszprémi r. kat. kápt.	3745	-	-
7. B. zamárdi	Tihanyi apátság	7068	-	-
8. B. endréd	" "	3788	-	-
		32774	1778	-

1. Barcsi járás	-	7581	3935	2047
2. Csurgói járás	-	744	-	-
3. Igali járás	-	15095	2407	189
4. Kaposvári járás	-	7660	956	316
5. Lengyeltóti járás	-	3189	-	-
6. Marcali járás	-	7277	-	-
7. Nagyatádi járás	-	115	-	-
8. Szigetvári járás	-	2867	831	-
9. Tatabányai járás	-	32774	1778	-
Összesen:		77312	9907	2552

J E G Y Z E T E K

1. Kanyar József: Elsikkasztott földreform - Megvalósult földosztás Somogyban 1920, 1945. Bp. 1964. 9 lap.
2. ifj. Széchenyi Imre: Somogy vármegye közgazdasági viszonyai. Bp. 1892. 39 lap
3. Mérey Klára: Somogy megye mezőgazdasága 1790-1848. Kvár. 1962. 17 lap
4. Lásd a 2-es jegyzet 40 lap.
5. Lásd a 2-es jegyzet 35 lap
6. Széchenyi Imre: Somogy vármegye közgazdasági viszonyai. Bp. 1887. 2 lap.
7. Lásd a 6-os jegyzet 4 lap.
8. Hirsch Alfréd: Somogy vármegye gazdasági monográfiája. Bp. 1903 66 l.
9. Lásd a 2-es jegyzet 26 lap.
10. Lásd a 2-es jegyzet 18 lap.
11. A táblázatot Csorba József, ifj. Széchenyi Imre és Hirsch Alfréd munkáiból állítottam össze.
12. Csorba József: Somogy vármegye ismertetése. Bp. 1857. 84-86 lap.
13. A kimutatást Csorba József, Széchenyi Imre és a Magyar Stat. Közlöny Bp. 1911. Állatszámolás című kötetéből állítottam össze.
14. Lásd a 2-es jegyzet 26 lap.
15. Magyar Stat. Közlemények 1900. Bp. 1903
16. Lásd a 2-es jegyzet 35 lap.
17. Magyar Stat. Közlemények Bp. 1910. 48 sz.
18. K.Á.L. közigazgatási tájékoztató 1925, Gazdacimtar Bp. 1925.
19. E munka 105-122 oldalán lévő statisztikából állítottam össze.
20. K.Á.L. Főispáni bizalmas iratok 52/1927
21. Somogy vármegye adattára Pécs 1937. 98 lap.
22. Révai József: Marxizmus népiesség magyarság Bp. 1948. 223 lap.
23. A megye legnagyobb tőkés bérletét, a MIR-t a magyar finánc-tőke leghatalmasabb pénzintézete, a Hitelbank alapította. Ez a bérlet egy célgazdaság volt, amely az ugyancsak a Hitelbank tulajdonában lévő Kaposvári Cukorgyárat volt hivatva szolgálni. Ez a nagybérlet Somogy megye legjobban kezelt gazdaságainak egyike volt. Itt jelent meg a megyében az első gőzeke, nekik volt a megyében első siementhali tenyészetük, stb. A bérlet vezetői mindig kitűnően képzett szakemberek voltak.
24. K;Á;L; Főispáni bizalmas iratok 59/1907

25. K.Á.L. Főispáni bizalmas iratok 149/1907
26. K.Á.L. " " " 12/1908
27. Lásd a 8-as jegyzet 14 lap
28. Révay Lexikon 10 kötet 140-141 lap
29. K.Á.L. Főispáni bizalmas iratok 9/1909
30. K.Á.L. " " " 8/1909
31. Az 1925 ös gazdacimtar alapján állítottam össze.
32. Hirsch A. munkája 9 lap, Gazdacimtar 1925, Magyar Stat. Köz-
löny 1935 I. köt. 99 sz.
33. K.Á.L. Főispáni bizalmas iratok 2/1910
34. Lásd a 19-es jegyzetet
35. Kanyar József: Somogyi parasztság, somogyi nagybirtok Kvár.
1957. 12 lap
36. Lásd a 35-ös jegyzet 8 lap
37. K.Á.L. Főispáni bizalmas iratok 84/1902
38. K.Á.L. " " " 85/1905
39. K.Á.L. " " " 111/1905
40. K.Á.L. " " " 111/1905
41. K.Á.L. " " " 111/1905
42. K.Á.L. " " " 36/1906
43. K.Á.L. " " " 78-93/1906
44. K.Á.L. Aliispáni iratok " 1/1907
45. Somogyvármegye 1907 junius 27.
46. K.Á.L. Kaposvári járási főszolgabírói iratok 4269/1912
47. K.Á.L. " " " " 4651/1912
48. K.Á.L. " " " " 3104/1912
49. K.Á.L. Főispáni bizalmas iratok 19/1912
50. K.Á.L. " " " 20/1912
51. K.Á.L. Kaposvári járási főszolgabírói iratok 6552/1913
52. K.Á.L. " " " " 6552/1913
53. K.Á.L. " " " " 7939/1913
54. K.Á.L. Igali járási főszolgabírói iratok 3548/1914
55. K.Á.L. " " " " 3828/1914
56. K.Á.L. Közgyűlési jegyzőkönyv 1915 III. negyedév
57. K.Á.L. Kaposvári járási főszolgabírói iratok 5001/1911
58. Somogyvármegye 1912 junius 18 sz.
59. Király István: Fejezetek a Somogy megyei szarvasmarha-te-
nyésztés történetéből Kvár. 1962. 44 lap

60. Illyés Gyula: Lélek és kenyér Bp. 1940. 21 lap.
61. K.Á.L. Alispáni iratok 26/1902
62. K.Á.L. Főispáni bizalmas iratok 128/1904
63. Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1903-ban. Bp. 1903
64. " " " 1911-ben Bp. 1911
65. K.Á.L. Alispáni iratok 4019/1924
66. K.Á.L. Bizalmas főispáni iratok 128/1904
67. K.Á.L. " " " 2/1910
68. Magyar Stat. Közlemények Bp. 1900 II, 1910 II, 1920 II.
69. K.Á.L. Alispáni iratok 7791/1922
70. K.Á.L. " " ~~77~~ 7791/1922
71. Somogyvármegye 1920 június 8 sz.
72. K.Á.L. Alispáni iratok 7791/1922
73. Magyar Stat. Közlemények Bp. 1910 II, 1920 II.
74. " " " Bp. 1910 II, 1920 II.
75. " " " Bp. 1910 II, 1920 II.
76. K.Á.L. Főispáni bizalmas iratok 28/1918
77. K.Á.L. Alispáni iratok 7816/1919
78. Lásd az 59-es jegyzet 19 lap
79. Magyar Stat. Közlemények Bp. 1920 II.
80. K.Á.L. Igali járási főszolgabírói iratok 6517/1912
81. Somogyvármegye 1907 február 5 sz.
82. Az az 1921-ben tett kijelentése Nagyatádnak, hogy "pártomat legelőször 14 évvel ezelőtt gazdapártnak neveztem el, hogy abban nemcsak a kisbirtokosok, de az azokkal együtt működni akaró nagyobb gazdák is részt vehessenek - nyilvánvalóan régi óhaját jelentette a pártvezér miniszternek. Olyan bizalmaskodó hízeltetés jellege van. Nyílt lepaktálás jellegű árulás is ez, hiszen pártjának mindig az volt a burkolt célja, hogy egy tálból cseresznyézzenek a mágánásokkal. Ezért nevezte Bethlen Istvánt is olyan grófnak egyik beszédében, mint aki a " népies irányzat igaz őszinte képviselője". Kétségtelen, hogy az ilyen nyilatkozatok párthívei között sem öregbítették tekintélyét. Az osztályérdekek elárulását nem lehetett büntetlenül elkerülni.
83. K.Á.L. Főispáni bizalmas iratok 12/1908
84. K.Á.L. " " " 8/1909
85. K.Á.L. " " " 8/1909

86. K.Á.L. Főispáni bizalmas iratok 8/1909
87. K.Á.L. " " " 12/1908
88. K.Á.L. " " " 2/1910
89. K.Á.L. Alispáni iratok 76/1909
90. K.Á.L. " " 13/1909
91. Parasztsors - parasztgond Bp. 1960. 22 lap
92. " " Bp. 1960. 25 lap
93. " " Bp. 1960. 27 lap
94. Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon
1919-1921. Bp. 1956 309-315 lap
95. Kádár Iván: A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején
Bp. 1956. 74 lap
96. Pölöskey Ferenc: A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt
megalakulása 1909-1910 Bp. 1963. 54 lap
97. Magyar Stat. Közlemények Bp. 1935. I. 99 sz.
98. Kanyar József: Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás
Bp. 1964. 31 lap.
99. Incze - Petőcz: A dolgozó parasztság helyzete az ellenforra-
dalmi rendszerben Bp. 1954. 6 lap.
100. Parasztsors - parasztgond Bp. 1956. 52 lap.
101. " " Bp. 1956. 60 lap.
102. Összeállítottam a közigazgatási tájékoztató lapok, az 1925-ös
Gazdacimtar, a Magyar Stat. Közlemények Bp. 1910. 48-as száma
és a Magyar Stat. Közlemények Bp. 1920. II.- ének adatai alapján.
103. Az 1925-ös Gazdacimtar adatai alapján állítottam össze.
104. A közigazgatási tájékoztató lapok, az 1925-ös Gazdacimtar és
Hirsch Alfréd 8,27,-es pontban idézett munkájából állítottam össze.
105. Az 1925-ös Gazdacimtar alapján állítottam össze.

Egyéb nyomtatásban megjelent forrásanyag

Hollós István: Magyar szociális problémák a statisztika tükrében
Pécs 1939.

Lenin: Az agrárkérdésről I-II. Bp. 1950

Marx-Engels: Válogatott levelek Bp. 1950

Három év a magyar mezőgazdaság politikájában Bp. 1909

Agrárius: A földkérdés megoldása Bp. 1922.

Brázovay Kálmán: A dunántúli aratómunkás és cselédsztrájkok
Bp. 1906.

Dr. Katona Mór: A magyar családi hitbizomány Bp. 1894.

Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika Bp. 1914.

Mailáth József: A mezőgazdasági munkáskérdés Bp. 1920.

Erdei Ferenc: A magyar paraszttársadalom Bp.

Takács József: Mezőgazdasági munkáskérdés Bp. 1921.

Lyka Döme: Adatok a jelenlegi nemzetgyűlés működéséről Bp. 1924.

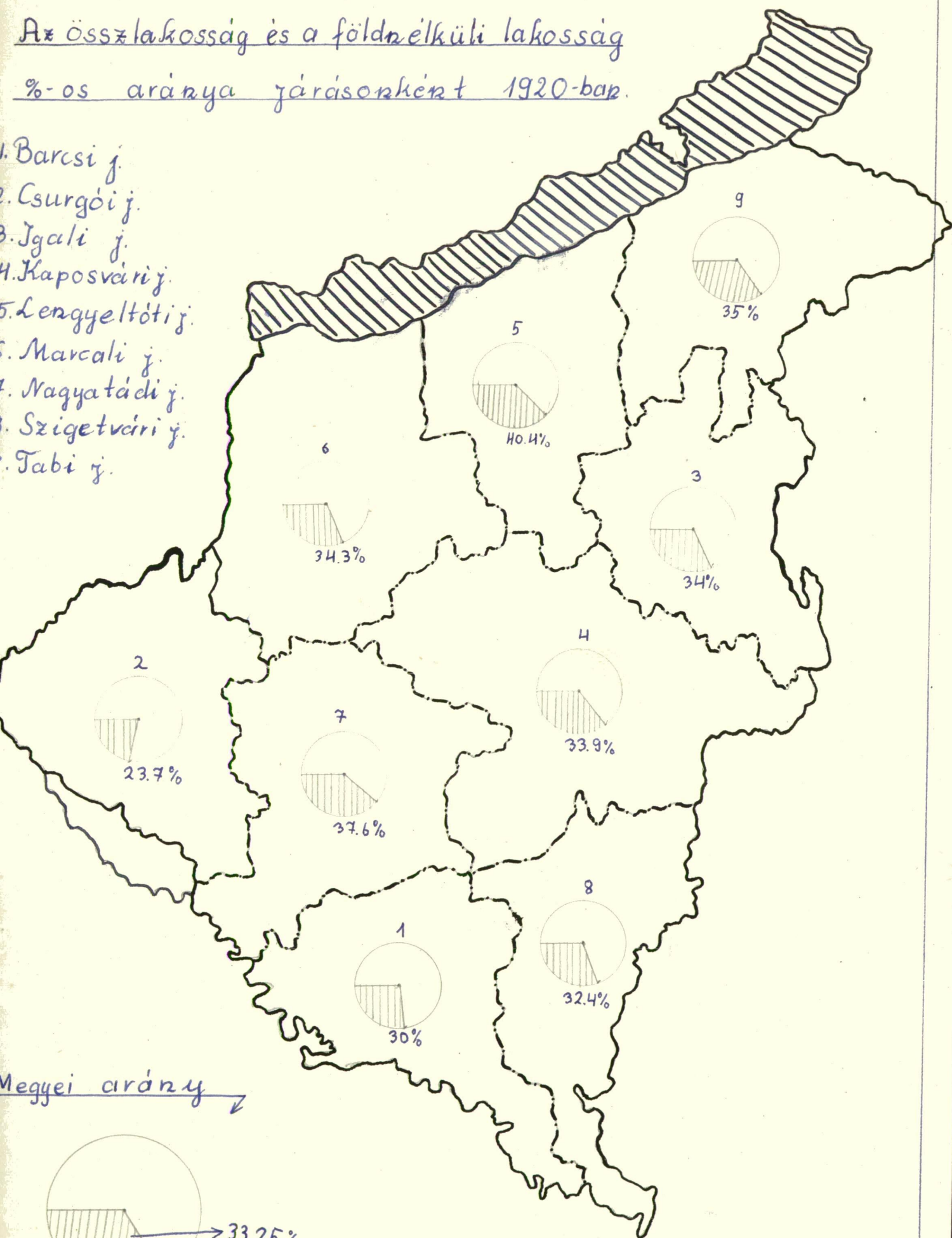
Király István: Adatok a parasztság felbomlásának kérdéséhez
Századok Bp. 1952.

Heller András: Cselédsor Bp. 1937.

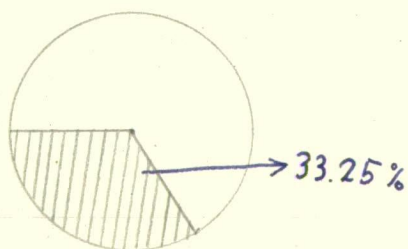
Csák István: Lássunk tisztán a földkérdésben Bp. 1939.

A* összlakosság és a földnélküli lakosság %-os aránya járásonként 1920-ban.

1. Barcsi j.
2. Csurgói j.
3. Igali j.
4. Kaposvári j.
5. Lengyeltóti j.
6. Marcali j.
7. Nagyatádi j.
8. Szigetvári j.
9. Tabi j.

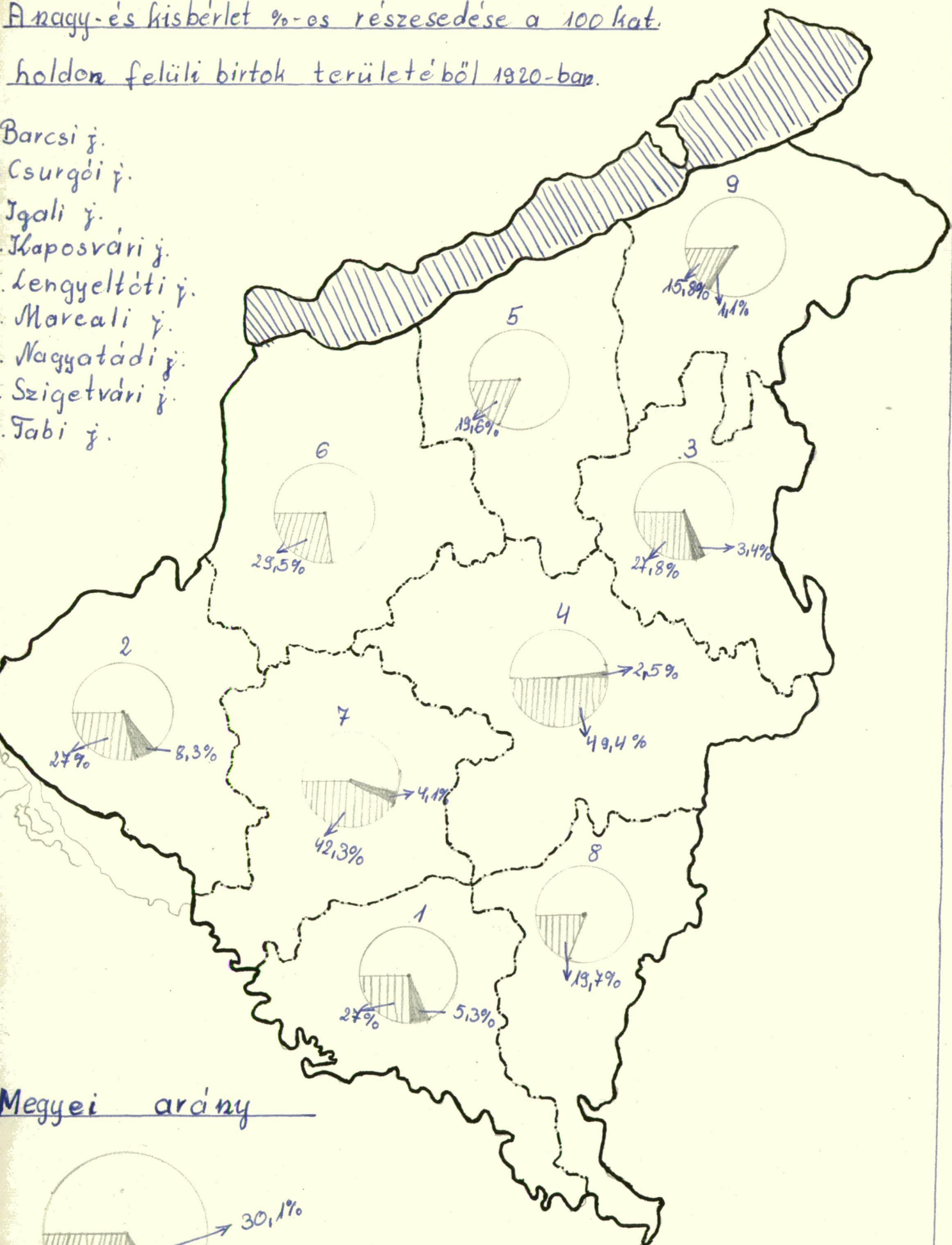
Megyei arány →

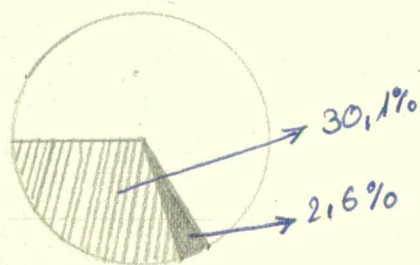
A nagy- és kisbérlet %-os részesedése a 100 kát.

holdon felüli birtok területéből 1920-ban.

Barcsi j.
Csurgoi j.
Igali j.
Kaposvári j.
Lengyeltóti j.
Marcali j.
Nagyatádi j.
Szigetvári j.
Tatabányai j.

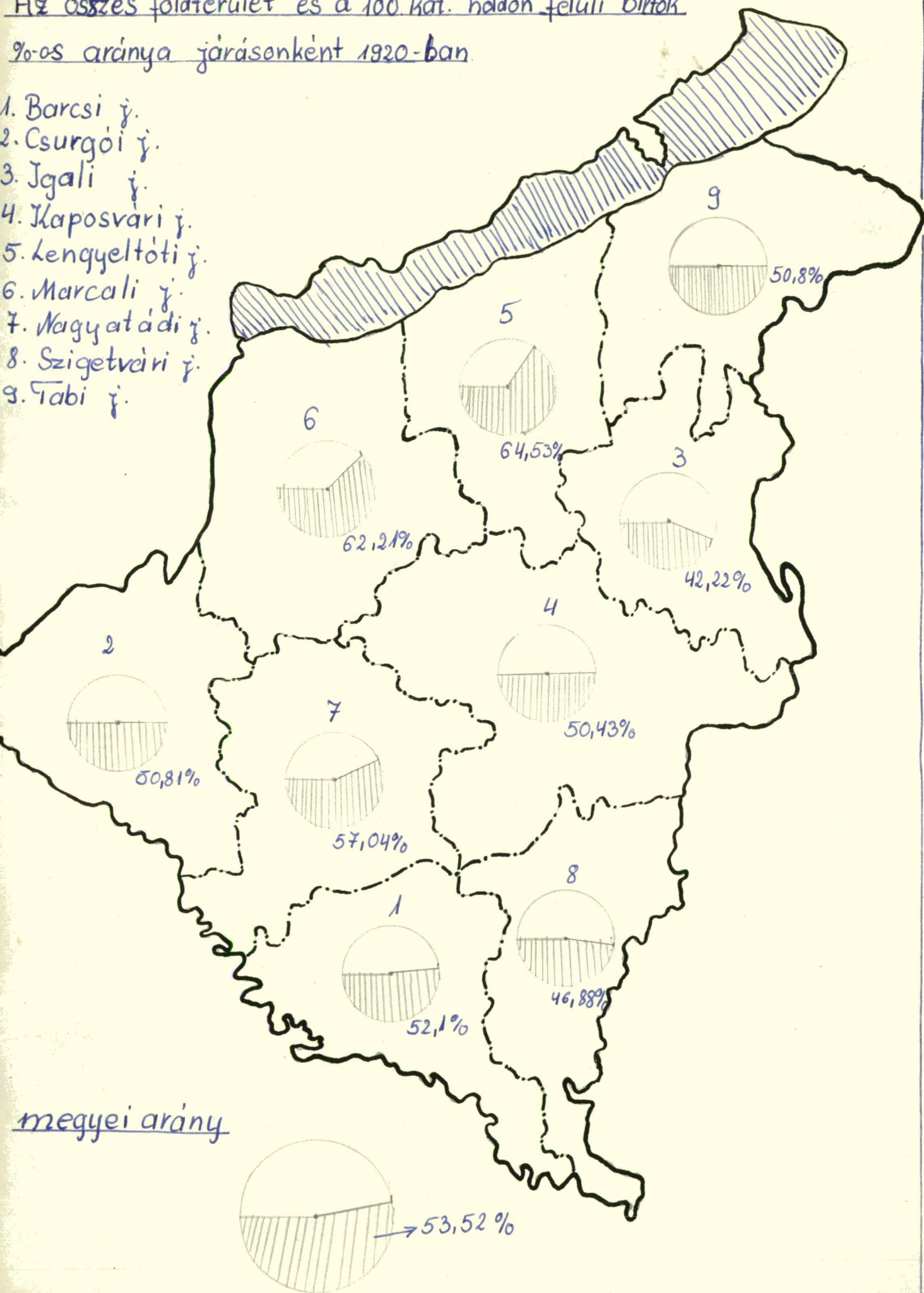
Megyei arány

Az összes földterület és a 100 kat. haddon felüli birtok

%-os aránya járásokonként 1920-ban.

1. Barcsi j.
2. Csurgoi j.
3. Jgali j.
4. Kaposvári j.
5. Lengyeltóti j.
6. Marcali j.
7. Nagyatádi j.
8. Szigetvári j.
9. Tatabányai j.

SOMOGY GENETIKUS TALAJTANI TÉRKÉPE

 Középkötött vályog
löszös üledékek

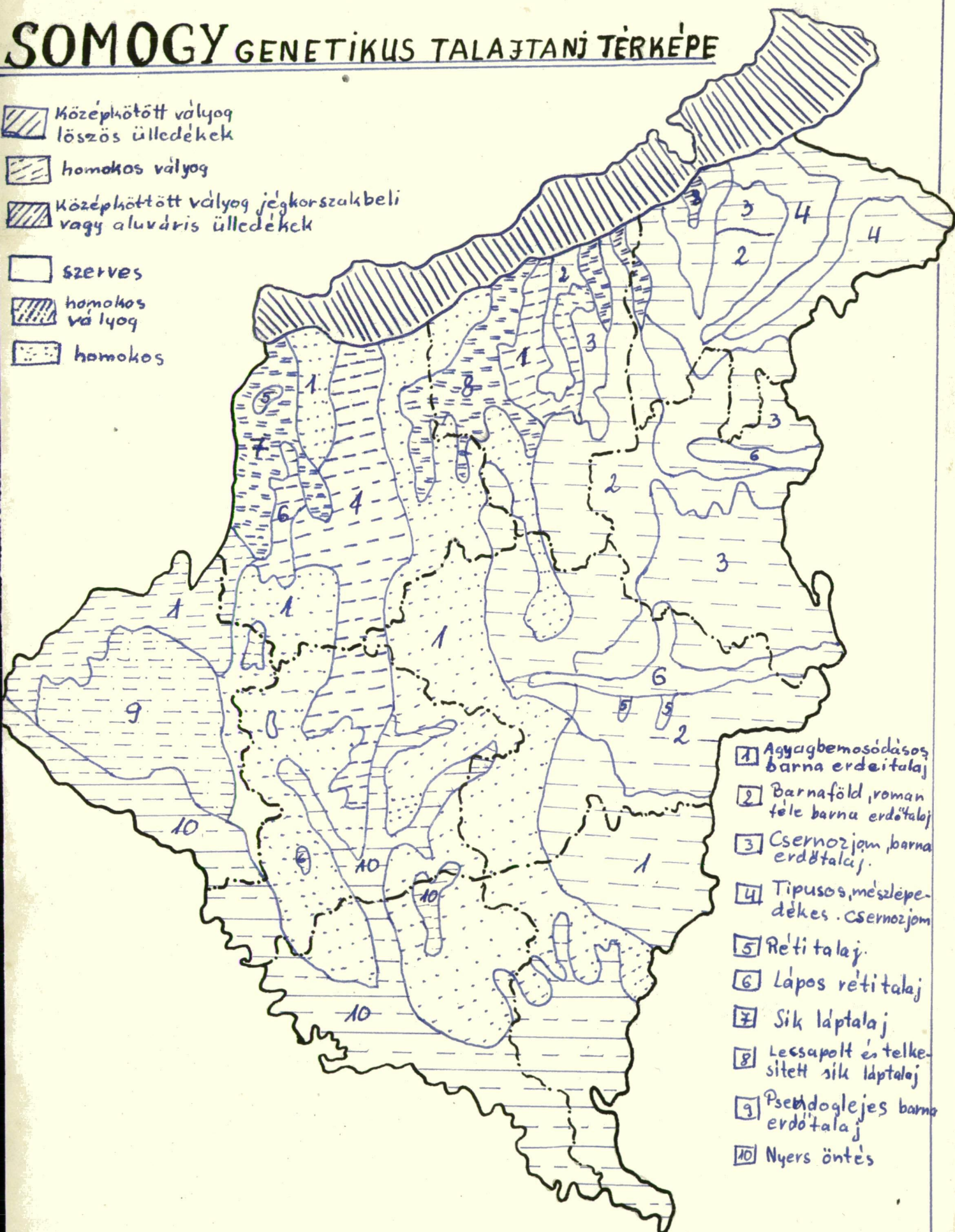
 homokos vályog

 Középkötött vályog jégkorszaki
vagy aluvári üledékek

 szerves

 homokos
vályog

 homokos

[1] Aggyagbemosódásos
barna erdőtalaj

[2] Barnaföld, roman-
tele barna erdőtalaj

[3] Csernozjom, barna
erdőtalaj.

[4] Tipusos, mészlépe-
déses. Csernozjom

[5] Réti talaj.

[6] Lápos réti talaj

[7] Sík láptalaj

[8] Lecsapolt és telke-
sített sík láptalaj

[9] Pseudoglejes barna
erdőtalaj

[10] Nyers öntés